

SADRŽAJ

TEMA BROJA	ALTERNATIVNI OBLICI REAGOVANJA NA KRIMINALITET I PRAVA ŽRTVE	3
------------	---	---

RESTORATIVNA I RETRIBUTIVNA PRAVDA

Odgovori na gubitke <i>Dr Nils Christie</i>	5
Restorativna pravda i žrtve: odnos koji nije očigledan <i>Mr Antony Pemberton, Dr Frans W. Winkel, Dr Mark Groenhuijsen</i>	11
Posredovanje u zatvorima kao oblik socijalnog razvoja <i>Ljudmila Alpern</i>	21

ISKUSTVA IZ REGIONA

Preispitivanje koncepta konflikta kao svojine. Prepreke primeni restorativne pravde i putevi njihovog prevazilaženja iz iskustva poljskog pravosudnog sistema <i>Dr Monika Platek</i>	27
Alternativne sankcije i mere u krivičnopravnom sistemu Slovenije <i>Dr Alenka Šelih</i>	37
Alternativa pokretanju kaznenog postupka prema maloljetnim i mladim punoljetnim počiniteljima kaznenih djela, odnosno alternativa pokretanju kaznenog postupka u predmetima nasilja u obitelji <i>Božica Cvjetko</i>	43

POTREBA ALTERNATIVNOG REAGOVANJA NA KRIMINALITET U SRBIJI

Alternativne sankcije i novo zakonodavstvo Republike Srbije <i>Dr Nataša Mrvić-Petrović</i>	55
Nova zakonska rešenja o maloletnicima: značaj alternativa institucionalnom tretmanu (u svetlu reintegracije izvršilaca i osnaživanja žrtava) <i>Mr Ivana Stevanović</i>	61
Položaj žrtve u Srbiji: klasični krivični postupak i mogućnosti restorativne pravde <i>Dr Vesna Nikolić-Ristanović, Mr Sanja Ćopić</i>	67

PRIKAZI NAUČNIH SKUPOVA

Kriminalitet mladih, neizvesna budućnost <i>Jasmina Nikolić</i>	77
«Meeting the challenges of introducing victim-offender mediation in Central and Eastern Europe» («U susret izazovima uvođenja posredovanja između žrtve i učinioca u zemljama Centralne i Istočne Evrope») <i>Mr Sanja Čopić</i>	78

PRIKAZI KNJIGA

Grupa autora Alternative zatvorskim kaznama <i>Mr Danica Vasiljević</i>	81
Lise Bjerkan (Ur.) Samo moj život: Rehabilitacija žrtava trgovine ljudima u cilju seksualne eksploracije <i>Doc. dr Miomira Kostić</i>	84

Alternativni oblici reagovanja na kriminalitet i prava žrtve

Victimološko društvo Srbije je 12. novembra 2005. godine, u saradnji sa Fondom za otvoreno društvo, organizovalo međunarodnu konferenciju pod nazivom „*Alternativni oblici reagovanja na kriminalitet i prava žrtve*“.¹ Osnovni cilj Konferencije bio je da se učesnici upoznaju sa osnovnim principima i teorijskim polazištima retributivnog i restorativnog oblika reagovanja na kriminalitet, mestom i ulogom žrtve u njima, nekim svetskim iskustvima u pogledu primene restorativnog pristupa reagovanju na kriminalitet i mogućnostima njihove implementacije kod nas.

Najnovije zakonodavne reforme u Srbiji, posebno u domenu krivičnog i maloletničkog zakonodavstva, idu u pravcu uvođenja elemenata restorativne pravde, odnosno alternativa kažnjavanju i krivičnom gonjenju učinilaca krivičnih dela u naš tradicionalno retributivan, krivičnopravni sistem. To predstavlja pozitivan korak u procesu reforme krivičnopravnog sistema Srbije i njegovog usklađivanja sa relevantnim međunarodnim standardima. Međutim, kako još uvek nedostaju odgovarajući mehanizmi za implementaciju novih rešenja u praksi, javila se potreba da se koncept restorativne pravde, njen značaj i konsekvence po žrtvu na pravilan način predstave domaćoj stručnoj, naučnoj i široj javnosti, i time stvoriti dobra osnova za njen dalji teorijski razvoj i pravilnu praktičnu primenu relevantnih zakonskih odredaba.

Imajući to u vidu, Konferencija je okupila preko 50 učesnika, i to univerzitetskih profesora, istraživača, predstavnika sudova, tužilaštava, advokature, policije, centara za socijalni rad, Kazneno-popravnog zavoda za žene, nevladinih i međunarodnih organizacija.

Rad na Konferenciji odvijao se kroz tri tematske celine – plenarne sesije, i to:

1. *Restorativna i retributivna pravda*
2. *Iskustva iz regionala*
3. *Potrebe alternativnog reagovanja na kriminalitet u Srbiji.*

¹ Konferencija je organizovana uz finansijsku podršku Fonda za otvoreno društvo i Misije OEBS-a u Srbiji i Crnoj Gori kojima se i ovom prilikom najsrdačnije zahvaljujemo.

U okviru prve tematske celine svoje radove predstavili su prof. dr Nils Christie (Norveška), mr Antony Pemberton (Holandija) i Ljudmila Alpern (Rusija). Polazeći od kritike tradicionalnog krivičnopravnog reagovanja na kriminalitet i krivičnih sudova kao institucija u kojima se učiniocima krivičnih dela, kroz izricanje kazne, namerno nanosi patnja za ono što su učinili, prof. dr Nils Christie je istakao da, iako krivični sudovi i krivično pravo treba da postoje, u mnogim slučajevima restorativna pravda bi bila adekvatniji odgovor na kriminalitet. Ona omogućava da žrtva shvati što se desilo i zašto baš njoj, i zašto je osoba koja je krivično delo izvršila to učinila. Takav način reagovanja je otvoren, zainteresovane strane određuju što je za njih relevantno, iznalaže rešenje za nastalu situaciju kroz međusoban dijalog. Restorativna pravda je usmerena na budućnost, na popravljanje pričinjene štete, što je ujedno i preduslov ponovnog uspostavljanja mira i sklada u zajednici. Međutim, kako je u svom izlaganju izneo mr Antony Pemberton, iako restorativna pravda i njeni programi, pre svega posredovanje između žrtve i učinioца, treba da pomognu žrtvi u oporavku od posledica viktimizacije, većina ovih programa je, nažalost, još uvek više okrenuta učiniocima nego žrtvama. U tom smislu, koncept restorativne pravde je potrebno preispitati iz perspektive uloge i položaja žrtve u njemu, što nužno zahteva uključivanje postojećeg znanje iz oblasti socijalne psihologije i studija o traumatskom stresu, jer je, barem do sada, psihološka dimenzija restorativne pravde, posebno posmatrano iz perspektive žrtve, bila prilično zanemarivana. Na jednu drugu dimenziju, odnosno opasnost kada se radi o posredovanju između žrtve i učinioца ukazala je prof. dr Monika Platek, govoreći o procesu uvođenja restorativne pravde u krivičnopravni sistem Poljske. Naime, isto kao što je, prema rečima Nils Christie-a, konflikt bio „ukraden“ od onih koji su u njega umešani i to od strane advokata, sudija i tužilaca, danas je identičan proces moguć i kada su u pitanju medijatori u programima posredovanja između žrtve i učinioца. Jer, ni medijatori nisu ti koji su zain-

teresovani za sam konflikt, već vode računa o proceduri, te stoga treba biti oprezan i „ne dozvoliti stvaranje nove, zatvorene profesije, koja je pre zainteresovana za zaradu nego za pomaganje i razumevanje potreba strana koje učestvuju u procesu“. Na kraju, Ljudmila Alpern je istakla značaj uvođenja posredovanja kao alternativne i paralelne mere sa merama upravljanja zatvorskim kolektivom, koja treba da učini uslove u zatvoru blažim i humanijim, pa zato smatra da je to mnogo značajniji proces, koji predstavlja pokušaj društvenog razvoja, u odnosu na modernizaciju zatvorskih ustanova.

O iskustvima iz regionala, pored Monike Platek (Poljska), govorile su prof. dr Alenka Šelih (Slovenija) i Božica Cvjetko (Hrvatska). Prof. dr Alenka Šelih upoznala je učesnike sa novinama u slovenačkom zakonodavstvu - alternativnim mera-ma i sankcijama koje su predviđene materijalnim i procesnim krivičnim zakonodavstvom ove zemlje, analizirajući i izmirenje (posredovanje) kao alternativnu sankciju i ukazujući na nedostatke samog procesa uvođenja ovakve mere u jedno zakonodavstvo, što svakako može da posluži kao dobar primer načina na koji (ne)treba uvoditi alternativne sankcije u jedan sistem. O iskustvu Hrvatske, posebno u vezi sa alternativnim postupanjem u slučaju maloletnih i mlađih punoletnih učinilaca krivičnih dela, kao i u slučaju krivičnog dela nasilja u porodici, govorila je Božica Cvjetko. Posebnu pažnju posvetila je primeni vansudske nagodbe, čiji je cilj „pomirenje između maloletnog ili mlađeg punoletnog učinjoca krivičnog dela i žrtve i uspostavljanje socijalnog mira“, dok je, sa druge strane, analizirala načelo oportuniteta pri gonjenju za krivično delo nasilja u porodici i posebne obaveze koje mogu da se nametnu učinjocu, a čiji je osnovni cilj pružanje profesionalne pomoći porodicama koje su u krizi, imaju poteškoće vezane za nasilničko ponašanje jednog svog člana - najčešće oca.

Na kraju, u okviru treće sesije, prof. dr Nataša Mrvić-Petrović, mr Ivana Stevanović, prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović i mr Sanja Čopić (Srbija) govorile su o novim rešenjima krivičnog (materijalnog i procesnog) i maloletničkog zakonodavstva u Srbiji koja unose elemente restorativne pravde u naš, tradicionalno retributivan krivičnopravni sistem, posebno

ističući alternative kratkotrajnoj kazni zatvora, poravnanje između učinjoca i žrtve kao osnov za oslobođenje od kazne učinjoca krivičnog dela, nove vrste vaspitnih mera za maloletnike, kao i položaj žrtve u krivičnom postupku i mogućnosti primene restorativne pravde i njen značaj za poboljšanje položaja žrtve krivičnog dela u Srbiji.

Nakon predstavljanja radova, vođena je diskusija, u kojoj su pojedini učesnici – domaći stručnjaci i naučni radnici, izrazili određenu dozu skepticizma/ bojazni u pogledu primene restorativne pravde kao načina reagovanja na kriminalitet.

Tako je dr Đorđe Ignjatović, redovni profesor Pravnog fakulteta u Beogradu, istakao da je najbolji argument u korist suda kao mesta rešavanja slučajeva taj što se, na kraju, svi ljudi okreću суду sa svojim zahtevima i problemima. Drugim rečima, građani još uvek ne vide rešenje problema nastalog krivičnim delom na drugi način, pa ih je potrebno o tome bolje informisati. Sa druge strane, on ističe potrebu da se bude oprezan zbog mogućih zloupotreba u društvu kakvo je naše u kome postoje velike socijalne razlike. Osim toga, on smatra da se restorativna pravda ne može primeniti u slučaju svih krivičnih dela na isti način. Ili, kako je navela Jasmina Kiurski iz Republičkog javnog tužilaštva, možemo da govorimo o oprostu kod lаких krivičnih dela, odnosno da je restorativnu pravdu teško moguće primeniti u slučaju teških krivičnih dela.

Na osnovu diskusije se mogao steći utisak da u našoj naučnoj i stručnoj javnosti još uvek nije dovoljno razvijena svest o prirodi i značaju koncepta restorativne pravde, odnosno da se ovaj oblik reagovanja na kriminalitet pretežno posmatra kao izbegavanje kazne, a ne kao odgovor koji može pozitivno da utiče i na izvršioca i na žrtvu. S tim u vezi se očigledno previda činjenica da ni jedna ni druga strana nisu uvek zadovoljne svojim položajem niti ishodom u retributivnom sistemu.

U ovom broju Temide objavljujemo radove koji su prezentovani na Konferenciji. Verujemo da će iskustva, dileme i problemi koji su izneti u njima biti od koristi svima koji se bave problematikom restorativne pravde, bilo s teorijskog aspekta, bilo u svojstvu tvoraca i predлагаča zakona, ili, pak, onih koji u praksi treba da primenjuju relevantne odredbe.

Prof dr Vesna Nikolić-Ristanović
Mr Sanja Čopić

DR NILS CHRISTIE*

Odgovori na gubitke¹

Sva društva imaju svoje rituale. Oni se aktiviraju u važnim fazama života: rođenje i smrt, prerastanje devojke u ženu i mladića u muškarca, velike pobeđe ili porazi, ili kada se izvrše loša dela. U tom slučaju, kažnjavanje ili posredovanje predstavljaju tipične ritualne odgovore. U svom radu ču poređiti ova dva tipična odgovora – kažnjavanje i posredovanje. Razmatraću njihove prednosti i slabosti kao primere važnih socijalnih rituala i poređiću ova dva oblika rituala sa drugim osnovnim rituallima za prolaženje kroz važne faze života. Možda ćemo bolje razumeti i posredovanje i rad krivičnih sudova ako ih poređimo sa sahrana i venčanjima, nego ako ih posmatramo kao racionalno oruđe za suočavanje sa kriminalitetom. Ali, rad još nije napisan. Možda ču dospeti u ozbiljne probleme.

Ključne reči: krivični sud, restorativna pravda, posredovanje, rituali.

O smrti i umiranju

Jedna od najtežih kletvi koju ste u srednjovekovna vremena mogli uputiti nekome jeste da kažete: Nadam se da ćeš umreti iznenada, daleko od kuće! Ovo je opisao Philippe Aries² u svojoj čudesnoj knjizi o smrti i umiranju.

Zašto je sadržaj ove kletve bio tako strašan? Zato što je značio lišavanje sudsudovanja u sopstvenoj smrti. Čak i ako ste bili beznačajna osoba, imali biste jedan trenutak u životu kada bi postali glavni lik, onaj ko je u centru pažnje svih. U ideal-

no-tipičnom slučaju: došao bi sveštenik, kao i komšije, rođaci, prijatelji, svi bi bili tu; govorili bi o tebi, prisecali se prošlosti, kreirali portret osobe koja se priprema za odlazak. Kada se naslušaš dovoljno, napustio bi ovaj svet, dok bi neki okolo tebe ostali da vide da đavo nije ugrabio tvoju dušu pre nego što dospe na nebo. Bila bi to svesna smrt, pred mnogo očeviđaca. Onda bi došao pogreb. Bilo je nepojmljivo da iko ko je makar i površno povezan sa pokojnikom ne prisustvuje ispraćaju. Dovoljno sam star i pamtim to vreme i svoga oca koji bi mirno stajao sa kapom u ruci kada bi pokraj nas prolazile pogrebne povorke u automobilima. Crna odela, veo za udovicu i meseci žalosti bili su obavezni. Reminiscencija toga još uvek se može videti u kraljevskim porodicama.³

Kakav kontrast našem vremenu.

Pre nekoliko nedelja umro je jedan moj prijatelj. Želja mu je bila da niko, osim supruge i dece, ne prisustvuje pogrebu. I naravno, umro je u bolnici. U modernim Zapadnim društvima umiranja se uglavnom dešavaju u bolnicama ili staračkim domovima. Smrt se događa mimo svakodnevne mreže umiruće osobe – čak i onda kada je ona uopšte ima – i uz to, ona obično nastupa skrivena i od samog umirućeg, kome se daju lažne nade da će preživeti i/ili omamljujući medikamenti.

Šta to znači?

To se može čitati kao odraz savremenog tipa društvenog življenja. Manje smo uključeni u živote, pa i u smrti jedni drugih, i manje smo uključeni u mreže koje za nas imaju značenje obavezujućih. Moderni pogreb odražava ali i intenzivira sve to. On je još jedno mesto okupljanja ljudi koje gubi na značaju. Još jedna izgubljena prilika za deljenje emocionalnog iskustva, tuge, suza – još jedna

* Prof. dr Nils Christie je profesor kriminologije na Institutu za kriminologiju i sociologiju prava Pravnog fakulteta Univerziteta u Oslu (Norveška). E-mail: nils.christie@jus.uio.no

1 Ja sam povratnik na ovu temu (videti: Christie, N. (1987) "Death and Crime", *Social Problems and Criminal Justice*, 37, Liber Amicorum Louk Hulsman). No, tada je nisam obradio sasvim kako treba. I nisam bio uključio medijaciju u analizu. Stoga, evo novog pokušaja.

2 Aries, Ph. (1982) *The Hour of our Death*. New York: Vintage books.

3 One su pak u većoj nevolji bile ranije. Kralj Christian IV (1577-1648) ležao je nesahranjen deset meseci, sve dok se nisu stekli uslovi da se osobe njegovog ranga iz cele Evrope okupe u Kopenhagenu (Troels L. (1879-1901) *Dagligt Liv i Norden*. Bind IV, Fjortende Bog; *Livsavslutning*). Razume se da su bili neophodni izdržljivi mrtvački kovčezi od hrastovine – i oni su ušli u modu kod aristokratije uopšte.

propuštena šansa za zblizavanja koja nadilaze rutinu svakodnevice. I povrh toga: propuštanje onoga što sve koji su prisutni podseća na temeljnu ljudsku sličnost.

Ipak, nije sve nestalo. Trenuci umiranja i prekrivanja kovčega u tolikoj su meri ispunjeni emocijama i intenzivnim osećanjem zajedničke subbine, da ujedinjuju. Čak se i neprijatelji mogu, na nekoliko minuta, približiti u osećanjima koja su im zajednička. Pogrebi su jedna od nekolicine preostalih arena gde je legitimno ispoljiti osećanja. Suze nisu znak slabosti, već pripadanja ljudskom rodu. I krokodilske suze su moguće, ali taj derogativ upravo govori kako su takve suze i oni koji ih liju prezreni kao patvorni. I, nakon pogreba, još uvek je uobičajeno da se ljudi okupe negde, da govore o preminulom i podsećaju ga se, obeduju zajedno, obnavljaju određene veze.

No, mnogo toga se menja. Jedna drugačija smrt je zauzela dominantno mesto. Smrt u kojoj najviše učestvujemo jeste ona koja se prikazuje u medijima, smrt koja je u isto vreme tako blizu i tako daleko. Smrt možemo posmatrati svakodnevno, u sopstvenom domu; dok obedujemo, peremo posuđe, igramo se sa decom. Letimičan pogled na TV otkriva uobičajena krvoprolaća u Iraku, Avganistanu, Palestini i, u vreme dok ovo pripremam, u Libanu. Radi opuštanja, možda ćemo pogledati krimić. Uhvaćeni smo u mrežu plastičnih (sintetičkih?) smrti na koje smo naviknuti do mere u kojoj umiranje postaje irelevantno.

Preliminarni zaključak: *Smrt i obredi vezani za umiranje još uvek su važni i na ličnom nivou. Ali mi imamo manje realnih smrti, a više onih plastičnih.* Stvorili smo veću distancu u odnosu na svoju sopstvenu, kao i smrt onih sa kojima smo bili povezani na neki način. Na ličnom nivou, imamo manje iskustva i sa smrću i sa žaljenjem.

O kriminalitetu i kažnjavanju

Kada je u pitanju kriminalitet, stvari se razvijaju u suprotnom smeru.

Kao rezultat dubokih promena u našim socijalnim sistemima, sve više neželjenih ponašanja dobija značenje kriminalnog. Čitav sistem formalne kontrole i kažnjavanja zauzima dominantniju poziciju. Više ljudi se hapsi od strane policije, više ih se pojavljuje pred sudom u svojstvu optuženih, svedoka ili oštećenih, i više ljudi dobija kaznu – patnju koja je namjerena da bude patnja. U mojoj zemlji, Norveškoj, broj prijava policiji za ponašanja koja se smatraju kriminalnim više je nego udesetostručen tokom poslednjih pedeset godina. Zatvorska popu-

lacija se udvostručila i dostigla, za nas, neviđenu stopu od 70 na 100 000 stanovnika.⁴

Upoređivanje odgovora

Dok na jednoj strani smrti i pogrebi blede, na drugoj kriminalitet i kažnjavanje bujaju. Šta nam to govori?

Prvo i najvažnije: U društvu imamo više onoga što deli, a manje onoga što sjedinjuje.

Emocije nasuprot kalkulisanju

Pogrebi mogu da nas sjedine u žalosti, dok su krivični sudovi koncipirani kao arene za baratanje sukobima. I pred krivičnim sudovima može doći do ispoljavanja snažnih emocija, naročito tokom ispitivanja žrtava. Ali tu emocije nisu dobrodošle, naprotiv, uporno se nastoji da se one suzbiju, drže pod kontrolom. Krivični sudovi su udubljeni u proces utvrđivanja činjenica o tome šta se dogodilo, kako i kada. Opet, svedok u sudnici najčešće ima potencijalnog neprijatelja – onog koji zastupa drugu stranu. Mučna pitanja mogu uslediti, stoga je bolje misliti nego plakati. I sâm sudija nije zainteresovan za previše ispoljavanja osećanja. Emocije mogu zamagliti činjenice. Strane su suprotstavljene i nisu to okolnosti za otvorenost, već za oprezne iskaze, ograničenost informacija koje se daju; treba prečutati ono što bi moglo otežati sopstveni položaj. I, alegorično: samo su svedoci zakonom obavezani da govore istinu, od optuženog se uopšte i ne očekuje bilo kakva iskrenost.

Ekspresija nasuprot korisnosti

Pogrebi na Zapadu nemaju više u meri kao ranije nekakvu eksplicitnu svrhu. Nekada su i to imali, ali sada je to uglavnom pogreb kao pogreb! On je sâm po sebi izraz žaljenja bez ikakve druge svrhe osim izražavanja žalosti. Jedan razborit um bi mogao na to da gleda kao na tračenje prilika. Zašto ne bi bilo postera unutar ili na ulazu u crkvu ili krematorijum na kojima piše: "Da nije pušio, mi ne bismo sada bili ovde". Ili, "Pušenje ubija", "Nemojte voziti u opijenom stanju", "Jedite više voća!" To ne može biti, jasno nam je.

Sasvim suprotno onome što važi za pogrebe, penalne teorije sadrže beskrajni niz argumenata o korisnosti kažnjavanja. Kaže se da je ono u funkciji zastrašivanja. Ako ne kaznimo osobu A za njeno nedelo, osoba B će ubrzano učiniti isto. Ili će stanovništvo biti nezadovoljno i dezintegrисано.

4 Mehanizme koji stoje iza kulisa ovakvog razvoja opisao sam u knjizi: Christie, N. (2004) *A suitable amount of crime* (Prikladna količina kriminaliteta), New York: Routledge.

Onda kada argumenti vezani za zastrašivanje nisu dovoljni da izdrže moralno breme prouzrokovana ozbiljne patnje ljudskih bića, iskrasavaju argumenti tretmana. Potrebno je da bude kažnen, kako bi naučio lekciju. Na kraju, dobro je otarasiti se prestupnika na neko vreme – iako mnogi od nas znaju da će on biti još problematičniji po otpuštanju.

Enorman broj istraživanja ukazuje na to da penalni sistem ne postiže svoje ciljeve. Ogoromna većina studija ne nalazi pozitivne efekte. Ali takvi rezultati nemaju nikakvog uticaja. Mi i dalje tvrdimo da imamo racionalne razloge za kažnjavanje. Jer inače, morali bismo da nanosimo bol tek da bi naneli bol. Može biti da je baš tako trebalo da činimo. To je korak do ne kažnjavati uopšte.

Bez korisnosti, kažnjavanje bi se približilo žaljenju. Kažnjavali bismo jer smo oštećeni, isto kao što žalimo jer smo ucveljeni. Bili smo gnevni, i to je ono što stoji u pozadini tog uručenja patnje. Ali takvo rezonovanje bi kažnjavanje učinilo izuzetno komplikovanim pitanjem, možda primerenijem filosofima nego pravnicima. Trebalo bi iznova i iznova razmatrati da li je ispravno nanositi patnju. Ne da li je potrebno, već da li je ispravno. Naglasak na korisnosti kažnjavanja spasava nas od užasnog konflikta uudenutog u naš vrednosni sistem; konflikta između naglaska na pomoći i oslobađanju od patnje unutar zdravstvenih sistema na jednoj strani, i namernog nanošenja patnje u okviru penalnog sistema, na drugoj. Vođeni utilitarnom logikom, zatvore približavamo bolnicama. To olakšava integriranje kažnjavanja u naš vladajući sistem vrednosti.

Sumirajući do sada rečeno: U naše vreme, manje nego ranije izvlačimo iz smrti i obreda koji su sa umiranjem povezani. Sve je manje prostora za izražavanje kako tuge, tako i ljutnje. I, u isto vreme: Sve više izvlačimo iz kriminaliteta, krivičnih sudova i kažnjavanja. No, to je *kažnjavanje sa ciljem*, jedno racionalno nastojanje uz postavljene granice za emocije i izražavanje ljutnje.

O restorativnoj pravdi

Možda je izuzetno interesovanje za restorativnu pravdu u vezi sa nestajanjem arena za izražavanje žalosti ili ljutnje? (Pomirenje ili medijacija su drugi termini koji se takođe često koriste). Aktivnosti u njenom kontekstu sadrže elemente kako pogrebnih rituala, tako i sudova. Institucija restorativne pravde bi zato mogla biti kadra da preuzeme ono što je već propalo – mada i dalje važno – funkcije kako rituala vezanih za umiranje, tako i krivičnih sudova. Danas se srećemo sa restorativnom pravdom na državnom nivou, kao što je to u slučaju poznatih

komisija za istinu i pomirenje u Južnoj Africi nakon aparthejda, kao i u mnogim drugim državama u kojima se dogodila teška represija. Srećemo je i na Novom Zelandu, ugrađenu u sistem socijalnog staranja o deci. Srećemo je i u zemljama kao što je Norveška na primer, u kojima je zakonom uspostavljen poseban oblik razrešavanja konflikata kao alternativa krivičnom postupku u određenim slučajevima. Konačno, srećemo je i kao eksperiment unutar nekih policijskih sistema, kao što je na primer Thames Valley.

O ciljevima

Restorativna pravda se pojavljuje u mnogo oblika. Dva su za nas od posebnog interesovanja. To je najpre onaj *minimalni*; zainteresovane strane se sastaju da saznaju šta se dogodilo. To je preovlađujuće pitanje u nekoliko latinoameričkih zemalja oslobođenih od vojne diktature: Šta se dogodilo? Gde su oni koji su nestali? Da li su moja unučad još uvek živa i da li se sada, kao odrasli ljudi, nalaze tu ili su u nekoj drugoj zemlji? Ili, znam da je moja supruga ubijena, ali gde su sakriveni njeni posmrtni ostaci? Ili, na trivijalnijem nivou: orobio si me, ali zašto mene? Da li sam još uvek u opasnosti? I kakva si ti to osoba, ko to uopšte može da učini? Izazvao si nespokoj ili, u ekstremnijim slučajevima, uništio si toliko od mog života, kako si mogao da učiniš takvu stvar? Proces Istine i pomirenja u Južnoj Africi usredsređen je na takve aspekte.

Maksimalni tip je onaj u kojem je naglasak stavljen na način obeštećenja – popravi to, učini kako treba da nadoknadiš štetu. Termin "restaurirati" "restore" potiče od staronordijskog "staur", što označava deblo za gradnju ili popravljanje kućnog krova. To je pitanje rekonstrukcije, popraviti ono što je urađeno loše. To često nije pitanje sanacije čitave kuće, popravljanje svih oštećenja. Uzmimo da je mladić oštetoši skup automobil. On će možda moći da nadoknadi nešto od štete, novcem ili radom. Ponekad će biti dovoljno za onoga ko je pretrpeo štetu da osoba koja ju je prouzrokovala iznese svoje viđenje okolnosti, objasni zašto se to dogodilo, izrazi svoje kajanje i eventualno spremnost da pokuša da popravi učinjeno. Norveški sistem razrešavanja konflikata ("Konfliktråd") teži ka tome da se sastanci zaključe nekom vrstom sporazuma između strana.

* * *

Navedena dva oblika imaju jedan zajednički elemenat. Oba naime teže da, na ovaj ili onaj način,

dovedu do mira. Do mira, kroz nalaženje nekakvih istina⁵. Ili mira uspostavljenog na temelju neke vrste razumevanja zašto je druga strana postupila tako kako jeste, ili možda čak ponuđenog izvinjenja ili kompenzacije. I krivično pravo pretenduje na to da dovede do mira između strana, ali to je često neutemeljena pretenzija. Rastao sam u okupiranoj i nacifikovanoj zemlji i kasnije sam imao priliku da vidim koliko je malo mira uspostavljeno kroz žestoka kažnjavanja koja su usledila nakon rata. Dok posmatram svakidašnje krivične postupke, vidim uvek jedno te isto; beskrajni niz uglavnom siromašnih i depriviranih ljudi na svom putu u zatvore i beskrajni niz još više depriviranih i oštećenih ljudi koji iz zatvora izlaze. Da kažnjavanje ima bilo kakvo značenje za uspostavljanje mira, na svim izlazima iz zatvora stajao bi orkestar. U čast onih koji izlaze nakon što su odslužili kaznu za svoja grehe, priredivale bi se velike proslave njihovog povratka kući.

Nasuprot i pogrebima i krivičnim sudovima, restorativna pravda je orijentisana na budućnost.

O relevantnim informacijama

U pozadini snažnog naglaska na racionalnosti u *krivičnim sudovima* skriva se njihova fundamentalna svrha. Oni su svečane arene za odlučivanje o krivici i patnji. U cilju zaštite od zloupotrebe, razvili smo drevna načela postupka simbolisana boginjom pravde; sudska im je povez preko očiju, u ruci drži mač, ali i vagu. U jednakim slučajevima prestupnici treba da dobiju jednaku količinu patnje. Ali slučajevi – dela i njihovi učinoci – nikada nisu jednak. Stoga moraju biti *učinjeni* jednakim. To se vrši eliminisanjem mogućih komplikacija. Pravnička obuka u velikoj meri podrazumeva trening u pogledu toga šta nije relevantno reći ili uraditi u sudnici. Ono što sukobljene strane možda vide kao centralno pitanje, od strane suda se može smatrati irelevantnim i stoga biti presećeno.

Restorativna pravda funkcioniše sasvim suprotno od toga. Učesnici nemaju mač u ruci. Oni su tu da saznaju šta se dogodilo i najzad da obeštete ili se približe jedni drugima. *Relevantnost je ovde uglavnom određena onim što sâme strane smatraju relevantnim*. U isto vreme, otvara se široko polje za ekspresiju. Plakanje, izražavanje ljutnje ili zadovoljstva ovde se ohrabruju. To nisu one arene za hladno rezonovanje koje vodi zaključcima o ste-

penu krivice i odlukama o količini patnje koju prestupnik treba da pretrpi.

O formi

Suštinsko svojstvo restorativne pravde jeste otvorenost u odnosu na fenomen koji se nalazi u centru pažnje. Pažljivo se nastoji da se ne aktivira krivičnopravna terminologija. Jedan od idealja jeste ne koristiti termine kao što su žrtva (oštećeni) i okrivljeni, već umesto toga govoriti o stranama u sukobu. U skladu sa tim, prirodno je ne razmišljati u kategorijama retribucije i kazne, već kompenzacije i uspostavljanja mira i sklada. Umesto snažnih iskaza o tome šta je dokazano, smatra se korisnim staviti naglasak na "podatke kakvim ih vide strane", u pokušaju da se u prvi plan iznesu značenja koja predmetni postupci imaju za učesnike u procesu. To je najbitnije. Jer, često nisu sami postupci ono što je predmet spora, već značenje tih postupaka, što se njima htelo, kako je do njihovog ispoljavanja došlo. U srži medijativnog procesa često je iznošenje na svetlost dana varijacija u tim značenjima, a na osnovu njih, dovođenje do promena u značenju koje predmetnim postupcima daju jedna ili obe strane.

Ali ako se dogodi krivično delo?

Kako bih bio sasvim jasan, biću otvoren i grub i reći će: Krivično delo ne postoji. Dela *nisu*, ona *postaju* – njihova značenja se kreiraju nakon što se ona dogode. Krivično delo je stoga proizvod kulturnih, socijalnih i mentalnih procesa. Za sva dela, uključujući i ona koja se smatraju nepoželjnim, postoji na desetine mogućih alternativa za njihovo razumevanje; loše, nastrano, zlo, neadekvatna odbrana časti, mladičko razmetanje hrabrošću, politički heroizam – ili kriminalitet. "Ista" ponašanja se tako mogu naći u fokusu nekoliko paralelnih sistema, sve više i više neželjenih ponašanja dobija značenje kriminalnog. Čitav penalni sistem zauzima dominantniju poziciju.

To je upravo ono nasuprot čemu dejstvuje restorativna pravda. Zato je tako važno *ne biti* zarobljen krivičnopravnim izrazima kao što su krivično delo, oštećeni/okrivljeni ili visina kazne. Reči su opasno oruđe, one zarobljuju naše umove, oblikuju naše misli. U davna vremena, u dolinama Norveške se događao priličan broj ubistava. No, ukoliko bi trojica verodostojnih muškaraca smatralo da je po sredi nesrećni slučaj – na primer, posledica igre ili nadmetanja pripitih mladića – onda kralj

5 Vidi: Vanspauwen, K., Parmentier, K., Weitekamp, E. Vanspauwen, K., Parmentier, S. and Weitekamp, E. "Restorative Justice for Victims of Mass Violence. Reconsidering the Building Blocks of Post-Conflict Justice", Workshop New Wars, Global Governance and Law, Onlati, Španija, 2003

ne bi ni bio obaveštavan.⁶ Slučaj bi se rešavao putem kompenzacije i mir bi se ponovo vraćao u dolinu.⁷

O prednosti običnog jezika

Za svrhe građanske – i prosvjetiteljske – važno je nastojati da se izbegne zarobljenost u stručnoj terminologiji. Može biti da je najveći deo građana visoko industralizovanih zemalja danas obrazovaniji nego ranije. No, mi smo u isto vreme siromašniji kada je jezik u pitanju. Visoko specijalizovane grupe monopolisu toliko mnogo termina. Preneseno na našu temu, posebno su opasni psihijatri i pravnici. Oni nam govore o tome kako stvari stoje koristeći se konceptima iz pravnih knjiga ili dijagnostičkih tablica. Da bi se izbegla dominacija stručnjaka, od pomoći bi moglo biti praktikovanje narativne forme. Za medijaciju ili restorativnu pravdu je važno pružiti priliku stranama da saopšte celu priču, umesto da se prepusti stručnjacima da prevedu isečke i parčice događaja u svoju stručnjačku terminologiju. Kazivanje priče, obično u formi kratkih novela ili poezije, moglo bi biti adekvatniji lingvistički alat za postizanje uobičajenog razumevanja između običnih ljudi – što smo zapravo svi mi.

Oslobodeni terminologije prava i psihijatrije, učesnici će biti kadri da u većoj meri sudeluju u odlukama koje se tiču njihove sopstvene priče.

O merenju efekata

Kao što smo videli, kod restorativne pravde je važno izbegavati krivičnopravne kategorije. Idealno bi bilo izbeći "pred-konstruisane termine"⁸ i obezbediti otvoreni prostor u kome bi stranama bila pružena prilika da oforme sopstveno razumevanje toga šta se dogodilo, i šta bi trebalo da se dogodi. Središnji cilj jeste iscrpeti mogućnosti za uspostavljanje nekakvog mira, a možda čak i sklada između strana.

No, tu se javljaju teškoće vezane za klasične zahteve u vezi sa vođenjem dokumentacije. Kriminologija je krcata studijama o recidivizmu. Međutim, u mnogim medijativnim procesima bilo bi od ključne važnosti izbegavati upotrebu termina kao što su žrtva i prestupnik. Da li bi oni ipak mogli biti ponovno uvedeni za svrhu istraživanja? A može biti da ponavljanje nepoželjnog ponašanja i nije baš najrelevantniji podatak. Ukoliko medijacijom treba

uspostaviti sklad, sklad je taj koji mora da bude meren. Ukoliko se ocenjuje jačanje civilnog društva, jačanje je ono što treba meriti. No, svi su ti indikatori suptilni. Verujem da su studije slučaja bazirane na posmatranju sa učestvovanjem najbolji put u pristupu ovim problemima, a da tradicionalne forme studija recidivizma mogu imati neposredno razorne efekte na same procese koje bi trebalo da mere.

Kao preliminarni zaključak:

Institucija restorativne pravde omogućava da bol izade van i bude javno izražen. U medijativnom procesu nema uzanih ograda za pitanje relevantnosti. Ono što je relevantno za strane, relevantno je i za proces. To je ceremonija koja pruža mogućnost da se izrazi duboka bol. To je situacija koja daje priliku da se izloži koliko su teški bili pretrpljeni gubici. Ljutnja i prekor se isto tako mogu izraziti, mada to ovde nije u vezi sa odlučivanjem o stepenu krivice i meri patnje koja bi u konkretnom slučaju trebalo da bude dodeljena. To je forum za izražavanje bola i prekora, ali bez odluka o uručenju patnje.

Dok medijacija i restorativna pravda otvaraju puteve za konverziju ljutnje u tugu, dotle krivični postupak prilično ohrabruje ljutnju i ogorčenje, a često i osnažuje ova osećanja. To je polje stvoreno za suprotstavljanje i borbu, i često će obe strane izrecenu kaznu smatrati "nepravednom". Ljutnja može da vodi u dalje razaranje i narastanje sukoba. Tuga pak može, uz neki oblik podrške, voditi ka rasterećenju uz otvaranje mogućnosti za postizanje mira.

Pogrebne ceremonije i krivični postupci mesta su od očiglednog značaja u većini modernih društava. Ne možemo ni zamisliti život bez smrti, a mnogi od nas ni smrt bez završne ceremonije. Kada se telo osobe za koju se veruje da je mrtva ne pronađe i ne sahrani, oplakivanje traje bez kraja i konca. Moja je pretpostavka da će se značaj ceremonija medijacije ili restorativne pravde malopomalo početi da shvata na isti način. Između i unutar modernih nacija koje se guše u sukobima vidimo organizacije za medijaciju, kao posve prirodni deo svakog dobro funkcionućeg društva. To je ono što možemo videti da je zbilja po sredi, upravo u ovim danima. Restorativna pravda je blizu toga da postane rastuća industrija današnjice.

Dobro. Mada ne baš tako dobro. Ništa tako ne uništava kao uspeh.

Dve opasnosti

Dve su opasnosti koje ovde vrebaju.

Jednu opasnost predstavljaju preterana očekivanja od restorativne pravde. Neki će ustvrditi da

6 Na sreću, njegov presto je u to doba bio daleko, u Danskoj.

7 Sandmo, E. (1999) *Voldssamfunnets undergang. Om disciplineringen av Norge på 1600-tallet*, Oslo: Universitet-sforlaget.

8 Ovaj izraz ("pre-fabricated terms") sam ukrao iz publikacije Hedde Giertsen: *Mål og mening. Et rehabiliteringssted sett med ansattes øyne*, u pripremi.

ova institucija može preuzeti sve funkcije krivičnog prava, i da stoga možemo *ukinuti krivično pravo*. To je nemoguće. Medijacija uvek mora biti dobrovoljna. A neki se neće usuditi da se sretnu sa onima koje su povredili. Neki povređeni ljudi neće prihvatići da se sretnu sa onima koji su im povrede naneli. A neki će možda uporno nastaviti sa onim što društvo u celini smatra štetnim i opasnim ponašanjem. Medijacija se ne može sprovoditi u takvim slučajevima. Moja pozicija je stoga minimalistička, ne abolicionistička. Tek toliko kažnjavanja koliko smemo da se usudimo. Preti velika opasnost da se čitav proces medijacije degeneriše ukoliko se ona primeni tamo gde nema dobrovoljnog učešća strana u sukobu i gde je skriveni cilj u stvari kažnjavanje – kamuflirano pod medijacijom.

Druga velika opasnost za budućnost restorativne pravde jeste njena profesionalizacija. To je rastuća industrija. Mnogi žele delić ove delatnosti; kao edukatori – prvi profesori medijacije su u punom zamahu – ili kao profesionalni medijatori.

Ali šta je loše u tome? Zar ne dobijamo medijatore na višem nivou? Fino, ali na drugoj strani, obični ljudi gube još jednu oblast lične kompetentnosti i poverenja u tu kompetentnost. Iskrslji konflicti često aktiviraju lokalne zajednice, obrazujući sloj društvenog života oko njihovih rešenja. Preti opas-

nost da profesionalni medijatori preuzmu sve, uvedu vlastiti vokabular, a mnoge od nas učine još većim autsajderima u svojim sopstvenim životima.

Sa engleskog prevela
Mr Biljana Simeunović-Patić

Nils Christie, PhD

Answers to losses

All societies have their rituals. These are activated at important stages in life; birth and death, passing into woman- or manhood, large victories or defeats, – or when bad acts have been committed. Here punishment or mediation represents typical ritual answers. In my paper I will compare these two types of answers – punishment and mediation. I will look into their strengths and weaknesses as examples of important social rituals, and I will compare these two types of rituals with other fundamental rituals for passing important stages in life. May be we can understand more of both mediation and penal courts by comparing them to funerals and marriages, than as rational tools for facing crime. But the paper is not written yet. May be I will come in severe troubles.

MR ANTONY PEMBERTON
DR FRANS W. WINKEL
DR MARK GROENHUISEN*

Restorativna pravda i žrtve: odnos koji nije očigledan

Dva najvažnija dostignuća u krivičnopravnom sistemu u poslednjih 20-30 godina su razvoj restorativne pravde i prepoznavanje i poboljšanje položaja žrtve. S tim u vezi, u prvom delu rada razmatra se teorijski model za žrtve u okviru koncepta restorativne pravde koji trenutno razvijaju istraživači (autori ovog teksta) na InterVICT istraživačkom institutu. Ovaj model uključuje postojeće znanje iz oblasti socijalne psihologije i studija o traumatskom stresu i postavlja veliki broj hipoteza koje će biti proverene u praksi sa učesnicima procedura koje uključuju elemente restorativne pravde. Međutim, kako i međunarodni pravni protokoli o restorativnoj pravdi imaju nedostatke u pogledu postojeće perspektive orientisanosti na žrtve, u drugom delu rada autori se bave ključnim pitanjima dokumenta koji je Evropski Forum službi za žrtve nedavno publikovao a koji se odnosi na položaj žrtve u postupku posredovanja. Imajući to u vidu, rad će ići dalje od kritike restorativne pravde, utičući na okretanje teorije i primene restorativne pravde ka većoj orientisanosti na žrtve.

Ključne reči: žrtve, restorativna pravda, socio-psihološki aspekt, međunarodni standardi.

Restorativna pravda i žrtve često se pominju u istoj rečenici, poglavljju ili knjizi. Na primer, deo o restorativnoj pravdi u najnovijem izdanju *Oxford Handbook of Criminology* (Oksfordski priručnik iz kriminologije) je deo poglavљa koje nosi naziv «Žrtve»,¹ skorašnji udžbenici o žrtvama posvećuju

poglavlja restorativnoj pravdi,² ili poklanjaju jednaku pažnju ovim pitanjima.³ Pitanja i zakonodavstvo koji se odnose na žrtve navode se u preambuli Nacra Deklaracije UN o restorativnoj pravdi, posredovanje u krivičnim stvarima je deo Okvirne odluke EU o položaju žrtava u krivičnom postupku, dok se pružanje pomoći žrtvama u procesu oporavka od negativnih posledica krivičnog dela smatra suštinskim elementom restorativne pravde^{4,5}.

Neke rezerve i nedostaci

Nije teško biti kritičan u vezi sa ovim bliskim odnosom. Kao što navodi Dignan,⁶ tri glavne intelektualne tradicije koje se nalaze u osnovi restorativne pravde su prilično ambivalentne u pogledu nedostataka i položaja žrtava kriminaliteta. Ni građanske teze koje su favorizovali Hulsman, Bianchi i Mathiesen, ni komunitarističke teorije čiji je najpoznatiji zagovarač Christie u radu «Conflicts as property» (Konflikt kao svojina), niti teorije moralnog diskursa, kakva je teorija reintegrativne sramote koju zastupa Braithwaite, nemaju za cilj postizanje direktnе koristi za žrtve kriminaliteta.⁷

* Mr Antony Pemberton, Služba za pomoć žrtvama Holandije, InterVICT institute, A.Pemberton@slachtofferhulp.nl; Prof. dr Frans W. Winkel, Univerzitet u Tilburgu, Pravni fakultet, Odsek za krivično pravo, InterVICT institut; Prof. dr Mark S. Groenhuijsen, Univerzitet u Tilburgu, Pravni fakultet, Odsek za krivično pravo, InterVICT institut, Holandija

1 Zedner, L. (2002) "Victims", u: Maguire, M., Morgan, R., Reiner, R. ur. (2002) *The Oxford Handbook of Criminology* (treće izdanje), Oxford: Oxford University Press.

2 Goodey, J. (2005) *Victims and victimology. Research, policy, practice*, Harlow, UK: Pearson.

3 Dignan, J. (2005) *Understanding victims and restorative justice*, Maidenhead: Open University Press.

4 Daly, K. (2006) "The limits of restorative justice", u: Sullivan, D., Tift, L. (ur.) (2006) *The handbook of restorative justice: a global perspective*, New York: Routledge.

5 Kategorizacija suštinskih elemenata restorativne pravde koju iznosi Daly čini nam se kao veoma dobar način da se ostane po strani tokom debate o definisanju restorativne pravde koja je u toku.

6 Dignan, J. (2005) op. cit.

7 Više o tome u: Dignan, 2005, op. cit.; Christie, N. (1977) "Conflicts as property", *British Journal of Criminology*: vol. 17, br. 1.; Braithwaite, J. (1989) *Crime, Shame and reintegration*, Cambridge: Cambridge University Press.

Svaka pridodata vrednost za žrtve je sporedni proizvod. Zbog te karakteristike, teorijski rad i empirijska istraživanja o položaju žrtve u restorativnoj pravdi su oskudni, posebno kada se uporede sa izobiljem literature i teorijom o učiniocima.⁸ S tim u vezi je i tendencija korišćenja prilično idealizovanog i homogenog shvatanja žrtava.⁹ To omogućava različitim zagovornicima restorativne pravde da naprave potpunu, generalizovanu izjavu o koristima restorativne pravde za sve žrtve.¹⁰

Za veliki broj programa, termin restorativna pravda je zaista pogrešan. Različite službe za rehabilitaciju ili društvenokoristan rad sa dahom doprinosa koji se odnosi na žrtve, klasifikovani su kao restorativna pravda. Čak i «pravi» programi restorativne pravde pretenduju da budu više orijentisani na učinioca,¹¹ i/ili da budu vođeni od strane organizacija koje su više okrenute učiniocima, poput službi probacije, nego što su okrenuti žrtvama. Najbolji način da se ublaži skepticizam je empirijsko istraživanje koje treba da pokaže kakvu korist žrtve imaju od programa restorativne pravde. I pored toga što se definicije restorativne pravde i prakse suštinski razlikuju, sasvim je sigurno reći da ima dovoljan broj istraživanja koja pokazuju potencijalnu korist za žrtve koje odluče da učestvuju u restorativnoj pravdi.¹² Opšte uzev, žrtve su zadovoljne sa procedurom – zadovoljstvo se kreće od 75% do 98%.¹³ Oko 80% žrtava koje generalno

osećaju da se prema njima odnosilo s poštovanjem i da je njihovo mišljenje uzeto u obzir, rangiralo je restorativni proces i restorativni ishod kao fer.¹⁴ Procenti su sigurno znatno veći u poređenju sa podacima «tradicionalnog» krivičnopravnog sistema.¹⁵

Dva lica viktimalogije

Uprkos pozitivnim rezultatima dosadašnjih istraživanja, smatramo da ona pate od fenomena koji bismo želeli da nazovemo «dva lica viktimalogije». Viktimalogija je multidisciplinarni pristup izučavanju žrtava i ona privlači brojne izvorne discipline, od kojih su najvažnije krivično pravo i kriminologija, s jedne, i socijalna psihologija i psihologija ličnosti, sa druge strane. Razgraničenje između «pravno zasnovanih» i «psihološki zasnovanih» disciplina određuje način na koji se sprovodi istraživanje koje se odnosi na žrtve, kao i koncept koji se koristi za evaluaciju iskustava žrtava.

Dve opservacije su značajne. Prvo, koncepti koji se koriste od strane ove dve grupe mogu da se prepliću, ali njihov odnos obično nije predmet sistematskog istraživanja.¹⁶ Drugo, disciplina deli ove dve grupe s obzirom na razlikovanje između iskustva žrtava unutar i izvan krivičnopravnog sistema. To znači da okvir koji se koristi može da pravi razliku između žrtava u zavisnosti od toga da li je učinilac uhapšen i potom krivično gonjen, ali isto tako može da predstavlja i glavnu prepreku za evaluaciju različitog doprinosa krivičnog prava ciljevima izvan krivičnopravnog sistema.

Upravo u toj karakteristici leže nedostaci istraživanja restorativne pravde koja se odnose na žrtve. Prvo, pravno zasnovane discipline dominiraju nad restorativnom pravdom. To znači da predmeti istraživanja koji se odnose na žrtve su najčešće (nedostaci) krivičnopravne procedure i nameravani ishodi krivičnog postupka. Istraživanja se fokusiraju na percepciju procesne pravde (da li je postupak pravedan, da li je medijator bio neu-

8 Za dobar primer ovog disbalansa videti: Braithwaite, J. (2002) *Restorative justice and responsive regulation*, New York: Oxford University Press., 3. poglavje o "Zašto restorativna pravda funkcioniše?".

9 Suprotno Dignanu (2005, op. cit.), čini nam se da to idealizovano shvatanje u restorativnoj pravdi nije Christiev stereotip idealne žrtve (videti: Christie (1986) "The ideal victim", u: Fattah, E. ed. (1986) *From crime policy to victim policy*, Basingstoke: Macmillan).

10 Miers, D. (2001) *An international review of restorative justice*, Crime Reduction Series Paper. London: Home Office.

11 Istraživanja o položaju žrtava koje su odbile da učestvuju su, takođe, veoma retka. Videti: Holey, 2002; Hill, 2004 i Evropski forum službi za žrtve, 2005.

12 Aertsen, I. et al. (2004) *Rebuilding community connections-mediation and restorative justice in Europe*. Strasbourg, France: Council of Europe publishing.

13 Daly, K. (2001) "Conferencing in Australia and New Zealand: variations, research findings, and prospects", in: Morris, A. and Maxwell, G. (eds.) *Restorative justice for juveniles: conferencing, mediation and circles*, Oxford: Hart Publishing; Strang, H. (2002) *Repair or revenge: Victims and restorative justice*. Oxford: Oxford University Press; Crawford, A., Newburn, T. (2003) *Youth offending and restorative justice: implementing reform in youth justice*. Cullumpton: Willan Publishing; McCold, P. (2003) "A survey of assessment research on mediation and conferencing", in: Walgrave, L. (ed.). *Repositioning restorative justice*, Cullumpton, UK: Willan; Latimer et al., 2005.

14 Strang, 2002, op. cit.

15 Videti: Winkel, F. W. (2002) *Slachtofferhulp bij hardnekkige klachten. Over visie, witte beren, stroop en tegenpolen*, Inaugural lecture, Free University Amsterdam. Za interesantno odstupanje od ovog pravila videti: Gabriel, H., Greve, W. (2003) "The psychology of fear of crime", *British Journal of Criminology*, 43, 600-614.

16 Strang, H., Sherman, L. (2004) "Protocol for a Campbell Collaboration Systematic Review: Campbell Collaboration Systematic Review: Effects of Face-to-Face Restorative Justice for Personal Victim Crimes", draft #4, November, vide: <http://www.campbellcollaboration.org/doc-pdf/restorative-justiceprot.pdf>.

tralan i slično) ili na ishode, kao što su izrečene kazne i kompenzacija (ili materijalno popravljanje pričinjene štete). Evaluacija se potom sastoji od mera poput opštег zadovoljstva žrtava ili zadovoljstva koje se odnosi na procesnu pravdu. Rezultati koji su ranije pomenuti su te vrste. Naredni primer je Campbellov doprinos pregledu restorativne pravde.¹⁷ Jedina zavisna varijabla koja se odnosi na žrtve u ovoj meta analizi je zadovoljstvo žrtve.¹⁸

Ali, zadovoljstvo nije dovoljno ako želimo da razumemo da li i kako restorativna pravda dostiže svoj ključni element koji se sastoji u pomoći žrtvama da se oporave od krivičnog dela, s obzirom da to podrazumeva mnogo više od fer procesa (i zadovoljstva njime), više informacija i neke mogućnosti kompenzacije. Kada istraživanja restorativne pravde prođu dalje u ovaj problem, vrlo brzo dolazimo do drugog nedostatka istraživanja: ono nije dovoljno informisano od strane socijalne psihologije i studija koje se baziraju na traumi a koje se sprovode izvan krivičnopravnog sistema. Čak i rigorozne australijske evaluacije programa RISE i SAJJ pate od toga da ne uključuju jasno definicije oporavka žrtve koje se odnose na psihološke teorije i upitnike koji se koriste za evaluaciju programa sa sličnim ciljevima ali izvan krivičnopravnog sistema.¹⁹

Cilj ovog rada je da obezbedi polaznu tačku za mnogo potpuniji razvoj razumevanja položaja žrtava u restorativnoj pravdi. Prvo ćemo ukratko razmotriti delove psihološke teorije i istraživanja koja su relevantna za teoriju restorativne pravde i evaluacione prakse. Fokusiraćemo se na dve centralne reakcije žrtava na kriminalitet: uznemirenost i ljutnju. Centralni princip je da socio-psihološka dinamika susreta sa učiniocem obezbeđuje uvid u doprinos restorativne pravde oporavku žrtve.

Značaj toga nije ograničen na akademsko istraživanje i teoriju već i na debatu koja je stalno u toku a odnosi se na pravne standarde restorativne pravde. Posebno naša početna analiza obezbeđuje

17 Suprotstavite ovo Campebollovoj studiji o pomoći žrtvama. Videti: Marandos and Perry, 2002.

18 Za program RISE videti: Sherman and Strang, 2000; Strang, 2002, op. cit. Za program SAJJ videti: Daly, K. (2002) "Restorative justice: the real story", *Punishment & Society*, 4 (1), 55-79.; Daly, K. (2003) "Mind the gap: restorative justice in theory and practice", in: von Hirsch, A. et al. (eds.) *Restorative justice and criminal justice: competing or reconcilable paradigms?* Oxford, Hart Publishing; Daly, K. (2005) "A tale of two studies: restorative justice from a victim's perspective", in: Elliot, E. and Gordon, R. (eds.) *Restorative justice: emerging issues in practice and evaluation*, Cullumpton, UK: Willan Publishing; Daly, 2006, op. cit.

19 Evropski forum služi za žrtve (2005) *Statement on the position of the victim within mediation*, EFVS: Lisbon.

dalju podršku za Dokument o položaju žrtve u procesu posredovanja koji je 2005. godine usvojio Evropski forum službi za žrtve.²⁰ Zaključni deo ovog rada će razmotriti ovo pitanje.

Uznemirenost: atributi u vezi sa kontrolom nad viktimizacijom i njenim uzrocima

Posttraumatski stresni poremećaj

Posttraumatski stresni poremećaj je uobičajena reakcija na traumatične događaje kakvi su napadi ili ozbiljne nesreće. Nakon izvršenog krivičnog dela, mnoge žrtve doživljavaju barem neke od sledećih simptoma: ponovno prezivljavanje događaja, ponovljene i neželjene misli koje se nameću, hiperpobuđenost, emotivnu ukočenost i izbegavanje stimulansa koji bi mogli da posluže kao podsetnik na traumatično iskustvo. Mnogi ljudi se oporave već tokom prvih nedelja ili meseci nakon krivičnog dela, ali je ne tako zanemarujući broj žrtava kod kojih se razvija posttraumatski stresni poremećaj. Onda se ovi simptomi javljaju tokom dužeg vremenskog perioda, ponekad čak i godinama, što znači da su žrtvi koja pati od PTSD ozbiljno narušene socijalne i profesionalne funkcije.²¹ Savetovanje, tretman i terapija za žrtve kriminaliteata se stoga fokusiraju na prevenciju ili lečenje posttraumatskog stresnog poremećaja.

Dve karakteristike teorijskog razmatranja PTSD su posebno važne za iskustvo žrtava unutar restorativne pravde. Razmotrićemo ove probleme, uočenu kontrolu nad događajem i atributе koji se odnose na uzrok krivičnog dela i to pre nego što se povežu sa procedurama restorativne pravde.

Vremenski model uočene kontrole

Teorije koje se odnose na ulogu uočene kontrole u prilagođavanju na stresne životne događaje tipično postavljaju kao hipotezu to da događaji koji se opažaju kao oni koji ne mogu da se drže pod kontrolom daleko više zabrinjavaju od onih koji mogu da se kontrološu.²² U ovim modelima, uočen nedostatak kontrole je faktor rizika za razvoj posttraumatskog stresnog poremećaja. Suprotno tome,

20 Ehlers, A., Clark, D. M. (2000) "A cognitive model of post-traumatic stress disorder", *Behavior research and therapy*, 38, 319-345.

21 Foa, E. B., Zinbarg, R., and Rothbaum, B. O. (1992). Uncontrollability and unpredictability in post-traumatic stress disorder: An animal model. *Psychological Bulletin*, 112, 218-238.

22 Frazier, P., Berman, M., Steward, J. (2002) "Perceived control and posttraumatic stress: A temporal model", *Applied & Preventive Psychology*, 10, 207-223.

što je događaj moguće više držati pod kontrolom, veća je verovatnoća da se kod nje ili njega neće razviti posttraumatski stresni poremećaj. Međutim, Frazier, Berman i Steward²³ pokazali su da je kontrola kompleksnija konstrukcija. Odnos između kontrole i stresnog životnog događaja i posttraumatskog stresnog poremećaja ublažen je vremenskom dimenzijom kontrole.²⁴

Vremenski model deli kontrolu na prošlu kontrolu (Da li sam mogla/mogao da sprečim ono što se dogodilo?), buduću kontrolu (Da li mogu da sprečim da se ovako nešto ponovo ne dogodi?) i sadašnju kontrolu (Šta mogu da uradim u pogledu ove situacije sada?). Različite vrste kontrole utiču na to do koje mere je kontrola adaptibilna. One nisu u korelaciji jedna sa drugom, što znači da je moguće da se žrtva oseća sigurno u vezi sa svojim mogućnostima da se suoči sa sadašnjom situacijom, bez razmišljanja o tome da li je mogla da spreči izvršenje krivičnog dela. Fraizer²⁵ pokazuje da je najadaptibilnije fokusirati se na aspekte događaja koji mogu da se kontrolisu u ovom momentu. Žrtve koje kažu «Sigurna/siguran sam da će ovo prevazići ako samo radim na tome» ili «Preduzeo/preduzela sam korake kako bih se zaštitio/la nakon napada» pokazuju bolje rezultate u oporavku u odnosu na one koji se ne slažu sa ovim izjavama.

Buduća kontrola je mnogo komplikovanija stvar, s obzirom da je kontrola nad budućim ponovnim događajima ublažena ubeđenjima koja se odnose na verovatnoću da će se događaj ponoviti. Žrtve koje misle da je malo verovatno da će se krivično delo ponoviti i koje se osećaju sigurno u vezi sa svojim mogućnostima da ga drže pod kontrolom ukoliko se ipak dogodi, bolje napreduju od onih koje ne misle tako.

Najkomplikovanije je pitanje prošle kontrole. Pitanje da li je događaj mogao da se spreči takođe

moe da bude konceptualizovano u smislu atributa o uzrocima traume. Prvo razgraničenje unutar ovih atributa je da li su oni fokusirani na učinioca, što se u vezi sa vremenskim modelom naziva «zamenjujuća» prošla kontrola ili žrtva.

Atributi koji su fokusirani na žrtvu

Unutar atributa koji se fokusiraju na ličnost važna podela je Janoff-Bulmanovo razlikovanje između karakterološkog samookrivljavanja (CSB) i bihevioralnog samookrivljavanja (BSB).²⁶ U okviru CSB žrtva pripisuje viktimizaciju nekontrolisanim aspektima ličnog, kao što su karakter, rasa, rod ili seksualna orientacija. To su stvari nad kojima žrtva nema kontrolu. CBS se povezuje sa PTSD i drugim mentalnim problemima koji se odnose na traumu ukoliko žrtva ima shvatanja kao što su «Ja sam privukao/la nevolju» ili «Svako može da vidi da sam ja žrtva».²⁷

Sa druge strane, BSB ide do onog stepena do kog žrtva pripisuje krivično delo kontrolisanim aspektima ličnog, kao što su radnje i ponašanje. Janoff-Bulman prepostavlja da bi BSB trebalo da bude adaptibilan za žrtve. Pripisivanje uzroka događaja karakteristikama ličnosti koje mogu da se menjaju, omogućilo bi žrvama da se osećaju sigurnim da mogu da kontrolisu i spreče ponovno nastupanje sličnog događaja.

Ovakav način rasuđivanja ima jaku intuitivnu stranu, ali nije iznedren skorašnjim istraživanjima.²⁸ BSB može da bude adaptibilniji nego CSB, ali takođe pospešuje razmišljanja koja su protivna činjeničnom stanju.²⁹ Žrtva može da se usredsredi na pitanja «šta ako». «Šta bi bilo da nisam izašao/izašla te noći, šta ako sam mogao/mogla da više ostajem kod kuće» i slično. Ovakvo isticanje prošlosti i pokušaji da se ona kontrolise, ne daju indicije adaptibilnom ponašanju u sadašnjosti. To pre znači da je pažnja žrtve fokusirana na nešto drugo.

Da zaključimo: rezultati pokazuju da oba tipa samofokusirane prošle kontrole mogu da se doveđu u vezu sa slabijim suočavanjem u sadašnjosti, uz prednosti koje CSB ima nad BSB.

Atributi koji su fokusirani na učinioca

U osnovi, postoje tri načina na koje žrtva može da gleda na učinioca krivičnog dela. Pre svega, žrtve mogu da previše generalizuju događaj i kao

23 Videti: Brickman et al. (1982) "Models of helping and coping", *American Psychologist*, 37, 368 –384.; Zimbardo, P. G., Boyd, J. N. (1999) "Putting time in perspective: A valid, reliable individual-differences metric", *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 1271–1288. Za razmatranje privremenog modela: Frazier, P.A. (2003) "Perceived Control and Distress Following Sexual Assault: A Longitudinal Test of a New Model", *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, (6), 1257–1269., i Frazier et al. (2004) "Perceived control and adjustment to trauma: a comparison across events", *Journal of Social and Clinical Psychology*, 23 (3), 303-324., za dalje empirijsko testiranje medela.

24 Frazier, 2003, op. cit.

25 Janoff-Bulman, R. (1979) Characterological versus behavioral self-blame: Inquiries into depression and rape. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 1798 –1809, i: Janoff-Bulman, R. (1992) *Shattered assumptions: Towards a new psychology of trauma*. New York: Free Press.

26 Ehlers and Clark, 2000, op. cit.

27 Za pregled videti: Frazier et al., 2002, op. cit.

28 Roese, N.J. (1997) "Counterfactual thinking." *Psychological bulletin*, 121(1), 133-148.

29 Ehlers, A., Clark, D. M. (2000), op. cit.

posledicu toga da opažaju čitav niz normalnih događaja kao mnogo opasnijih nego što oni to jesu.³⁰ U ovom misaonom okviru, učinilac je deo velike grupe učinilaca koji zajedno čine svet opasnim mestom, čine verovatnoću buduće viktimizacije većom i čine da se žrtva nigde ne oseća sigurno. Za suočavanje sa posledicama krivičnog dela, ova prva vrsta atributa je najmanje adaptibilna. Ona usađuje strah u žrtvu i prolongira negativne posledice viktimizacije jer žrtva izbegava slične situacije onoj u kojoj se krivično delo dogodilo i uzdržava se od aktivnosti koje je ranije volela. Ova vrsta preterane generalizacije je povezana sa početkom posttraumatskog stresnog poremećaja.

U drugom i trećem setu atributa, žrtva ne vidi svet kao mesto puno zlih učinilaca, već pripisuje viktimizaciju ili individualnim karakteristikama učinjocima ili njegovom ponašanju, tj. «učinilac je loša osoba» u drugom setu i «učinilac je učinio lošu stvar» u trećem. Frazier³¹ je pokazao da je drugi set atributa povezan sa višim nivoima opasnosti za žrtve. U delu o ljutnji pokazaćemo da treći set atributa može da se posmatra kao najadaptibilniji od svih atributa «zamenjene prošle kontrole».

Značaj restorativne pravde

Veza između prethodno opisanog sadržaja istraživanja i procedura restorativne pravde leži u mogućnostima koje ovaj proces pruža za razjašnjenje uzroka kriminaliteta. Učinilac je u jedinstvenoj poziciji da razjasni ili ne razjasni žrtvini atributi koji se odnose na ono što se dogodilo. Unutar procedure restorativne pravde uobičajena je praksa za učinjocima i žrtvama da razmotre uzroke događaja. U slučaju atributa koji su okrenuti učinjocu, ova karakteristika restorativne pravde najbolje može da se vidi na primeru iznetom u članku Barbare Hudson.³²

«Mlada majka, Lisa Smith, nedavno je izgubila partnera Glynnu u nesreći na motorciklu. Samo mesec dana nakon ovog tragičnog događaja, provalnik je provalio u njegov stan, ukrao brojne vredne predmete i demolirao mesto. Mlada majka je bila intervjuisana od strane lokalnih novina. Rekla je: "Ne mogu da verujem da je neko mogao da bude toliko bez srca. Oni su zli. Trebalo je da znaju Glynnu i da je on mrtav. Glynnove stvari su bile jedino što mi je ostalo."»

30 Frazier, 2003, op. cit.

31 Hudson, B. (2003) "Victims and offenders", u: Von Hirsch, A. et al. (eds.) *Restorative and criminal justice: competing or reconcilable paradigms*, Oxford, UK: Hart Publishing.

32 Miller, D.T. (2001) "Disrespect and the experience of injustice", *Annual review of psychology*, 52, 527-553.

Primer pokazuje da majka ima atribut drugog i trećeg tipa, bukvalno se odnoseći prema učinjocima kao zlim ljudima i izražavajući nevericu u pogledu očigledne surovosti učinjoca. Međutim kako većina provalnika jednostavno provaljuje u kuće samo zato što su prazne, a ne zbog nekog specifičnijeg znanja o situaciji u kojoj je žrtva, Hudson ističe da bi procedura restorativne pravde mogla da pomogne mlađoj majci da spozna da nije ona bila meta provalnika zato što Glynnova više nema. Na sastanku bi ona mogla da čuje direktno od učinjoca koji su to bili razlozi zbog kojih je on odabrao da provali baš u Glynnov stan. Nadalje, on bi mogao da je razvući da nije imao namenu da joj nanese dodatnu bol time što je krivično delo izvršio ubrzo nakon Glynnove smrti. To bi, s druge strane, moglo da omogući Lisi da iz prvog i drugog seta atributa pređe u treći, i na taj način pomogne sebi u suočavanju sa viktimizacijom. Najveća prednost procesa restorativne pravde za žrtve mogla bi stoga da leži u samoj činjenici da on obezbeđuje bolje i adaptibilnije razumevanje motiva učinjoca za izvršenje krivičnog dela.

Međutim, ovde postoji jedna nezgoda. Ovaj način promišljanja zavisi od činjenice da provalnik, ustvari, nije provalio u kuću zbog njegovog znanja o Glynnovoj smrti. Šta ako je razlog da je provalnik znao da je kuća prazna bio to prethodno saznanje? Teška motorciklistička nesreća, u kojoj je umro mlađi čovek, mogla je da bude dobro pokrivena u lokalnim medijima ili da se vest o njemu usmeno širi lokalnom zajednicom, tako da je to savim moguće. U tom slučaju, učiniočovo objašnjenje moglo bi zapravo da pojača žrtvino početno pripisivanje u vezi sa uzrocima svoje viktimizacije.

Slično tome, učiniočeva priča može da utiče na žrtvino pripisivanje koje je fokusirano na nju. Objašnjenje može da uveri žrtvu da on ili ona nisu jedine ranjive osobe, kao i da učinjocu nije žrtva bila meta zbog nekih posebnih razloga, što za posledicu ima niži nivo CSB. Nadalje, bolje razumevanje uzroka kriminaliteta može da osloboди žrtvu tereta razmišljanja o pitanjima «šta ako», što bi vodilo nižim nivoima BSB. To bi помогло да se žrtva više fokusira na sadašnje suočavanje kao i da ima dodatnu korist obezbeđivanja uvida u prevenciju ponovljenog događaja u budućnosti.

Međutim, kao i atributi koji su fokusirani na učinjocu, ovaj način promišljanja u velikoj meri zavisi od učiniočeve stvarne motivacije. Ako je, na primer, krivično delo bilo motivisano mržnjom, učiniočovo objašnjenje bi pre pojačalo nego smanjilo CSB, a ako je krivično delo bilo eksplicitno motivisano žrtvinim ponašanjem (na primer ako je žrtva bila pijana) to bi pre vodilo većem nego manjem BSB.

Značaj restorativne pravde je zato dvostruk. Prvo, verovatno je da bi učešće u neposrednom suočavanju sa učiniocem imalo uticaja na faktore koji su od značaja za suočavanje sa uzne-mirenošću nakon viktimizacije. Protokoli koji se odnose na posredovanje trebalo bi da imaju u vidu uticaj ove vrste sastanaka na žrtve. Drugo, istraživanja kojima se vrši evaluacija uticaja učešća u procesu restorativne pravde na atribute koji se odnose na PTSD, uz korišćenje adekvatnih upitnika, unapredice razumevanje uticaja restorativne pravde na žrtve i dozvolice nam da poredimo restorativnu pravdu sa intervencijama koje za cilj imaju podršku žrtvama.

Ljutnja: razmišljanje, oproštaj i izvinjenja

Zadržavanje na ljutnji

Opažanje da je neko tretiran bez poštovanja ili je uvređen najuobičajeniji je izvor ljutnje.³³ Fitzgibbons³⁴ definiše ljutnju kao jako osećanje nepriyatnosti prouzrokovano osećajem povređenos-ti ili nepravde. Proizilazi da je ljutnja uobičajena reakcija na kriminalnu viktimizaciju ako ona, kao minimum, uključuje tretman koji ne poštuje osobu. Iznenadujuće je ipak da su istraživanja koja se odnose na ljutnju nakon viktimizacije retka, posebno u poređenju sa izobiljem literature o strahu od kriminaliteta i posttraumatskom stresnom poremećaju.³⁵ U jednom od retkih istraživanja, James Ditton sa svojim kolegama otkrio je da su žrtve mnogo češće reagovale ljutnjom nego strahom na viktimizaciju.³⁶

Konstrukcija koja se skoro pojavila kombinuje ljutnju sa razmišljanjem, koje uključuje ponovljeno zadržavanje na negativnim stvarima u nečijem životu. Prema Sukhodolskom i drugima,³⁷ ljutito razmišljanje moglo bi da se definise kao «nenameran i povratan kognitivni proces koji se pojavljuje tokom i nastavlja nakon epizode iskustva ljutnje». Sukhodolsky i drugi predlažu četvorofaktorski model ljutitog razmišljanja koji se sastoji od ljutitih naknadnih misli, ljutitih

³³ Fitzgibbons, R. P. (1986) "The cognitive and emotive uses of forgiveness in the treatment of anger", *Psychotherapy*, 23, 629-633.

³⁴ Opdebeeck, A. et al. (2002) "Bemiddeling in het strafrecht", in: Koppen, P.J. van, Hessing, D.J., Merkellbach, H.L.G.J. i Crombag, H.F.M. (eds.) *Het recht van binnen: psychologie van het recht*, Deventer, the Netherlands: Kluwer; Goodey, 2005, op. cit.

³⁵ Ditton et al., 1999a; Ditton et al., 1999b.

³⁶ Sukhodolsky, D. G., Golub, A., Cromwell, E. N. (2001) "Development and validation of the anger rumination scale", *Personality and Individual Differences*, 31, 689-700.

³⁷ Barber et al., 2005.

sećanja, osvetničkih fantazija i razumevanja uzroka. Naknadne misli uključuju žrtvine održavajuće misli o episodi ljutnje ili o njenom ponovnom odigravanju. Ljutita sećanja uključuju konstantno zadržavanje indi-vide na nepravdi koju je iskusila. U osvetničkim fan-tazijama, žrtva sanja ili fantazira o tome kako se osvetiti prestupniku. Konačno, podskala razumevanja uzroka interesuje se za ljudе koji se zadržavaju na razlozima zbog kojih su tretirani loše i razlozima zbog kojih se to dogodilo.

Razlog zbog koga diskutujemo o konceptu ljutitog razmišljanja u kontekstu restorativne pravde je dvojak. Prvo, zbog negativnih korelacija između ljutitog razmišljanja i oproštaja.³⁸ Ljutito razmišljanje može da predstavlja prepreku za oproštaj. Povećanje prostora za oproštaj, sa druge strane, može da oslobodi žrtve tereta neželjenih i nametnutih ljutitih osećaja i misli koje se dovode u vezu sa ljutitim razmišljanjima. Kao što ćemo videti u delu koji sledi, u intra-psihološkom smislu, oproštaj je posebno značajan za žrtvina iskustva u procesima restorativne pravde.

Drugo, ljutito razmišljanje ima interesantne paralele sa različitim karakteristikama vremenskog modela kontrole koji je razmatran u prethodnom odeljku. Konkretno, postoji sličnost između neželjenih i nametnutih misli koje se odnose na događaj, kontračinjeničnog razmišljanja i želje da se kontroliše prošlost. Uključivanje ljutitog razmišljanja u vremen-ski model uočene kontrole dozvoljava kombinaciju žrtvinih iskustava ljutnje i straha u jednom opštem psihološkom modelu reakcija na viktimizaciju.

Oproštaj

Oproštaj se, u psihološkom smislu, može definisati kao spremnost da se napusti nečije pravo na ozlojeđenost, negativnu osudu i drugačije ponašanje prema učiniocu, uz gajenje nezasluženih kvaliteta sažaljenja i darežljivosti prema njemu ili njoj.³⁹ Jednostavnije rečeno, tri reči «ja ti opraštam» izražavaju tri odvojene stvari:

1. Ja sam preživeo/la štetu ili povredu.
2. Ti si izvor te štete ili povrede.
3. Ali sam odabrao/la da te oslobodim tvog duga prema meni.

Oproštaj može da bude pomešan sa nizom srodnih konstrukcija. Ono je različito od izvinjenja, koje prepostavlja da je učinilac imao dobre razloge da izvrši krivično delo; od saučešća, koje implicira prav-

³⁸ Exline, J. J., Baumeister, R. F. (2000) "Expressing forgiveness and repentance: benefits and barriers", in: M.E. McCullough and C.E. Thoresen (eds.) *Forgiveness theory: research and practice*, London: Guilford Press.

³⁹ ibidem.

danje krivičnog dela, ili od pomirenja, koje implicira popravljanje odnosa.⁴⁰ Ovo poslednje razlikovanje je posebno važno za restorativnu pravdu, jer se pomirenje koristi u brojim studijama kao rezultirajuća mera za žrtve i učinioce.⁴¹ Posmatrano iz intra-psihološke takče gledišta, korišćenje oproštaja pre nego pomirenja ima brojne prednosti. Prvo, može da se desi da i nema odnosa kao takvog koji treba popraviti između žrtve i učinioca, što ne sprečava žrtvu da oprosti učiniocu. Drugo, ako je takav odnos postojao, žrtva može da odabere da istovremeno oprosti učiniocu i okonča odnos. U oba slučaja, konstrukcija pomirenja ne može na adekvatan način da potakne pozitivne aspekte koje čin oproštaja može da ima za žrtvu.

Oproštaj je povezan sa nizom pozitivnih karakteristika za osobu koja opršta. Ono je u negativnoj korelaciji sa osvetoljubivošću i ljutitim razmišljanjima jer oslobođa žrtve negativnih i nametnutih ljutitih misli o krivičnom delu i učiniocu.⁴² Ono je povezano sa smanjenom depresijom i uznenirenošću,⁴³ ojačanim samopouzdanjem⁴⁴ i poboljšanom životnom satisfakcijom.⁴⁵ Kroz oslobođanje od negativnih emocija, ono može da promoviše fizičko zdravlje.⁴⁶

Da sumiramo: oprštanje učiniocu uopšte može da ima puno smisla za žrtve. Ali nema smisla primenjivati spoljašnji pritisak na žrtve da oproste zbog sporednih koristi koje mogu da imaju. Na prvom mestu, spoljašnji pritisak neće voditi oproštaju,⁴⁷ već saučešću ili izvinjenju koji nisu povezani sa pozitivnim efektima oproštaja. Drugo, kao što ćemo u nas-

tavku razmatrati, postoji i moralno pitanje. Možda bi bilo moralno ispravno zadržati/ne dati oproštaj.⁴⁸

Značaj restorativne pravde

Oproštaj već figurira u literaturi o restorativnoj pravdi.⁴⁹ Međutim, uobičajeno je da se on posmatra kao deo pomirenja ili da se posmatraju neki srodnii aspekti poput izvinjenja, i to pre u sociološkom nego u psihološkom smislu.⁵⁰ Razmotrićemo dva važna aspekta oproštaja: odnos između oproštaja i izvinjenja i odnos između oproštaja i vrednosti pravde kako bi se pokazao značaj uključivanja intra-psihološke strane oproštaja u objašnjenja žrtvinih iskustava u restorativnoj pravdi.

Izvinjenje i oproštaj

Na prvom mestu, zdrav razum nam govori da je dobar način da se postigne oprošaj tako što učinilac nudi izvinjenje žrtvi i u ovom slučaju zdrav razum je potvrđen istraživanjem.⁵¹ U procedurama restorativne pravde, izvinjenje od strane učinioца je sasvim uobičajeno. U velikim RISE-eksperimentima u Australiji, 72% učinilaca se izvinilo za ono što su uradili,⁵² u SAJJ-programu brojke su bile nešto niže sa spontano ponuđenim izvinjenjem od strane učinilaca u 40% slučajeva i 28% slučajeva u kojima je izvinjenje ostalo «zaglušeno» (Daly, 2003).

Da li će efekat izvinjenja na žrtvu biti pozitivan ili ne, zavisi i od načina na koji se ono interpretira od strane žrtve, a posebno od toga da li žrtva izvinjenje vidi kao ozbiljno ili ne. Dok su ozbiljna izvinjenja povezana sa oproštajem, neozbiljna izvinjenja nisu te služe kao dodatna prepreka oproštaju,⁵³ pa žrtve osećaju daleko više ogorčenja prema ovoj vrsti izvinjenja.⁵⁴ Dobijanje neozbiljnog izvinjenja zato nije neutralno već predstavlja negativno iskustvo za

48 Videti: Gehm, 1994.

49 Uobičajeno je za mnogobrojne koji pišu o restorativnoj pravdi da se pozivaju na sociologiju izvinjenja od Tavuchisa, 1991, dok se čini da je socio-psihološki rad u vezi sa ovom temom nepoznat. Videti: Bottoms, A. E. (2003) "Some sociological reflections on restorative justice", in: von Hirsch, A. et al. (eds.) *Restorative justice and criminal justice: competing or reconcilable paradigms?* Oxford: Hart Publishing; Strang, 2002, op. cit.; Daly, 2006, op. cit.

50 Exline and Baumeister, 2000, op. cit.; Darby, B. W., Schlenker, B. R. (1982) "Children's reactions to apologies", *Journal of Personality and Social Psychology*, 43, 742-753; McCullough et al. (1997) "Interpersonal forgiving in close relationships", *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 321-336.

51 Strang, 2002, op. cit.

52 Exline and Baumeister, 2000, op. cit.

53 Baron, 1988; Cohen, 1986.

54 Opdebeeck et al. 2002, op. cit.

40 Kurki, L. (2003) "Evaluating restorative justice practices", in: Von Hirsch, A. et al. (eds.) *Restorative and criminal justice: competing or reconcilable paradigms*, Oxford, UK: Hart Publishing; Daly (2005), op. cit.

41 McCullough, et al. (2000) "The psychology of forgiveness: History, conceptual issues, and overview", in: M.E. McCullough and C.E. Thoresen (eds.) *Forgiveness theory: research and practice*, London: Guildford Press; Barber et al., 2005.

42 Freedman and Enright, 1996; Hebl and Enright, 1993.

43 Karremans, J. C., Van Lange, P. A. M., Ouwerkerk, J. W., Kluwer, E. S. (2003) "When forgiving enhances psychological well being: The role of interpersonal commitment", *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 1011-1026.

44 ibidem.

45 Baumeister, R. F., Exline, J. J., Sommer, K. L. (1998) "The victim role, grudge theory, and two dimensions of forgiveness", in: E. L. Worthington, Jr. (ed.) *Dimensions of forgiveness: Psychology research and theoretical perspectives*, Philadelphia: Templeton; Thoresen, C. E., Luskin, F., Harris, A. H. S. (1998) "Science and forgiveness interventions: Reflections and recommendations", in: E. L. Worthington, Jr. (ed.), op. cit.

46 Opdebeeck et al. 2002, op. cit.

47 Exline and Baumeister, 2000, op. cit.

žrtve i može da se pridoda nizu oblika sekundarne viktimizacije.⁵⁵ U manjem broju slučajeva u australijskom eksperimentu restorativne pravde žrtve su shvatile učiniočevo izvinjenje kao ozbiljno (41% u RISE, sa dodatnih 36% koji su ulazili u kategoriju delimično ozbiljni, 27% u SAJJ). Važno je da tu postoji znatna mogućnost za razlikovanje između žrtava i učinilaca u zavisnosti od njihove percepcije ovog problema. Čak i kada se učinilac ozbiljno izvini, mnoge žrtve mu neće verovati. U SAJJ eksperimentima, Daly je suprotstavila poglede žrtava i poglede učinilaca i utvrdila da se u pogledu ozbiljnosti izvinjenja oni ne slažu u 30% slučajeva.⁵⁶

Vrednosti pravde i oproštaj

Drugo je odnos između oproštaja i vrednosti pravde. Ovaj odnos nije iskren. Jedno skorašnje istraživanje pokazalo je da efekti vrednosti pravde zavise od vrste vrednosti koje su prisutne.⁵⁷ Ako su to vrednosti koje su prevashodno orijentisane na kažnjavanje ili odmazdu – učinici ove vrste krivičnih dela treba da budu poslati u zatvor – vrednosti pravde će služiti kao prepreka.⁵⁸ Žrtva će se osećati otprilike ovako – ne mogu da mu oprostim jer je zasluzio da bude kažnjen.

Međutim, vrednosti pravde mogu da se odnose i na socijalnu pravdu, ljudska prava i procesnu pravdu umesto odmazde. U ovim slučajevima, aspekti pravde će pre stimulisati nego sprečavati oproštaj. Kao što smo napred pokazali, procedure restorativne pravde generalno nude visok nivo procesne pravde. I dalje od toga, filozofija restorativne pravde nastoji da istakne vrednosti koje nisu retributivne. Na obe strane koje učestvuju u procesu restorativne pravde može da se razvije oproštaj putem stimulisanja vrednosti pravde koji su u vezi sa višim nivoima oproštaja.

Značaj vrednosti pravde za oproštaj je takođe istaknut odnosom između težine krivičnog dela i vrednosti pravde. Kriminološka istraživanja pokazuju da se težina krivičnog dela dovodi u vezu sa

55 Ovo bi mogla da bude posebna instanca mnogo opštijeg perceptualnog neslaganja (lošeg spajanja) između žrtava i učinilaca. Kada učinici imaju tendenciju da se uključe u sebično izvrтанje, što im omogućava da umanje svoju odgovornost (Baumeister, R. F. (1998) "The self", in D. T. Gilbert and S. T. Fiske (eds.) *The handbook of social psychology* (Vol. 2, 4th ed.), Boston: McGraw-Hill), žrtve rade upravo suprotno i pokušavaju da preuvečuju opasnost krivičnog dela (Stillwell, A. M., Baumeister, R. F. (1997) "The construction of victim and perpetrator memories: Accuracy and distortion in role-based accounts", *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, 1157-1172.).

56 Karremans et al. 2003, op. cit.

57 Exline and Baumeister, 2000, op. cit.

58 Mattinson, J., Mirrlees-Black, C. (2000) *Attitudes to crime and criminal justice*, Home Office, London, UK.

verovatnoćom da ljudi ističu retributivne vrednosti pravde i želju da učinilac ide u zatvor.⁵⁹ U slučaju lakših krivičnih dela, vrednosti poput popravljanja ili rehabilitacije postaju mnogo značajnije.

Sledeća hipoteza bi mogla da bude postavljena. Restorativna pravda može da pomogne žrtvama da oproste učiniocima i, na taj način, doprinesu svom opravku s obzirom da se oproštaj povezuje sa brojnim koristima za žrtvu. Međutim, ovaj doprinos je mnogo verovatniji kod lakših krivičnih dela s obzirom da vrednosti pravde neće stvoriti moralnu barijeru za oproštaj u ovakvim slučajevima. Ova hipoteza obezbeđuje moguće objašnjenje za jedno skorije istraživanje koje pokazuje da žrtve težih krivičnih dela manje profitiraju od svog učešća od onih koji su preživeli lakša krivična dela. Daly⁶⁰ je ukazala da je samo 29% najpovređenijih žrtava koje su preživele najteža krivična dela reklo da su se potpuno oporavile nakon jedne godine od učešća u procesu restorativne pravde. 66% svih žrtava koje su učestvovali u procesu restorativne pravde reklo je da su se potpuno oporavile. Nadalje, 77% svih žrtava pripisivalo je oporavak učešću u procesu restorativne pravde, dok je to bio slučaj sa svega 49% žrtava koje su bile «visoko povređene».⁶¹

Da sumiramo: kao što smo zaključili u delu o uznenirenosti, učešće u procesu restorativne pravde zajedno sa učiniocem može da utiče na različite faktore koji su u vezi sa ljutnjom nakon viktimizacije. Posebno je buduće istraživanje odnosa između restorativne pravde, s jedne, i oproštaja i ljuditih razmišljanja, sa druge strane, od velike važnosti. U okviru ovog istraživanja, efekti ozbiljnog i neozbiljnog izvinjenja i odnos između restorativne pravde i oproštaja kod krivičnih dela sa različim stepenom opasnosti su posebno interesantni.

Neke implikacije: od socijalne psihologije do međunarodnih standarda o restorativnoj pravdi

Tokom proteklih godina, brojna nacionalna i međunarodna tela pokušavala su da postave

59 Daly, 2005, op. cit.

60 Pitanja koja su postavljena žrtvama bila su primer dve strane viktimalogije o čemu smo ranije govorili. Oporavak je bio meren putem sledećeg jednostavnog pitanja: Koja od ove dve izjave bolje opisuje kako se danas osećate u vezi sa incidentom? Da li biste rekli da je sve iza vas, da ste potpuno oporavljeni od toga, ili da je to delimično iza vas, da ima još stvari koje vas zabrinjavaju, vi niste u potpunosti oporavljeni od dogadaja a oporavak je meren sledećim jednostavnim pitanjem: Da li biste rekli da je vaša sposobnost da krivično delo ostavite iza sebe bila potpomognuta vašim učešćem u procesu restorativne pravde ili stvarima koje samo vi možete da uradite? Videti u: Daly, 2005.

61 Videti: van Ness, 2003.

osnovne principe i standarde primene restorativne pravde u praksi.⁶² Najznačajniji od njih – u smislu krivičnog prava – su Nacrt Deklaracije UN o osnovnim principima programa restorativne pravde u krivičnim stvarima⁶³ i Preporuka Saveta Evrope br. (99) 19 u vezi sa posredovanjem u krivičnim stvarima.⁶⁴

Evropski forum službi za žrtve, kao organizacija koja okuplja veliki broj nacionalnih službi za pomoć i podršku žrtvama, je 2005. godine usvojio Dokument o položaju žrtve u procesu posredovanja.⁶⁵ Cilj ovog Dokumenta nije toliko da pokrene nove teme koje bi zahtevale mnogo dublje razmatranje, već da skrene pažnju na pitanja kojima je već dato određeno mesto u postojećim međunarodnim protokolima, ali koja nisu valjano postavljena iz perspektive koja se posebno orijentiše na žrtve. Teme koje se razmatraju u ovom Dokumentu uključuju zahtev za dobrovoljno učešće u posredovanju, pitanje poverljivosti procedure, pitanje da li priznanje učinioca/osumnjičenog može da se koristi kao dokaz na sudu nakon neuspelog pokušaja posredovanja, i brojna druga pitanja koja nisu spomenuta u Preporuci Saveta Evrope i Nacrtu Deklaracije UN, kao što je uloga onih koji obezbeđuju pomoć i podršku žtvama. U ovom zaključnom delu rada, povezaćemo diskusiju o socijalnoj psihologiji učešća žrtve u procesu restorativne pravde sa drugim pitanjima koja se razmatraju u ovom Dokumentu.⁶⁶

Posredovanje u krivičnim stvarima: moćan proces

Prvo, polazeći od socio-psihološke perspektive, ističe se razlika između posredovanja u građanskim

sporovima i krivičnim slučajevima. Duff⁶⁷ je ubedljivo argumentovao ovu razliku i to na nekoliko osnova. Prvo je ukazao na javnu prirodu, nedozvoljenost krivičnog dela koje je suštinski deo privatne štete koju žrtva trpi. Utoliko se posredovanje u krivičnim stvarima razlikuje od posredovanja u građanskim sporovima u tome što se prvo bavi nezakonitim aktom, a drugo štetom. Drugo: on ističe značaj utvrđivanja činjenica o slučaju pre posredovanja u krivičnim stvarima i različitih uloga koje to implicira za žrtvu i učinioca. Ono što bi trebalo utvrditi kao minimum je da ono što se dogodilo predstavlja krivično delo i da oni koji su uključeni u posredovanje jesu žrtva i učinilac (iako ova poslednja osoba tehnički može da bude još uvek osumnjičeni). Učinilac će biti pozvan da objasni zašto je učinio krivično delo i da se možda izvini ili obezbedi naknadu, a žrtva će, uobičajeno, opisati efekte krivičnog dela. U okviru posredovanja u građanskim sporovima može biti nepotrebno ili čak i nepoželjno da se utvrde činjenice o tome šta se dogodilo i da se, umesto toga, fokusira na buduće razrešenje konflikta. Obe strane u posredovanju u građanskim sporovima imaju isti položaj.

Treće, Duff ističe značaj komunikacije između učinioca i žrtve. Njegovo glavno gledište je da ona povećava komunikacioni potencijal procesa kao vrste kazne za učinioca. Socio-psihološka perspektiva žrtava kriminaliteta govori u prilog tome. I ovde je komunikacija važna, ali sada u vezi sa tim u kojoj meri ona sama po sebi doprinosi psihološkom oporavku žrtve. Kao što smo istakli u prethodnim odeljcima, čini se verovatnim da će posredovanje samo po sebi imati važan efekat na oporavak žrtve.

Ovaj nezavisni efekat procesa posredovanja je ono na šta je Evropski forum službi za žrtve uputio kada je izneo "Mi shvatamo da je posredovanje veoma moćan proces, ..." (str. 4). Mora da se posveti pažnja ovom nezavisnom efektu. Medijatori bi trebalo da budu svesni toga, pa bi stoga potencijalne reakcije žrtava trebalo da čine deo njihovog treninga (str. 6). Žrtve bi trebalo da imaju pristup podršci pre, tokom i nakon procesa (str. 6) kao i da budu dobro pripremljene za sastanak i da budu spremne da naknadno razmatraju sam proces.

Posebno pitanje, koje je izazvalo mnogo diskusije, odnosi se na željeni nivo poverljivosti. Postojeći međunarodni protokoli usvojeni od strane

62 ibidem.

63 Za dublje razmatranje videti: Aertsen et al. 2004, op. cit.

64 European Forum for Victim Services, 2005, op. cit.

65 Od autora ovog rada ne može da se očekuje da budu u osnovi kritični prema ovom Dokumentu, s obzirom da je jedan od njih (Marc Groenhuijsen) imao važnu ulogu u izradi Nacrtu dokumenta, što je takođe jasno razgraničeno od sličnosti između dokumenta i prethodnog rada. Videti: Groenhuijsen, M. S. (2000) "Victim-offender mediation: legal and procedural safeguards. Experiments and legislation in some European jurisdictions", in: The European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice (ed.) *Victim-Offender Mediation in Europe. Making Restorative Justice work*, Leuven, Belgium: Leuven University Press. Drugi autor, Antony Pemberton, predstavljao je Evropski forum službi za žrtve u vezi sa pitanjima koja se odnose na restorativnu pravdu.

66 Duff, R. A. (2003) "Restoration and retribution", in: Von Hirsch, A. et al. (eds.) *Restorative and criminal justice: competing or reconcilable paradigms*, Oxford, UK: Hart Publishing.

67 Interpretacija člana 14 Saveta Evrope je otvorena za debatu. Videti u: Aertsen et al. 2004, ali van Ness, koji je bio član radne grupe UN o restorativnoj pravdi kaže "poverljivost nije ograničena na korišćenje u naknadnim pravnim procesima. Ona se takođe odnosi na otkrivanje informacija drugim pojedinцима ili zajednici." Videti van Ness, 2003.

Saveta Evrope i Ujedinjenih nacija predviđaju da proces posredovanja mora da bude poverljiv i da informacije u vezi sa njim ne mogu da budu iznošene ni od jedne od strana bez saglasnosti drugih učesnika.⁶⁸ To ne odaje priznanje uticaju procesa na žrtve. Žrtvama mora da se omogući da raspravljuju o nekom tako važnom događaju sa svojom porodicom i prijateljima i – gde je moguće primeniti – sa onima koji pružaju pomoć i podršku.

Nesigurnosti u pogledu efekata

Sa druge strane, postoji nesigurnost u pogledu socio-psiholoških efekata na žrtve. Kao što smo istakli, efekti najvećim delom zavise od objašnjenja i ponašanja učinjocia tokom sastanka i tamo gde procesi restorativne pravde mogu da se pokažu kao korisni za neke žrtve, za druge mogu da predstavljaju rizik. Dokument Evropskog foruma službi za žrtve to prepoznae, s obzirom da se u njemu navodi da posredovanje ima "potencijal da ponudi velike koristi za sve zainteresovane strane. Međutim, ono isto tako ima potencijal i da naškodi" (str. 4). Sledeće socio-psihološko istraživanje koje bude koristilo konstrukcije koje smo razmatrali u radu, obezbediće bolji uvid u pitanje za koje žrtve i koje situacije restorativna pravda može ili ne može da bude odgovarajući oblik reagovanja. U svakom slučaju, pre nego što uzmu učešće žrtve treba da budu potpuno informisane o potencijalnom riziku i o tome gde mogu da dobiju nezavisnu pomoć i savet.

Prema standardima koje postavljaju Savet Evrope i Ujedinjene nacije, priznanje krivice tokom posredovanja ne može da se kasnije koristi u krivičnom postupku kao inkriminući dokaz protiv učinjocia. Imamo neke pravne rezerve u pogledu ovog stava, s obzirom da žrtva nikada neće biti zaštićena od iznošenja dokaza o priznanju pred sudom kao javnog deklarisanja ili može da se pozove od strane tužioca da svedoči na суду о tome шта се додатило током посредovanja.⁷⁰ Ali, сматрамо да је такође важно да се истакне то да ситуација у којој учинилец признава кривично дело у поступку посредovanja а касније га пориче пред судом има негативне последице за жртве. Ако извинjenje које nije ozbiljno може да води секундарној виктимизацији, какве онда ефекте да очекujemo u ovakvim situacijama?

Veza između restorativne pravde i drugih intervencija koje se odnose na podršku žrtvama

Dokument Evropskog foruma službi za žrtve ističe ulogu koju bi nezavisne organizacije za pomoć žrtvama mogle da imaju u restorativnoj

pravdi (str. 8-9). Dalji razvoj socio-psihološkog aspekta restorativne pravde ima tu prednost što ovi koncepti mogu da se primene i na druge intervencije koje se odnose na pružanje podrške žrtvama. Njihovo korišćenje čini mnogo izvodljivijim integriranje restorativne pravde i drugih mera, poput službi za pomoć žrtvama, koje su osmišljene da pomognu žrtvi da se oporavi od krivičnog dela.

Mišljenja smo da je upravo ova vrsta sinteze put za dalji razvoj restorativne pravde. Umesto da se dalje razvijaju same, procedure restorativne pravde trebalo bi da budu inkorporirane u širi set mera koje imaju isti cilj. To bi pomoglo da se izvuče najbolje iz restorativne pravde. Na taj način, obraćanje više pažnje na položaj žrtve u restorativnoj pravdi nije samo u interesu žrtava, već i same restorativne pravde.

Sa engleskog prevela
Mr Sanja Ćopić

**Antony Pemberton, M.A.
Frans W. Winkel, PhD and LLM
Mark S. Groenhuijsen, PhD and LLM**

Restorative justice and victims: not a self-evident relationship

The two most prominent developments in criminal justice in the last twenty to thirty years are the rise of restorative justice and the recognition and improvement of the position of the victim. The first part of the paper discusses a theoretical model for victims within restorative justice that the researchers at the InterVICT research institute (authors of this paper) are developing at this moment. This model incorporates current knowledge from social psychology and studies surrounding traumatic stress and provides a number of hypotheses that will be subsequently evaluated in practice with participants in restorative justice procedures. On the other hand, international legal protocols for restorative justice also lack a consistent victim-oriented perspective. To this end the European Forum for Victim Services has recently published a statement concerning the position of the victim within mediation. The second part of the paper addresses the central issues in this statement. Taken together the paper moves beyond criticism of restorative justice, as it hopes to redirect theory and implementation of restorative justice toward a stronger victim-orientation.

68 Groenhuijsen, 2000, op. cit.

LJUDMILA ALPERN*

Posredovanje u zatvorima kao oblik socijalnog razvoja

Autorka u radu govori o zatvoru kao zastareloj socijalnoj instituciji, koja reflektuje arhaični koncept ljudskog bića, njegovih potreba i obaveza, ali ipak postoji i u modernom društvu. Ruski zatvor je institucija muških inicijativa, kao što je to i ruska vojska. Zatvori predstavljaju poseban oblik muške socijalizacije, koji je veoma arhaičan i vojnički, patrijarhalan i hijerarhijski, proizvodeći posebnu vrstu društva koje je podjeljeno na neizmešane (homogene) socijalne grupe i kaste, i koje je veoma nasilno. Ako uzmemo u obzir koliko ljudi prođe kroz zatvor u Rusiji (oko 300 ljudi godišnje se smeni u njima, svaki četvrti muškarac dolazi u kontakt sa zatvorom, a svaki treći sa vojskom) i činjenicu da su zatvor i društvo dve međusobno povezane celine, naši zatvori, naši zatvorenici i bivši zatvorenici predstavljaju dobar primer naše socijalne nerazvijenosti, društvene oholosti, naše nesposobnosti da promovišemo društvene reforme, da se brinemo o vulnerabilnim grupama naše populacije (deci, starima i ženama) jer oni nisu deo muškog zatvora i vojničke hijerarhije. Pokušaj da se zatvorski život i uslovi u zatvoru modernizuju na razne načine, a posebno putem posredovanja kao načina da se oni učine blažim i humanijim, predstavlja pokušaj društvenog razvoja.

Ključne reči: zatvor, Rusija, posredovanje, socijalni razvoj

O stepenu razvoja jednog društva možemo sudit po njegovim zatvorima.

F. Dostoevski, „Zapis iz mrtvog doma“

Teorijski posmatrano, savremenih zatvor¹ je deo sistema izvršenja krivičnih sankcija pomoću kojeg država rešava svoje najveće probleme – bori se sa

prestupnicima, kažnjava i istovremeno ispravlja osuđene i učestvuje u poboljšanju njihove socijalne adaptacije. Tako je u svakom slučaju napisano u državnim zakonima.² To je dobro, i u potpunosti odgovara onome što se podrazumeva pod civilizovanim.³

Ali, praksa pokazuje da se u zatvorima ne sprovodi to što je zakonski predviđeno, a što i nije sasvim jasno u zakonu napisano. U zatvore se zaista smeštaju, kako ih nazivaju, prestupnici, ljudi

1 **Tioorma-zatvor**, (reč verovatno potiče iz turske reči **Tioormatamnica**, hapšenje) u najširem smislu – ustanova za lišavanje slobode. U savremenom ruskom zakonodavstvu reč **zatvor** koristi se kao termin u veoma uskom smislu – kao jedan od oblika smeštaja za osobe koje su osuđene na lišavanje slobode, najstrašniji od mogućih, zatvori su podjeljeni na – kolonije za vaspitavanje (za maloletnike), opšte kolonije, kolonije strogog, kolonije posebnog režima, i – zatvore. Žene se drže samo u kolonijama opštег režima. (prim. autorke).

2 1) Shodno izvršnom krivičnom zakonodavstvu Ruske Federacije, osuđeni treba da se poprave i tako da se spreči izvršenje novog prestupa.

2) Zadaci izvršnog krivičnog zakonodavstva Ruske Federacije su regulisanje reda i uslova sprovođenja kazne, izbor sredstava za resocijalizaciju osuđenih, čuvanje njihovih prava, pružanje pomoći osuđenima u socijalnoj adaptaciji.

Zakonik o izvršenju krivičnih sankcija Ruske Federacije, opšti deo, odeljak 1, stav 1. (Ciljevi i zadaci krivičnog izvršnog zakonodavstva Ruske Federacije).

3 **Civilizacija** – zajednički život, građanstvo, znanje prava i obaveza čoveka i građanina. Civilizovati narod znači pretvoriti ga od divljeg, grubog bića u građanina . Dal.V.(1994) «Jednojezični rečnik živog ruskog jezika», Teppa-Terra, tom 4, str.574

Civilizacija (od latinskog *civilis* – gradanski, državni): 1) sinonim kulture. U marksističkoj literaturi upotrebljava se takođe za označavanje materijalne kulture. 2) Nivo, stepen razvijanja društva u materijalnoj i duhovnoj kulturi 3) stepen društvenog razvoja, nastao posle varvarstva (L. Morgan, F. Engels).

Tradicionalna civilizacija – društvo, koje karakteriše visoki stepen zavisnosti od prirodnih uslova života, a takođe i jaka veze individue sa svojom socijalnom grupom. (1997) *Velika ruska enciklopedija*, Noring, str.1334

* Zamenica direktora Moskovskog centra za reformu zatvora,Rusija, E-mail: alpelu@mail.ru

osuđeni od strane suda na lišavanje slobode, ali ono što se sa njima posle toga dešava nikako se ne može nazvati „popravljanje“ ili „socijalna adaptacija“. Jer, zatvor u Rusiji nije samo deo sistema izvršenja krivičnih sancija sa utvrđenim funkcijama - to je kulturni institut, arhaično-arhetipsko utvrđenje sa nepisanim zakonima.⁴ Pomoću njih, potpavši pod uticaj uništenja, tradicionalna kultura nadoknađuje svoje gubitke, u slučaju kad nema drugih, savremenijih, svesnijih i efektivnijih sredstava.⁵

Zatvorenici kao ljudi sa neadekvatnom socijalizacijom

Pojam inicijacije živi u podsvesti savremenog čoveka

Mirča Eliade «Obredi i simboli inicijacije»

U zatvorima se vrlo često nalaze ljudi sa neadekvatnim vidovima socijalizacije - oni koji se ne pridržavaju aktuelnih normi, ili oni koji ih krše. Normalno, često se narušavanje postojećeg socijalnog poretku smatra kriminalitetom. Sa promenama porekla, menjaju se norme. S normama, menjaju se zakoni i saznanje o kriminalitetu. Obično je to jako spor proces, mada ponekada, u vremenu promena, norme se menjaju takoreći munjevitno – dijalektičkim skokom. Svakom kriminologu je poznato da nijedno krivično delo nije apsolutno, a neki čak sumnjaju da krivična dela uopšte postoje.⁶

Sva krivična dela koja se spominju u Krivičnom zakonu, teški zločini protiv ličnosti, uključujući kanibalizam, ubistva (dece, roditelja, muža, žene, rođaka, suseda i drugih ljudi), nanošenje teških telesnih povreda, grupna silovanja, krađe i razbojništvo, u nekim vremenima i kod nekih naroda bili su normalna pojava. O tome postoje mnogi primeri, i nije potrebno biti profesionalni kriminolog, da bi se pronašli takvi primeri u istoriji, publicistici, kinematografiji, umetničkoj literaturi.

Tako, na primer, u Africi se do današnjih dana sreću plemena koja koriste kanibalizam kao kult. U Sparti su ubijali decu koja sa njihove tačke gledišta nisu ispunjavala određene norme. U drevnom Japanu su ubijali stare roditelje. U Evropi u sred-

njem veku (dokle to ide napominju događanja u norveškoj istoriji), gradovi koje su osvajali protivnici, davani su pobednicima na volju i oni su otvoreno, „po zakonu“ pljačkali, ubijali i silovali mirne žitelje gradova.

Masovno silovanje žena za vreme vojnih konfliktata postoji i danas, mada to sada ne dozvoljavaju međunarodne norme. Nasilje nad ženama i decom smatra se normalnim u Evropi i Americi još do sredine 20. veka,⁷ a u nekim delovima sveta to je „normalno“ i sada.

U ruskoj imperiji samoubistvo se smatalo krivičnim delom za koje je bila predviđena kazna. Do pre svega 15 godina, u SSSR je postojalo krivično delo koje se sastojalo u tome što ako osoba nema četiri meseca zvanično radno mesto, može biti pozvana na sud i kažnjena zbog toga, čak i lišena slobode.

U nekim zemljama abortus se smatra teškim krivičnim delom, žene uhvaćene u bračnom neverstvu kažnjavaju se smrtnom kaznom.

Oni, koji u današnje vreme izvršavaju krivična dela, koja se sankcionisu krivičnim zakonom su ljudi, sa zakasnelom (nekad vrlo značajno - na celih sto godina) socijalizacijom, vrlo često poreklom stranci. Skoro polovina zatvorenika u Zapadnoj Evropi su emigranti iz zemalja Trećeg sveta i njihova deca - oni koji su silom prilika loše usvojili norme nove kulture, često izlažući se velikim protivurečnostima sa vrednostima njihove sopstvene kulture.

Prosvećeno čovečanstvo kreće se napred, ka vrhu civilizacije, ostavljajući iza sebe milione onih, koji ne mogu da uhvate korak sa njom. Ali ima i onih koji idu ispred čovečanstva i teže da nasilno izmene uspostavljeni poredak.. Vrlo često se i jedni i drugi nalaze u zatvorima.

Za poslednjih 100 godina u Rusiji se nekoliko puta značajno menjao društveni poredak, a zajedno sa tim, norme i zakoni, a istovremeno i broj i kvalitet onih koji su se nalazili iza rešetaka. Na primer, u oktobru 1917. godine u Rusiji je bio državni prevrat, i vlasti i onim drugima su prišli prestupnici-recidivisti.

Vladimir Ilič Lenjin, prvi predsednik nove države, potiče iz takozvane „kriminalne porodice“. Njegov stariji brat, Aleksandar Uljanov, bio je kažnjen 1887. godine za pripremu ubistva ruskog cara Aleksandra Trećeg. Vladimir je krenuo stopama obožavanog

4 Isto kao i druge, po analogiji, institucije moći – vojska, sistemi dečijih domova, sistem srednjeg obrazovanja.... prim. autorke.

5 „...kako ne bi bilo rušenja kulture – nju nije moguće izvući iz istorijskog života... U tom ili drugom svom delu, u tom ili u drugim materijalnim ostacima, ta kultura je nedogradiena, teškoća će još biti u njenom obnavljanju“. Lenjin, V. (1961, 1978) *Sabrana dela,Gospolitizam,V* izdanje, tom 3b,str.46

6 Nils Christie, na primer.

7 Ranije su se roditelji smatrali po zakonu vlasnicima svoje dece, i mogli su ih čak i ubijati, u određenim okolnostima, ne dolazeći u sukob sa zakonom. Još u 20. veku u zemljama engleskog govornog područja postojalo je „pravo većeg prsta“- to je dugačka palica, kojom muž može da „disciplinuje“ nerazumnog ženu. Prim. autorke.

brata, ali, kako je sam odredio, „drugim putem“. Pa ipak, on je tri puta bio hapšen, proveo je više od dve godine u samici, tri godine je proveo u sibirskoj koloniji, i nakon puštanja sa izdržavanja kazne 1900. godine, veći deo vremena do Oktobarske revolucije proveo je u emigraciji ili se nalazio na nelegalnim mestima u Rusiji.⁸

Josif Viserionovič Staljin, drugi predsednik Sovjetskog Saveza bio je u carskoj Rusiji osuđen sedam puta. Svaki put posle kratke zatvorske kazne on je slat u Sibir, pod nadzorom policije, odakle je šest puta uspešno bežao. Staljin je učestvovao ne samo u političkim akcijama nego i u terorističkim napadima kao, na primer, u napadu na Tiflinsku banku.⁹

Za vreme tog prevrata u zatvor je bilo oterano desetak miliona ljudi, takozvanih „neprijatelja naroda“. Njihov prestup se sastojao samo u tome što su se pokazali kao mislioci neprimereni vremenu, što znači opasni za totalitarni režim. Vrlo često su hapšeni i rođaci „neprijatelja naroda“ - njihove žene, deca, roditelji, braća i sestre. Tako su uništavane cele porodice.

⁸ Zatvorska hronika V. Lenjina:

- 1) 1887. godine bio je uhapšen u Kazanju i poslat u Kokušino u Kazansku guberniju pod pratnjom policije.
- 2) 1895. godine ponovo je uhapšen, proveo je dve godine zatvora u samici posle čega je poslat u Sibir u selo Šušenskoje, Minusinski okrug i bio je oslobođen 1900. godine.
- 3) 1914. godine bio je uhapšen u Austriji. Bio je u zatvoru 2 meseca.

⁹ Staljinova zatvorska hronika:

- 1) U martu 1902. godine uhapšen je zbog ilegalnih aktivnosti u Batumu, bio je u zatvoru do kraja 1903. godine, proteran je u Irkutsk na 3 godine.
- 2) U martu 1908. godine uhapšen je i zatvoren na 8 meseci i proteran u Vologdu u Salvigorsk. Posle 3 meseca progona pobegao je u Baku na ilegalne zadatke.
- 3) 1910. godine bio je zatvoren i posle nekoliko meseci provedenih u zatvoru odveden je u Salvigorsk regiju ponovo.
- 4) 1911. godine pobegao je iz Salvigorsk i po instrukciji Komunističke partije otisao u Piter. Ali vrlo brzo je uhapšen i ponovo proteran u Vologu.
- 5) Krajem 1911. godine pobegao je u Piter. Ali vrlo brzo je uhapšen i ponovo proteran u Vologu.
- 6) U aprili 1912. godine uhapšen je i posle nekoliko meseci provedenih u zatvoru prebačen je u Nadim region (Severni deo zapadnog Sibira) na 4 godine. U letu 1912. godine on je odatle pobegao u San Peterburg, zatim u Krakov da vidi Lenjina, i vratio se u Piter.
- 7) U proleće 1913. godine Staljin je opet uhapšen i proveo je nekoliko meseci u izgnanstvu u Turukanskoj oblasti (istorijski deo Istočnog Sibira, na sadašnjem severu Krasnojarske oblasti). 1913.-1916. godine živeo je u selu Kureika.

Meni je dopalo da se rodim u Sovjetskom Savezu, i ja sam videla kako, sa mog stanovišta, najbolji, najtalentovaniji, najobrazovаниji, najhrabriji i divni ljudi postaju osuđenici. Njih su nazivali drugomišljenicima, kako su oni i živeli, što tada nije bilo dozvoljeno - „ne živeti u laži“.¹⁰

Oni su imali druge vrednosti, oni se nisu brinuli o stvarima važnim za „normalnog“ čoveka – o materijalnim dobrima, o položaju u društvu, koji su prezirali, oni se nisu bojali da žrtvuju život, oni su zagovarali nove ideje. Oni su izvršavali podvige... i završavali u zatvorima i logorima. Oni su se borili za slobodu, za svrgavanje diktature, totalitarnog režima, što se na kraju i desilo krajem 80-ih godina prošlog veka. Tada sam shvatila da je sve podložno promenama - neki od mojih starih poznanika, političkih prestupnika iz sovjetskog vremena, višestruko zatvarani, u boljim slučajevima proterani, a češće mnogo godina lišeni slobode, jednom reču - ljudi lišeni građanskih prava - u novom režimu našli su se na vlasti i tada su oni odlučivali o sudbini drugih, kažnjavali i oslobođali.

Prestupnici - to su oni koji su se zbog svoje drugačije socijalizacije našli u sukobu sa postojećim društvenim poretkom i zakonom. Umesto da pokuša da im reši sukobe, dâ mogućnost da saznaju osećanja i vrednosti drugih, da im dâ mogućnost da iskažu svoja osećanja i nadoknadi gubitke, zakon ih smešta u zatvore. Ali zatvor im ne pomaže da reše svoje probleme, on se trudi za sebe - da od njih stvori „nove“ ljudе, koji bezuslovno usvajaju zatvorske norme i red, koje su prihvatljive samo za zveri; za besmisleni život u njihovim sivim hodnicima, čelijama i dvorištancima.

Ruski zatvori kao institucije muške inicijacije

U osobinama zatvorskog poretka i načina života, ako se poredi zatvorski i vojnički način života, postoje određene zakonitosti. Ako se udaljimo od konkretnih sudbina, slomljenih i strašnih, i pokušamo posmatrati pojave kao takve, u njemu se mogu pronaći sadržaji kao što su - scenariji, ritam, simbolika, odvojena inicijacija¹¹- obredi prelaza, promene socijalnog statusa, široko primenjivani u arhaičnim društvima, a skoro izgubljeni u savremenoj civilizaciji.

¹⁰ Iz obraćanja Aleksandra Solženicina (1974) „Ne živeti u laži“, <http://tradicia.soborspb.ru/tradicia/mirovozrenie/26.htm>

¹¹ Pojam inicijacija (od latinske reči initio-raditi, raditi u tajnosti; initatio - izvršiti tajno delo) tradicionalno se upotrebljava da bi se označio „ prelazak individua iz jednog statusa u drugi“...i dejstvujući stvaraju takav prelaz“. Leviton, G. A. (1991). „Inicijacija i mitologija“ u *Svetska mitologija*, tom. 1. str. 543.

Obredi inicijacije, u zavisnosti od cilja prelaza, mogu se podeliti na različite tipove:

1. Odrastanje - prelazak u drugi socijalni status određen uzrastom. Najčešće rasprostranjen tip uzrasnih inicijacija - mladalačka inicijacija, prelaz iz grupe dece u grupu odraslih. Deli se na mušku i žensku, različitu u svojim oblicima.
2. Profesionalna (kastovska) inicijacija - povezana sa kretanjem po hijerarhijskoj lestvici profesionalnih (proizvodnih i religijsko-mističnih) grupa. Često se profesionalne i uzrastne inicijacije sменjuju.¹²

U procesu inicijacije postoje tri važna, neophodna stadijuma:

1. Izolacija od života na koji je neko navikao.
2. Simbolička smrt.
3. Ponovno pojavljivanje u novom obliku.

Ove stadijume lako je primetiti u vojničkoj službi - svaki novoprdošli vojnik prolazi kroz potpunu izolaciju od porodice i drugova, strogo i ponižavajuće ophođenje od strane „starih“, „dedova“ u prvoj godini, a posebno u prvih pola godine služenja vojske „simbolička smrt“, i najzad, ako sam prođe kroz sva iskušenja, on postaje „deda“ (rađa se u novom obliku), koji će sa istom besmislenom bespoštедnošću inicirati „mlade“. Karakteristično je i to što svaki vojnik ne postane „deda“, ne prođe svaki kroz iskušenja i pređe u visokostatusnu grupu. Neki i ostanu među „gušterima“, „mladim vojnicima“, do kraja službe, vezujući za sebe nepodnošenje i prezir okruženja.

Taj, takoreći nepodnošljivi način grupnog života, sa stanovišta savremenog čoveka, postavljen je kao norma za veliki broj mladih ruskih muškaraca, koji se nalaze na odsluženju vojnog roka posle 18-te godine. U vojsci oni postaju „odrasli“, „zreli“ promenjeni muškarci, koji razumeju srž društvenog sistema, koji mogu da rukovode, i što je daleko bolje u hijerarhijskoj strukturi društva, da se potčinjavaju. Oni ne podnose svoj vojnički život, koji ih je doveo skoro do zverskog stanja, oni bi hteli da ga zaborave. Ali zajedno sa tim osećanjem, oni razumeju da su se u tom mračnom životu privikli na bol, postali grubi, oštiri, postojani, ravnodušni, upoznali su svoje mesto u društvenoj hijerarhiji – upravo onako kako i priliči odraslom muškarcu. I zajedno sa tim, izgubili su nešto važno, nešto što im je davalo snagu za unutrašnji rast i razvitak. Neko to naziva „sposobnošću učenja“... Posle vojske, samo pojedinci mogu nastaviti svoje obrazovanje.

12 Šamanizm, M. E. (1997) *Arhaičeske tehnike ekstaza*, Kiev. http://shaman.aha.ru/homepage/shaman/shaman3/shaman_03-02.html

Roditelji budućih vojnika boje se vojne službe, znajući koliko je ona opasna – sin može da se vrati kao invalid, narkoman, manjak koji mrzi ceo svet a u nekim slučajevima i kao mrtvac. Skoro uvek primenjuju se ritualni pokušaji da se vojska izbegne – na primer, kupuju se lažna medicinska uverenja. Ali, vrlo često, kako se i može prepostaviti, ti pokušaji ne uspevaju, jer se u svakom slučaju teži da mladić prođe kroz to važno iskušenje (to je proizvela tradicionalna kultura!). I na ispraćajima u vojsku, majke, oblivenе suzama i sa litrama popijenih valerijan kapi, šapuću iza odlazećeg sina u garnizon, neiskusni, raznoliki stroj: „Služi sine i vradi se kao pravi muškarac!“

Ako vojna služba pravi „prave muškarce“, to kaznena služba, njen kulturni analog, pravi „supermenne“. Takav vid inicijacije se može skoro porediti sa kastovskim, profesionalnim izazovima, mada u čistom obliku oni ne postoje. Postoje tri faze prelaza: *izolacija* (tu se pravna terminologija podudara sa antropološkom), *simbolička smrt* - ne tako dugačka kao u vojsci, uvezvi u obzir da ona nema pravu vezu sa dužinom vremena provedenim u zatvoru, i *prevaranje u novi kvalitet* – muško zatvorsko osoblje određuje tvoj status (kastu, mast¹³) i premešta te na mesto koje ti pripada. Tako - „blatnoj“-„lopov“¹⁴,

13 Mast -1. Grupa, stalež u neformalnoj zatvorskoj hijerarhiji. U zatvorskom svetu postoje 4 osnovna staleža (po stepenu poniženja): blatnoj - blatrnavi (crni), mužjaci -mužjaci (sivi), kozel -jarac (crveni). Svaki stalež unutar sebe ima svoju hijerarhiju. Zatvorska subkultura je vrlo konzervativna, vertikalni prelazi (prelazak u viši stalež) su vrlo teški ili sasvim nemogući. Postojanje staleža priznaje se i uči od zatvorskih radnika. Na primer, pre nego što se osuđenik pošalje u celiju kaznene izolacije, dežurni pita o njegovom statusu (osuđene razni stalež drže u različitim celijama). "mast - društveni sloj u zatvorskom svetu". 2. Status zatvorenika u neformalnoj hijerarhiji (mužjaci, blatrnavi itd.) Ovde se još primenjuju stavke iz "bukvara zatvorskog sveta" <http://www.prison.org/rnawy/dictionary/m.htm>

14 Lopov, lopov po zakonu - elita zatvorskog kriminalnog sveta, njegovi lideri. Lopov se nalazi na najvišem položaju u neformalnoj hijerarhiji zatvorenika. U nekim odnosima (vrednosti, načini rešavanja konflikti, rituali koji se koriste) „*lopov u zakonu*“ u nečemu podseća na sicilijansku mafiju. Istovremeno postoje i kardinalne osobine. Lopovi, koji su poneli tradiciju iz dorevolucionarne Rusije u prestupnički život SSSR, vodili su demonstrativno asocijalni obrazac života – nisu radili, nisu imali porodicu, imali su jake unutrašnje osobine, dužni su bili da odleže ne samo jednu kaznu u zatvoru itd. Njihovo udruženje je uvek bilo internacionalno, važne odluke nisu donosili pojedinačno, a na sastancima „lopova“, postojala je zabrana svakog kontakta sa zaposlenima u zatvoru. U 40-im i 50-im godinama broj „*lopova*“ dostigao je desetak (možda i više) hiljada ljudi, zajedno sa okružujućim („*blatnji*“) 40-50-tak hiljada ljudi. Krajem 50-ih i početkom 60-ih godina, organizacija je praktično prestala da postoji. Ali neočekivano ona se ponovo pojavila početkom 80-ih godina, kada je broj „*lopova u zakonu*“ po podacima MVD (Ministarstvo unutrašnjih poslova) dostigao broj od 500-600 ljudi. Ali sada su se u vrednostima i zakonima organizacije „*lopova u zakonu*“ pojavile neke izmene.

„pacan“¹⁵, „pahan“¹⁶, „mužiki“¹⁷, „kozel“¹⁸, „čert“¹⁹, „petuh“²⁰ i tako zauvek kao životna osuda. Tako ti znaš ko si, i možeš računati na razumevanje okoline, pod uslovom da „živiš po pravilima“²¹ – znaš svoje potrebe, koje odgovaraju tvom položaju, i postaješ „pravilni“²² osuđenik.

Muški zatvori učvršćuju tradicionalni identitet muškosti, stvarajući od većine osuđenika još žešće, grublje, homofobične, neemocionalne muškarce, neosetljive prema svojoj i tuđoj nevolji i osećanjima. Zatvorski „supermeni“ dobri su samo za zatvorski ili razbojnički život - za život u arhaičnim „tajnim vezama“. Oni su u zatvoru dobili opasnu i za savremeni život neprimerenu socijalizaciju, što znači da su postali još više „nenormalni“, „kriminalci“ nego što su bili pre dolaska u zatvor. Surovost stvara od zatvora instituciju. Surovi uslovi, surova sredina, surova tradicija, surova disciplina, surovi međuljudski odnosi (među svima, između osuđenika, između osuđenika i osoblja zatvora, i

Nestalo je mnogo zabrana, koje su se odnosile na časnost, i zabrana kontakta sa radnicima MVD. Osim toga, počeli su se pojavljivati klanovi i grupacije formirane po nacionalnom osnovu (na primer, čečenska grupacija). Istovremeno ruski kriminalni svet, dvaput uspešniji nego civilizacijski biznis, se uklapa u život novog ruskog i zapadnog društva, i umnogome ostaje za njih nepoznat i nerazumljiv.

15 Pagan - čovek koji zauzima visoki položaj u zatvorima opštoga režima (ponekad u zatvorima za maloletnike), „blatnoj“.

16 Pahan - najuticajniji „blatnoj“ u datom okruženju (ćelija, zatvor, kolonija).

17 Mužiki 1) Opšti naziv za najveću grupu u neformalnoj hijerarhiji osuđenika. Razlikuju se od „blatnih“ u tome što oni prema zatvorskim zakonima rade u zoni na običnim zadacima, od „kozlov“-u tome što ne saraduju sa administracijom. Oni ne pretenduju ni na kakvu vlast, nikome ne služe, ne mešaju se u poslove „blatnih“. Po mišljenju autoritarnih, „mužiki“ prisluskuju sve druge grupe zatvorenika. Veći deo „mužika“ pridržava se pravila grupe. 2) Opšti naziv za sve osuđenike osim onih koji su završili svoju kaznu.

18 Kozel - jarac, predstavnik grupe u neformalnoj hijerarhiji osuđenika, poznat po tome da je otkrivena njegova saradnja (sadašnja ili prošla) sa radnicima zatvora. Ta grupa se pojavila u zatvorskom životu 60-ih godina. Za razliku od „aktivista“ 30-50-ih godina, status „kozel“ je nepromenljiv za sve vreme boravka u zatvoru. Javljanje stalež „kozel“ je povezano, očigledno, sa reakcijom zatvorske subkulture na kaznenu politiku sovjetske vlasti početkom 60-ih godina. Formalnim aktom, uključujući osuđenog u stalež „kozel“ uključuje se u „samostalnu organizaciju osuđenih“, i saglasno tome dobija dužnosti ili radi primereno pravilima. Sve to je neophodan uslov za dobijanje olakšica od strane administracije, mogućnost da obavljaju neke nomenklaturne dužnosti, da predu u kategoriju lica „koja čvrsto stoji na putu ispravljenja“, a to znači da postaju kandidati za uslovnu osudu ili pomilovanje. Za većinu osuđenika „kozel“ je izdajica društva osuđenika, kolaboracionista. Reč „kozel“ se smatra jednom od najuvredljivijih za osuđenike, koji ne pripadaju toj grupi. Osuđenik koga su tako nazvali, mora da reaguje odmah i žestoko (da udari ili čak ubije onog koji ga je uvredio), ako tako ne postupi on rizkuje svoju reputaciju i

među osobljem zatvora), surova pravila (sva – i subkulturna i pravila unutrašnjeg uređenja). Surovi način života na široko izlazi iz zatvora napolje i vraća se u porodicu.

Rusko društvo je kultura „iniciranih“ muškaraca. Uzveši u obzir da se svaki četvrti muškarac u Rusiji, na ovaj ili onaj način, suprotstavlja kaznenouzvrsnoj vlasti, prosečan broj zatvorenika u jednoj godini iznosi 300 hiljada ljudi, tako da se istovremeno na mestima prinudnog lišavanja slobode nalazi oko 700-800 hiljada ljudi (2002.-2005. godine), i zato, zatvor i sloboda su veoma bliski. Naši zatvori su izvori socijalne anarhije, socijalne surovosti, infantilnosti, nemogućnosti da se sproveđu socijalne reforme, nemogućnosti da se zbrinu nezaštićene grupe – majke sa decom, adolescenti, stari i invalidi. To je razumljivo, zato što oni ne potpadaju pod mušku hijerarhiju.

U današnje vreme u Ruskoj Federaciji, oko milion ustanova socijalnog staranja, gotovo u pot-

ponižava se. Reč „kozel“ i reči koje nastaju od nje (koza, jarac čak i -rogati) su tabuizirane i njih je zabranjeno upotrebljavati u svakodnevnom govoru. Na primer igra dominama, poznata pod imenom „vole“ u zatvoru se zove „101“, zato što reči drugome da ima neku stvar u vezi sa kozjom dlakom - znači vredati ga. Interesantno je da su u 30-50-im godinama „kozel“ zvali pasivne homoseksualce. Osuđenici koji pripadaju toj grupi, sami sebe nazivaju eufemizmima: aktivista, crveni, „nezavisni muškarac“, „pozitivan“. Te iste eufemizme u mirnim situacijama koriste ostali osuđenici u prisustvu „kozela“.

19 Čert - čovek koji zauzima jedno od najnižih položaja u neformalnoj hijerarhiji osuđenika (niži su samo čuški i opušenji). Čert se odlikuje nepostojanjem moralnih principa, neodgovornošću u ponašanju i neurednim spoljašnjim izgledom.

20 Petuh – Pevac: 1) pasivni homoseksualac 2) Jedan od sinonima za „opušenje“, smatra se strašnim vredanjem i tabuiziran je u većem stepenu od „kozela“. Sve reči koje su proizvedene od reči „petuh“, a takođe i srodne životinje (ptica, kokoška) osuđenici se trude da ne upotrebljavaju da ne bi „upali u nevolju“. To se tiče i „opušenjih“, koji češće upotrebljavaju za nazivanje sebe izraz „uvredeni“.

21 Pravila ponašanja - sistem neformalnih pravila i normi, koji postoje u neformalnim grupama osuđenih kao što su „mužik“ i „blatni“. Istovremeno to su za osuđenike i etički imperativi, i sredstva suprotstavljanja zatvorskoj administraciji. Pridržavaju se, dele i priznaju kao osnovni deo osuđenih, što se može objasniti njihovom bliskošću sa normama, vrednostima i ustanovama tradicionalne kulture. Oni promovišu, na primer, negativan stav prema potkazivanju, proglašavaju primat opštег interesa nad pojedinačnim, bratstvo među osuđenicima, pomagati onome koji se našao u nevolji, zabranjuje otimanje bilo kakvih stvari od drugih bez valjanog razloga, (uokvireno u zatvorskom zakonu), zabranjeno je okrivljavati čoveka bez dokaza o njegovom prestupu i vredati ga, traže strogu promišljenost i suzdržavanje u govoru (kozel, petuh). Široka primena ovih pravila se može objasniti time da zvanična zatvorska pravila traže od njih amoralne, sa tačke gledišta tradicionalne kulture, postupke (potkazivanje, izdaju, licemerje, dobijanje lične koristi na račun štete nanete drugima).

22 Pravilni - Časni, uvaženi, autoritativni itd.

punosti kopira organizaciju života zatvorskih i armijskih ustanova. To čini život dece u dečijim domovima i internatima nepodnošljivim, a njihovu socijalizaciju nespojivom sa samostalnim i dostoјnjim životom odraslih. Po zvaničnim podacima, oko 14 hiljada žena svake godine biva na smrt pretučeno u porodici. Nasilje u porodici usmereno prema ženama je dostiglo neviđene razmere. U društvu nema efektivnih socijalnih programa koji štite decu, stare i invalide. Prosečni životni vek ruskog muškarca je 58 godina, što prvenstveno pokazuje njegovu socijalizaciju, uključujući i veliki repertoar opasnih formi ponašanja.

Posredovanje kao oblik socijalnog razvoja

„Disciplinske mere će biti poslednje mere koje će se primenjivati. Kad god je to moguće, zatvorske vlasti će primenjivati mehanizme restorativne pravde i posredovanja za rešavanje sporova sa i među zatvorenicima.“

Izmenjena pravila evropskog zatvora - Nacrt teksta, Januar 2005. Deo IV, Dobro vladanje, Disciplina i kažnjavanje, 53.

Pokušaj da se usavrši i osavremeni zatvorski život uvođenjem posredovanja, uspostavljanjem prilaza za razrešenje svih vidova konfliktata, kao alternativna i paralelna mera uporedo sa jedinstvenim sadašnjim načinom unutrašnjeg upravljanja zatvorskim kolektivom oštih disciplinskih kažnjavanja, smatra se mnogo višim, značajnijim od modernizacije zatvora.

Medijacija nam u svojoj najsavršenijoj formi ukazuje da smo svi mi, pre svega, ljudi i bez obzira na kulturne razlike koje postoje, spajaju nas sposobnost mišljenja, osećanja, ljubavi, poređenje i prihvatanje onoga što za nas ima važnost i značaj. Mi postajemo osetljiviji prema problemima svakoga

od nas, zato što je neko i nekad razumeo i prihvatio naše probleme.

Postoji jedinstven i besprekoran način da se to prenese po metodi „jednak jednakome“, i tako hijerarhijski i surov svet učini horizontalnijim i savremenijim, jer hijerarhija podržava samo uvažavanje vlasti, prezir prema slabosti i mržnju drugih.

*Prevod sa ruskog jezika
Jasmina Nikolić*

Ljudmila Alpern

Mediation as a source of social development

In this paper, the author deals with prison as an archaic social institution, which reflects an archaic conception of human being, his needs and duty, but exists in a modern society. Russian prisons are institutions of a male initiations as well as a Russian army. They give a special sort of male socialization, very archaic and military, patriarchal and hierachal; produce a special kind of society divided on unmixed social groups, casts, and is very violent. Taking into account how many people go through prison in Russia (rotation near 300 people per year, every 4th man got in contact with prison and every 3rd with army) and a fact that prison and society are communicating vessels, our prisons, our prisoners and former prisoners are a good reserve of our social underdevelopment, social cruelty, our disability to promote social reforms, to take care about vulnerable group of our population (children, old people and female), because they are not a part of male prison and a military hierarchy. An attempt to modernize prison life, prison condition by different way and especially mediation as a way to make them softer and human is an attempt of social development.

DR MONIKA PLATEK*

Preispitivanje koncepta konflikta kao svojine. Prepreke primeni restorativne pravde i putevi njihovog prevazilaženja iz iskustva poljskog pravosudnog sistema

U Poljskoj se do skora vrlo malo znalo i pisalo o restorativnoj pravdi. Ovaj rad će se fokusirati na proces i strategiju upoznavanja sa idejom restorativne pravde i praksom u Poljskoj, uključujući i krivičnu proceduru. U radu se razmatra značaj prezentovanja korena sličnih instituta u poljskoj pravnoj kulturi, upoznajući se tako sa uticajnim doprinosom kako njene teorije i filozofije, tako i dogmatskog dela krivičnog prava konceptu restorativne pravde. Takođe se razmatra značaj toga da se čuju kako zagovornici tako i protivnici koncepta restorativne pravde jer to doprinosi celokupnom pokretu restorativne pravde. Na kraju rada, izneti su različiti oblici praktične primene koncepcata, njihovi uspesi i neuspesi u poljskoj praksi.

Ključne reči: restorativna pravda, posredovanje, Poljska, krivičnopravni sistem.

Korenii

Ovaj članak govori o uvođenju procesa restorativne pravde u krivičnopravni sistem Poljske. Ovaj proces je na samom početku, a članak govori o teškoćama koje je Poljska prevazišla i o onima sa kojima se i dalje suočava. Takođe se bavi i mogućim opasnostima koje još nismo spremni da vidimo. Principi restorativne pravde su uneti u ime žrtava. Nastoji se da se sagledaju prava i interesi žrtava u okviru krivičnog pravosuđa. Takođe, cilj je da se konflikti vrate stranama koje u njemu učestvuju. Nova saznanja idu u pravcu postizanja tog cilja. Ovaj članak je o tome, kao i o još nedovoljno vidljivoj činjenici da, ako konflikt nije na

vreme prepoznat, imenovan i sprečen, može ponovo da dovede do istih efekata i da bude ukraden onima koji su najviše umešani u njega. Bio je ukraden od strane advokata, sudija i tužilaca, koji su formalno bili dobri i podržavali žrtve. Danas je identičan proces moguć sa medijatorom koji zauzima mesto advokata.

Nils Christie je 31. marta 1976. postavio temelje predavanjem u Centru za kriminološke studije, na Univerzitetu u Šefildu. Tekst je kasnije objavljen kao "Conflict as Property" ("Konflikt kao svojina") u *The British Journal Of Criminology* (v. 17, 1977, pp. 308-332) i kasnije postao jedan od najznačajnijih tekstova u savremenoj kriminologiji. Krivično delo je predstavljeno kao konflikt, a konflikt kao svojina koja bi trebalo da pripada onima koji su umešani u njega. Taj konflikt, o kome Christie govori, u stvari je bio "ukrazen" od strane profesionalaca od onih koji su bili najzainteresovani. Krađa, simbolički rečeno, a zapravo se radi o promeni težišta. Težište se pomera od žrtve ka državi koja uglavnom obezvredjuje žrtvu, njena/njegova osećanja, razmišljanja i stav. Sudski proces stvara veštački teatar - posve veštački i tehnički odsečen od realnosti, ono što se zove "materijalna istina".

Nils Christi je pokazao kako žrtva gubi uticaj u procesu traženja rešenja konflikta. To nije u redu. Christi je naglasio da bi socijalni sistem trebalo da bude tako organizovan da percipira konflikt kao važan za razvoj društva, i da u njegovom razrešavanju profesionalci ne bi trebalo da imaju monopol. Dok je govorio o profesionalcima, Christie je mislio uglavnom na pravnike i zagovarao procedure koje su manje sudske, jer u njima pravnici, advokati, tužioci i sudije - koji predstavljaju formalno državno shvatanje konflikta, zamenjuju one koji su najdirektnije uključeni u konflikt i ne ostavljaju pros-

* Prof. dr Monika Platek, Pravni fakultet, Univerzitet u Varšavi, Poljska, platek@warman.com.pl

tora za nih i njihove priče. Ovaj članak u tom smislu ima ogroman značaj. On, niti je zastareo, niti je izgubio aktuelnost, a neku deceniju kasnije, doneo je i vidljive izmene u krivičnom pravosuđu mnogih zemalja, uključujući i Poljsku. Alternativni odgovori na kriminalitet i prava žrtava našli su svoju primenu čak i u zemljama koje demonstriraju represivan način postupanja kada su kriminalitet i pravda u pitanju, kao što su SAD i Rusija. Članak "Conflict as Property" postao je jedan od najcitatnijih i najuticajnijih u kriminološkoj literaturi. Ponavljan od strane mnogih, doneo je promene. Nils Christie je spomenuo pet elemenata koje bi u potrazi za razrešenjem konflikata trebalo da budu prisutni: 1. umešane strane su prisutne, 2. one često govore, a javnost je otvorena da ih sasluša, 3. bliža rodbina i prijatelji su prisutni, 4. lokalna zajednica je takođe prisutna, 5. sudije i zvanični eksperti su, iako prisutni, manje umešani, uglavnom posmatraju, prate proceduru i puštaju strane da same odluče. Ovo su koren razrešenja konflikta. Ali, oni ne isključuju sudije, niti pravnike, već pružaju srazmerno jednak prostor za svakog umešanog, izbegavajući često veštački formiranu istinu, nastalu u cilju udovoljavanja zahtevima sudske procedure.

Ideja ukradenog konflikta je bila jednostavna i ubedljiva. Poziv da se konflikt vrati onima kojima pripada, bio je dovoljno jak da pokrene i ubedi mnoge. U isto vreme, tradicionalna punitivna pravda je generalno rezultirala nezadovoljenjem i nejednakostu. Iz obe činjenice proizlazi to da je restorativna pravda u modi. Alternativne tehnike rešavanja konflikata dospele su u sve vrste sudske procedura: građansku, administrativnu, kao i krivičnu.

Moda? To i nije adekvatan izraz. S jedne strane, to je potreba da se izbori sa efektima neoliberalističkih tendencija koje su se uvukle u politiku krivičnog pravosuđa, a sa druge strane, da se postigne veća efikasnost krivičnopravnog sistema u smislu donošenja kvalitetnijih sudske odluka, i to u prihvatljivijem vremenskom periodu. Orientacija ka restorativnoj pravdi takođe čini deo iznalaženja adekvatnijih rešenja problema. Ona podržava rastuću tendenciju gledanja na krivično delo kao na problem koga treba rešiti, uz pružanje prostora da se čuje i reč žrtava.

Prethodno pomenut razvoj je važan i pomaže u procesu davanja glasa žrtvama. Žrtva je postala vidljiva. Žrtva je u fokusu. Ona je centralna figura restorativne pravde. Ali, ona je istovremeno i u fokusu onih koji su propagirali punitivnu ideologiju. Samo zaslужena kazna nije dovoljna da zadovolji žrtvu, njoj je potrebno mnogo više. Zadovoljenje žrtve je služilo kao argument za strože kazne uz

obraćanje manje pažnje na prevaspitanje. Sve što žrtva nudi jeste veća kazna za učinioca. Teško da žrtva dobija neku satisfakciju. Pa šta je onda to? Zloupotreba. Žrtva je još jednom pomerena u stranu i iskorišćena više kao izgovor za uvođenje ideologije zakona i reda. Ali, to je učinjeno i unutar diskursa i ideje restorativne pravde. Argument kojim se poziva na strože kažnjavanje, upotrebljen je u ime uvažavanja interesa žrtve.

Žrtve su često korišćene kao izgovor za manipulaciju krivičnim zakonom u političke svrhe. Političari nesposobni da ponude razumno kriminalnu politiku jasno i glasno pozivaju na strožje kažnjavanje u ime prava žrtava. Ovaj fenomen je dobro opisao Zigmunt Bauman u knjizi *Globalization (Globalizacija)*.¹ Kada je država ograničena na demonstraciju moći policije i penalnog sistema, i kada nisu razvijeni planovi socijalne politike, demagogija glasno govori o žrtvama, ne nudeći pritom efikasan pravosudni sistem, već oštro krivično pravo i krivičnu proceduru.

U sklopu ove vrste argumenata, često se čuje da restorativna pravda nije adekvatno oruđe jer izostaje zaštita žrtava koja im od strane države i pripada. Tako zajedno sa restorativnom pravdom koja je orijentisana na pružanje prostora žrtvama da se čuje glas njihovih potreba, suočavamo se i sa procesom u kome se žrtva ponovo koristi za druge političke procese.

Dopustite da nastavim i kratko predstavim kako je restorativna pravda stigla u Poljsku kao ideja, zatim kao institucija u krivično pravo, krivično procesno pravo, i takođe kao deo izvršenja krivičnih sankcija. Izložiću proces razvoja posredovanja i drugih formi restorativne pravde u Poljskoj, probleme sa kojima se suočavala i načine prevazilaženja teškoća.

Reči

U knjizi *Limits to pain* (Granice bola),² Nils Christie vrlo ispravno i sa velikim smislim za humor obraća pažnju na značaj reči. Kada govorimo o značenju reči, ideja koja стоји iza diskusije o zaposlenom u pogrebnom zavodu bila je da je u redu koristiti eufemizme u zanimanju koje je vezano za smrt i tugu, ali to ne treba da bude tako kada se radi o nanošenju patnje. Tu treba da budemo sasvim precizni i da tačno znamo šta je priroda onoga što radimo. Tako da su reči važne. Takođe je važno da budemo precizni kada opisujemo realnost. Reči su takođe važne u imenovanju proble-

1 Bauman, Z. (2000) *Globalizacja*. Warszawa: PIW.

2 Christie, N. (1981) "Limits to pain", Oslo: Universitetsforlaget, str. 13 – 19.

ma, u identifikovanju problema koji postoje ali ostaju nevidljivi, sve dok su neimenovani.

Profesor Ignjatović iz Beograda je 12. novembra 2005. godine na simpozijumu održanom u Beogradu i posvećenom restorativnoj pravdi istakao da je najbolji argument u korist suda kao mesta rešavanja slučajeva taj što se, na kraju, svi ljudi okreću sudu sa svojim zahtevima i problemima.. Mi ovde imamo dve reči, a to su: "sud" kao jedna i "opcija" kao druga reč. Znamo da se ljudi okreću sudu, ali šta znamo o izboru koji imaju? Da li im je još neka mogućnost dostupna? Postoji li nešto drugo sem suda što funkcioniše? Ima li nečega sem suda što je promovisano, postalo poznato i dostupno? Ima li nečeg drugog sem suda za šta znaju da im je dostupno?

Činjenica da se neko okreće sudu može pokazati da je upravo njen/njegova želja da upravo sud bude taj koji će odlučiti u njenom/njegovom slučaju. Ali to takođe može da znači da neko ne vidi neki alternativni put za nju/njega, nema znanja i informacija o drugim mogućnostima, ili da su te druge mogućnosti jednostavno nedostupne ili ne funkcionišu. Može da znači da nedostaju reči, ali i da nedostaju institucije.

Vojčik Zalevski je 2002. godine napisao članak "Compensation strategies in the Polish Criminal Law compared with Restorative Justice postulates" ("Strategije kompenzacije u poljskom krivičnom pravu sa postulatima restorativne pravde")³. Za restorativnu pravdu ne postoji poljski termin, pa je autor i dalje koristio postojeći engleski. Pa ipak, posredovanje je uneto u poljski Krivični zakon i Zakon o krivičnom postupku još 1997. godine. To je bio jedan od mogućih načina rešenja problema i popravljanja štete, ali nije bilo nikakve mentalne veze između posredovanja i restorativne pravde.

Slično je i sa drugim pitanjima. Porodično nasilje je dugo bilo neimenovano, doživljavano kao privatna stvar. Seksualno uzneniranje nije bilo poznato. Samo smo znali za loše devojke koje su bile dovoljno loše da su se njihovi šefovi i kolege na poslu usudili da ih seksualno iskorišćavaju. Ako su muškaraci to uradili, ove žene su morale zasigurno biti krive. Oni se ne bi usudili da napadnu čiste i časne žene. Studije roda nemaju adekvatnu poljsku reč - pa koristimo englesku. Mogli bi naravno pokušati da ih objasnimo kao studije o kulturnom kontekstu roda, mada kratak, prepoznatljiv termin i dalje nedostaje. Isto je i sa restorativnom pravdom. To se desilo samo kada su Jim

Considine sa Novog Zelanda i Nils Christie došli u Poljsku da održe predavanje o restorativnoj pravdi. Jedino tada smo bili usredsređeni na iznalaženje poljske reči za ove engleske reči. Dvoumili smo se oko termina "kompenzacija" i "restoracija", oba su zvučala dobro na poljskom. Činjenica je da je restoracija češće korišćen termin, verovatno zbog gomile engleske literature, koja pomaže da se prevod uradi što adekvatnije.

Dakle, imamo posredovanje u krivičnopravnoj literaturi još od 1997. godine, dok je termin restorativne pravde stigao 2003. godine. Termin je protišla studioznost i posvećenost, ali je ono što je u početku nedostajalo i što je bilo potrebno, bila reč.

Veliko ili malo

U nedavno objavljenoj knizi *A suitable amount of crime (Dovoljna količina kriminaliteta)* Nils Christie je slikovito opisao razlike u socijalnim odnosima u velikom i malom društvu. Mono i multi kulture, lokalne i globalne. Žena na vodi, dobro prikazana u ovoj knjizi, ostavila je veliki utisak i naterala nas da žudimo i vapimo za selom, koga još iz detinjstva pamtimosmo idilično mesto. Ljudi se međusobno poznaju, osećaju međusobnu povezanost, a čak i ako se ne vole, imaju poštovanja jedni za druge, i sposobni su da saslušaju mišljenja drugih ljudi. To zvuči toliko idilično da smatramo da pripada davno izgubljenom raju. Ali može biti i ne tako izgubljen u prošlosti kao što bismo na prvi pogled mogli očekivati?

Poljska je, govoreći u hiljadama kvadratnih kilometara, prostrana isto koliko i Norveška. Ono što nas čini značajno većim u odnosu na Norvešku je stanovništvo. Ima nas skoro deset puta više nego Norvežana u Norveškoj. To pomaže Norvežanima da se osećaju kao mala zemlja i da se međusobno udruže kao jedna velika porodica. Sa druge strane, to pomaže Poljacima da se osećaju kao da žive u zemlji većoj od Norveške. To nas takođe čini da verujemo da, zbog toga što nas ima tako puno, nije moguća obavezujuća, koherentna, konzistentna i artikulisana politika jer postoji tako puno mogućnosti i interesa koji bi trebalo da budu zadovoljeni. Često sam u prilici da čujem da rešenja koja odgovaraju malim zemljama, nisu od koristi za one veće. Da li je to zapravo tako? Dovoljno je uporediti broj osuđenih lica na 100000 stanovnika u Danskoj, Norveškoj, Švedskoj (oko 60 na 100000), sa Litvanijom, Letonijom ili Estonijom (preko 300 na 100000). Male zemlje ovde, male zemlje onde, a tako različita rešenja! Zaključke je lako izvesti. To nema mnogo veze sa veličinom zemlje, već sa kriminalnom i državnom politikom. A kada se dođe

3 Zalevski, V. (2002) "Naprawienie szkody w polskim prawie karnym a postulaty Restorative Justice", *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych*, Rok VI: 2002, z.2: 65-92.

do politike, javno mnjenje je važno pri donošenju odluka, s tim što oni koji su odgovorni za javno mnjenje često su odgovorni i za način na koji se javno mnjenje formira. Korisnije je stoga učiti od (malih i velikih) društava, koja su sposobna da oblikuju javno mnjenje i kriminalnu politiku prema drugim mišljenjima, nego od onih koja su orijentisana na masovna zatvaranja. Na raspolažanju su nam energija, vreme i gomila resursa. Ako želimo da prava žrtava ozbiljno shvatimo, moramo pružiti prostora, vremena i resursa i toj strani u konfliktu takođe. A i mora biti nečeg povrh dubiozne satisfakcije da je onaj ko je prekršio zakon smešten iza rešetaka. Mnogi to zasigurno zaslužuju, no prisutne razlike u brojevima uhapšenih, pa razlike u kvalitetu života, kao i stepena dobročinstva u svakodnevnom životu, ne ostavljaju nikakve dileme. Manja stopa zatvaranja vezuje se za one države u kojima su kvalitet života i dobročinstvo na najvišem nivou.

Reforma poljskog krivičnog zakonodavstva iz 1997. godine bila je pripremana nekoliko godina, a već 1991. godine posredovanje je bilo uvedeno kao eksperiment u posebnim sudovima za maloletnike. Posredovanje je stiglo u Poljsku zajedno sa razvojem nevladinog sektora, zajedno sa razvojem novih pristupa viktimalogiji, i zajedno sa idejom građanskog društva i ljudskih prava demokratske države.

Bez nevladinog sektora, razvoj ideje restorativne pravde bio bi završen sa nekoliko konferencija, poseta visokih zvaničnika Danskoj i Nemačkoj, koji bi obišli prodavnice i centar za medijaciju sa "Brücke" projektom u Minhenu⁴ i školu Hans Christian Kofoed u Kopenhagenu.⁵ To bi bio kraj. Sa nevladnim organizacijama formiranim za promociju posredovanja, restorativne pravde i probacije, poput Poljskog centra za medijaciju, Poljskog udruženja porodičnih medijatora, Poljskog udruženja za pravno obrazovanje, Poljskog Helsinskih komiteta ili Poljske Koefod škole, internacionalna saradnja i sticanje znanja su bili prošireni i oslobođeni opstruktivne državne birokratije. Poljska još uvek nije razvila američki tip parlamentarnog lobiste. Ali, nevladin sektor je od samog početka aktivno radio na promociji mnogih novih ideja, uključujući posredovanje i restorativnu pravdu.

Sa viktimalogijom orijentisanom na istraživanja o nivou učešća žrtve u "krivičnom delu silovanja" nije

se moglo daleko otici. Žrtva je proučavana u cilju procene krivice učinioца. Težnja za razumevanjem žrtve nije bila zbog nje same, već zbog bolje procene postupaka učinioца. Bila nam je potrebna stvarna promena unutar krivičnopravne perspektive, koja je nastupila zajedno sa velikom političkom promenom 1989. godine i početkom izgradnje demokratske pravne države. U istoriji ideje i velikih političkih promena čak i 100 - 200 godina nije mnogo. Tako da je 16 godina sasvim kratak period.

Svesna sam da promena imena totalitarnog ili komunističkog u demokratsko i slobodno ne menja mnogo. Ljudski mozak se ne menja i ne isključuje ili uključuje kao elektronski taster. Pa ipak, neka paradigma i perspektiva, socijalna atmosfera mogu da se promene i otvore nove horizonte u razmišljanju i delovanju. To je bilo neophodno, bila je potrebna promena političkog sistema kako bi se ponovno otkrila viktimalogija i ostvario novi pristup žrtvi. Žrtva je prestala da bude samo beznačajan predmet istraživanja i umesto toga postala subjekt. Žrtva je pozvana da govori o sopstvenom slučaju i dobila je priliku da odlučuje o sebi i o vrsti kompenzacije koja joj je potrebna.

Poljska je preplavljeni diskusijom o potrebi izgradnje građanskog društva, ali građanskog društva tamo nema i nikada nije bilo ni najmanjih istorijskih uslova da se razvije. Zbog političke i ekonomске situacije možemo se nazvati politički hrabrim i ekonomski još uvek siromašnim. Nezavisno od istorijski veoma posebnog trenutka solidarnosti iz 1981. godine nismo imali iskustva u izgradnji, podržavanju i primeni građanskog društva. Verovatno je potreban veoma visok nivo solidarnosti i razumevanja univerzalnih vrednosti i predodređenosti. Drastične socijalne razlike među ljudima i komunistička prošlost, ne doprinose tom procesu.

Poljski studenti su najbolji primer tog procesa. Oni su zauzeli važno mesto u najpoznatijoj svetskoj kriminološkoj literaturi. I to zahvaljujući Nils Christie-u. Teško je ne zapaziti irritiranost u tonu autora dok opisuje reakciju poljskih studenata na potrebu za neformalnim socijalnim mrežama, potrebu za poznavanjem sopstvenih suseda, i potrebu za primarnom kontrolom kao alternative državnoj kontroli.

Ono što je susreo, bila su samo prazna lica.

"Naišao sam na prazna lica. Naravno da sam naišao na prazna lica. Vaspitavani da ne veruju svom susedu, jer taj sused može biti špijun za državu, sve to može ponovo da se vrati i da se uspostavljene veze pokažu opasnim. To je samo jedna od velikih cena odrastanja u jednopartijskoj državi".⁶

⁴ Započet je kao jedan od programa Christian Pfeiffer, ime mu je "Brücke" (most) i predstavio je posredovanje kao deo iznalazećih rešenja kada su maloletni delinkventi u pitanju.

⁵ Bjørkøe Jens Aaga, BjørkøeMarianne (1997) Sat underfor-Nej tak! Aktivering og livskvalitet. Kofoeds Skoles Forlag. Cobenhavn. Kofoeds škola je mesto gde ljudi koji su često na margini ili marginalizovani ljudi, mogu dokazati sebi da su sposobni da izgrade kvalitetan život za sebe i druge.

⁶ Christie, N. (2005) *A suitable amount of crime*, op. cit. str. 74.

Evidentno je da je proces nešto za šta je potrebno vremena da bi se postigli očekivani efekti, a ni vreme samo za sebe nije garancija. Želim da naglasim da nismo računali samo na vreme. Počeli smo sa razvijanjem nevladinih organizacija, sa saradnjom sa drugima koji su već imali iskustava, i ozbiljnim uzimanjem u obzir nove filosofije demokratske, pravne, uredene države.

Poljski parlament ima 364 člana u donjem, i 100 u gornjem domu. Skoro da ih je 500. To je tačno koliko i najstariji i jedan od najvećih zatvora u Oslu (Botfengslet). Limit za zatvor u Oslu je bio snižen na 375, dok se ništa slično nije dogodilo u poljskom Parlamentu. Pa ipak, 364 člana Parlamenta, poput zatvorenika nisu istovremeno usmereni na jednu aktivnost. Kada je došlo do rada na izradi novog krivičnog i krivičnoprocesnog zakonika, različite komisije su imale po 20-30 ljudi svaka, uključujući specijaliste, eksperte i posetioce. Poslednja grupa je bila sačinjena od akademika, aktivista, a zapravo ih je bilo samo nekoliko. Profesor Dobrochna Wojcik, profesor Andrzej Mirzynowski, dr Anna Walczak, dr Beta Ćzarnecks-Dzialuk i poslednja ali ne i najmanje važna Janina Waluk. Svi su se tamo našli i ponavljali poput beskrajnog refrena samo jednu frazu - potrebno nam je posredovanje kao moguća procedura da bi se izborili sa kriminalitetom. Potrebno je da pružimo priliku žrtvi i učiniocu da diskutuju o tome šta se dogodilo i da odluče šta im je činiti. Većina ljudi nema predstavu o tome šta ova nekolicina priča sa jednako malim brojem ljudi okupljenih za donošenje novog krivičnog i krivičnoprocesnog zakonika. A u nekim momentima, poput žena na vodi, poljske dame koje su među sobom diskutovale o pitanju posredovanja, kao i sa onima koji su bili zainteresovani za to, pobedile su. Članovi parlamenta su bili prezasićeni. Zaista su žeeli da ih se otarase, a jedini način da sa njima izađu na kraj je bio da se sastanu i udovolje njihovim očekivanjima.

Kasnije ste mogli čuti druge priče. Čak bi mogli stечi utisak o zrelim i duboko svesnim ekspertima i onima koji su formalno pozvani da učestvuju u procesu. Istina je bila da je sve postignuto zahvaljujući čvrstom, istrajnrom, posvećenom i odlučnom stanovištu samo nekolicine žena. Nije im bilo lako. Delile su prostoriju male nevladine organizacije gde se o ovim stvarima moglo diskutovati i rečima vizuelizovati. Videle su posredovanje u svakoj fazi krivičnog procesa. Pre, za vreme i posle sudske procedure. Uspele su da ostvare prve dve. Treća - posredovanje posle kazne, nije još uvek u zakonu.

Teorija i praksa

Ono (posredovanje) se odvija na Univerzitetu, ali ipak sve češće i na sudu. Kada predstavljam njegovu utemeljenost u zvaničnom pravu, dešavalо mi se da čujem - to je samo teorija, toga nema u praksi. Kada sam upitala sudije i tužioce zašto je to tako kada ih član 58 Krivičnog zakonika obavezuje da, kada dođe do izricanja kazne, prvo razmotre mogućnost primene novčane kazne, potom probaciјe a tek na kraju zatvaranje. Međutim, ono što su mi rekli je da su ljudi koji dospeju do krivičnog suda obično siromašni da bi platili novčanu kaznu, a probacija možda dobro funkcioniše u sali za predavanja, ali se nije dobro prilagodila praksi. Zakon je onda često tumačen ne samo od strane studenata, kao beznačajna teorija, ništa što veže i obavezuje, ništa tako ozbiljno ili što bi nas primoralo da vodimo računa o svojim postupcima. A onda dolazi posredovanje i širok prostor za žrtve.

Posredovanje je zvanično uvedeno u poljski krivičnopravni sistem 1997. godine, a na snazi je od 1. septembra 1998 godine. Od samog početka, sesije posredovanja mogle su da budu vođene u svakoj fazi sudskega procesa: u prekrivičnom postupku, kao i tokom celog sudskega procesa. To je svakako zahtevalo temeljno čitanje i interpretaciju zakona, u skladu sa slovom i duhom zakona. Činilo se da bi to bilo previše komplikovano, i kao rezultat mišljenje je bilo da je posredovanje jedino moguće u pripremnoj fazi tužilačkog i sudskeg postupanja. 2003. godine, samo nekoliko godina nakon što je posredovanje zauzelo svoje mesto u zakonu, došlo je do njegovog potpunog obezvređivanja, pružanjem šanse da se kako bilo usvoji amandman. To je bilo zbog konferencije o posredovanju, koju je organizovao poljski ombudsman, na koju je bilo pozvano nekoliko članova zvaničnog Skupštinskog komiteta, i umesto da nova pravila otklone sve sumnje i predstave posredovanje šire nego ranije, postalo je moguće da policija započne posredovanje u prekrivičnom postupku. Na toj konferenciji, sudija Agnieszka Rekas dala je jasnu sliku šta ona čini kako bi posredovanje bilo moguće u njenom sudu u Čestotovu. To je takođe bio povod i drugim sudijama koji su otvoreno imenovali problem. Međutim, problem je bio u tome što je otpor posredovanju dolazio ne toliko od strane sudija, koliko od strane advokata. Procesuisanje je bilo brzo i odvijalo se među stranama. U većini slučajeva advokat nije bio potreban. Sudije su takođe obraćale pažnju na potrebe i želje dobro pripremljenih medijatora. Mi smo u to vreme imali medijatore koji su bili obučeni da znaju šta je posredovanje i kako voditi proces. Oni su, međutim, u većini slučajeva imali malo saznanja

o tome koje su pravne posledice posredovanja za strane koje u njemu učestvuju i kako pomoći stranačima da razumeju moguće ishode posredovanja za učesnike. Posebne pravne odredbe koje se odnose na posredovanje, bile su unete u opšti deo poljskog Zakona o krivičnom postupku (član 23a i 325i). Zahvaljujući ovom amandmanu, posredovanje je bez sumnje postalo prihvatljivo u svim fazama krivičnog postupka. Štaviše, u cilju promovisanja ove forme rešavanja krivičnih slučajeva u pripremnoj fazi, vreme od jednog meseca, potrebno da se pripremi i vodi posredovanje, nije se uračunavalо u zakonom ograničeno vreme predviđeno za policijsku (ili tužilačku) istragu. Ministarstvo pravde je 13. januara 2003. godine donelo pravno obavezujući akt o sprovođenju procesa posredovanja. Prema odredbi 11 ovog akta, medijator je, odmah nakon primanja upućujuće odluke, obavezan:

1. da kontaktira žrtvu i učinioca (osumnjičenog ili već formalno optuženog) kako bi zakazao vreme individualnih pripremnih sastanaka;
2. da organizuje pripremne individualne sastanke sa svakom od strana kako bi ih informisao o ideji posredovanja, pravilima procesa posredovanja i njihovim pravima;
3. da vodi sesije posredovanja između žrtve i učinioca, i to "licem u lice" direktno ili indirektno;
4. da pomaže stranama da napišu uslove postignutog dogovora i da nadgleda njihovo ispunjenje.

Kao što je već spomenuto, slučajevi mogu biti upućeni na posredovanje od strane:

- tužilaca - u fazi pripremnog postupka;
- policajaca - u fazi pretkrivičnog postupka;
- suda - u bilo kojoj fazi sudskog procesa (do konačne presude)
- suda - u slučajevima koji se vode po privatnoj tužbi (uz dozvolu ili pristanak obe strane), umesto procesa pomirenja.

Ponekada je netačno predstavljano da je moguće uputiti slučaj od strane zatvorskih institucija (ili direktora zavoda za izvršenje krivičnih sankcija) – u bilo kom trenutku izdržavanja zatvorske kazne (bez obzira na dužinu kazne na koju je učinilac osuđen)⁷. To zapravo nije slučaj. Posredovanje nije regulisano poljskim Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija. On pominje posredovanje samo vezano za uslovni otpust (u čl. 162). Iz konteksta je očigledno da se posredovanje može uzeti u razma-

tranje i ovde ako je bilo dogovorenog pre ili tokom suđenja. Ima prostora za moguće uvođenje posredovanja u fazi izvršenja, ali još uvek nedostaju norme koje bi regulisale taj proces. Ali, nema izgovora za onoga ko po svaku cenu želi posredovanje, ali to neće imati nikakve ni pravne ni bilo koje druge posledice, osim onih koje su predviđene opštim odredbama. Ove opšte odredbe opisuju proces primanja posetilaca i volontera u zatvor i učešće društva u procesu izvršenja zatvorske kazne.

Evidentno je da postoji praznina u zakonu kada se radi o fazi izvršenja. Ona ne bi trebalo da postoji, ako se slažemo da su zakonska prava žrtava ta kojima bi trebalo da se rukovodi proces. Ne postoji dobar razlog zbog koga bi žrtve trebalo da budu lišene procesa posredovanja, kada je učinilac osuđen na zatvorsku kaznu. Pod pretpostavkom da se obe strane slažu - to bi trebalo dozvoliti. U stvari, ono se dešava, i zapravo ponekad zatvorska administracija odlučujući o uslovnom otpustu, uzima u obzir ispunjenje dogovora koji je postignut tokom faze izvršenja. Ovde imamo zanimljiv slučaj nečega što postoji u praksi, ali nije predviđeno zakonom. Pravnici često ističu da posredovanje nakon suda nema smisla jer je presuda već doneta. Ti pravnici ne razumeju da sudска odluka retko odgovara željama žrtve, njenim potrebama i onome što prestupnik može da ponudi kako bi popravio štetu koju je žrtvi naneo.

Posredovanje može, ali ne mora da ima uticaja na sudsku odluku. Sud je slobodan da sam to proceni. Posredovanje može uticati da sud doneše neku od odluka koje slede:

- uslovno odlaganje krivičnog postupka;
- bezuslovno odlaganje krivičnog postupka (kada nema ili je minimalna društvena opasnost izvršenog dela);
- presuda kojom se potvrđuju obaveze koje su usaglašene tokom posredovanja (popravljanje štete, finansijska nadoknada, kompenzacija ili moralna odšteta, lične obaveze ili obaveze služenja u zajednici, obaveza učinioca da promeni svoje ponašanje, da se podvrgne terapiji radi lečenja od narkomanije ili alkoholizma, da se izvini žrtvi);
- izricanje presude bez suđenja (dobrovoljno pristajanje učinioca na sankciju kao propratni efekat procesa posredovanja).

Marzena Kruk iz Ministarstva pravde je od 1. septembra 1998. do 1. decembra 2003. godine sprovedla istraživanje o efektima posredovanja⁸. U oko 60%

⁷ Czwartosz, E., (2005) Victim Offenders Mediation, short note from Poland. *Restorative Justice on line*, January 2005 Prison Fellowship International page <http://www.restorative-justice.org/editions/2005/January/editions/2004/November/poland1>

⁸ Podatak temeljen na otkrićima Marzene Kruk u "Funkcjonowanie instytucji mediacji w sprawach karnych" (2004), Institut „Wymiaru Sprawiedliwości“ Poljske akademije nauka (Funkcjonisanje posredovanja u krivičnom procesu, Poljska akademija nauka)

slučajeva koji su bili upućeni na posredovanje, strane su uspele da postignu dogovor, a u samo 34% slučajeva ništa nije postignuto. U 6% slučajeva koji su odmah bili upućeni na posredovanje, sesija nije ni bilo iz najrazličitijih razloga (tj. sud povlači odluku o upućivanju, jedna od strana se nije složila da učestvuje ili ju je bilo nemoguće kontaktirati). Posredovanje je često korišćeno u rešavanju krivičnih konfliktata koji se odnose na krivična dela protiv porodice ili starateljstva, života i zdravlja, časti i telesnog integriteta, dok se o imovinskim krivičnim delima i dalje odlučuje u tradicionalnim sudskim postupcima.

Procedura uvedena u krivičnopravni sistem koja pruža prostora žrtvama i dozvoljava da se problem rešava van suda, izgleda da ublažava negativne efekte. Postoje različite dodatne procedure koje omogućavaju da se konflikt reši van suda a u postupcima koji su konstruisani u skladu sa procesom restorativne pravde. Posredovanje, koje je i najrasprostranjenije, je jedno od njih. Takođe postoje mogućnosti za pregovaranje, novčane nadoknade, odštetu, kompenzaciju, zvanično izvinjenje. Postoje i mogućnosti vođenja konferencija o restorativnoj pravdi, pomirenju i facilitatorskih sesija. U praksi se sve to podvodi pod termin «posredovanje», iako zahteva različite tehnike i različite sposobnosti za vođenje.

Poljska zapravo može da posluži kao primer za različite moguće prakse, i zasigurno može služiti kao primer za to kako uvesti posredovanje. Zakon je bio samo prvi korak. Zajedno sa njim, došli su seminari, treninzi za sudije, laike, advokate, novinare, studente prava, sociologije i psihologije, za sve ljudе koji su bili zainteresovani i što je najvažnije – došlo je znanje.

Imali smo priliku da imamo četvero velikih ljudi – pravih pokretačkih snaga iza ideje restorativne pravde.

Nils Christie je bio prvi i mi smo najpre preveli *Limits to pain* (*Granice patnje*) (Poljska štamparija, 1991). Onda neke od članaka i nedavno *A suitable amount of crime* (*Dovoljna količina kriminaliteta*) (Poljska asocijacija za pravno obrazovanje, 2005). Predavanja, susreti, seminari. Od Univerziteta do zatvora, od suda do probacionog službenika - svi su postali "inficirani" i privučeni. Jim Consideine je bio sledeći, a objavili smo njegovu knjigu *Restorative Justice* (*Restorativna pravda*) (Poljska asocijacija za pravno obrazovanje, 2004.). Sledeći je došao Martin Wright, pa smo ponovo priredili izdavanje njegove knjige o popravljanju štete *Respect for Justice. Symposium* (*Poštovanje za pravdu. Simpozijum*). (Poljska asocijacija za pravno obrazovanje, 2005.). Takođe smo posetili Jean Steward koji je bio stvarna pokretačka snaga koja je stajala

iza restorativne pravde na Novom Zelandu, i pripremili smo poljsku publikaciju *Restorative Justice: Idea, Theory and Practice* (*Restorativna pravda: ideja, teorija i praksa*).⁹. Edukacija, informacija, publikacija, susret sa velikim stručnjakom i prezentacija za sve uključene u krivičnopravni sistem i za sve koji se interesuju za spektakularne rezultate koje je restorativna pravda donela. Danas je restorativna pravda pod imenom posredovanja zvanično uvedena u građansko pravo, porodično pravo, poslovno pravo i administrativnu zakonsku sudsku proceduru. To je postignuto 2004. i 2005. godine. Uspeh je veliki, ali i opasnost da se povrati koncept konflikta kao svojine.

Preispitivanje koncepta konflikta kao svojine

Živimo u svetu koji je, uprkos pričama, manje gladan, manje militaristički orijentisan, više brine za ljude kao i za prirodne resurse. Živimo u svetu gde ropstvo i diskriminacija još uvek postoje, ali su mnogo manje prihvatljivi u poređenju sa onim što je nekada smatrano sasvim prirodnim. Mi zapravo živimo u svetu, koji nam se, ako ga pogledamo očima Nils Christie-a, čini sasvim prihvatljivim i dobroćudnim. Ljudi se ne razlikuju mnogo jedni od drugih, a naši snovi i strahovi su, takođe, prilično slični.

Nils Christie je napisao jednu posebnu knjigu o *Vidaråsen*. Mesto koje je odabrao za to pokazuje koliko smo slični i vredni čak iako delujemo sasvim drugačije – skoro «defektni». Knjiga *Izmedu usamljenosti i institucija. Zajednice za izuzetne ljudi* (*Beyond Loneliness and Institutions. Communities for Extraordinary People*) je o onima koje smo u Poljskoj smeštali u zatvorene institucije, o onima koje su u Rusiji nazivali "niepelnocenny" ili „nedovoljno vredni“, o onima za koje su Norvežani izgradili sela. U tim selima žive ljudi sa različitim mentalnim nedostacima, ili kako bih radije rekla, oni koji imaju sposobnosti da vide stvari drugačije nego većina nas. Ovo selo je takođe i za druge koji izgledaju «obično» i koji se ponašaju onako kako većina nas to očekuje, ali imaju tu privilegiju da dele život i iskustvo sa meštanima i posednicima. Ponekad, međutim, u poređenju sa životom van sela, teško je ne poverovati dok posmatramo ove dve grupe, da se ona koju percipiramo kao „običnu“ često ponaša mnogo „lude“ nego ona koju percipiramo kao „drugačiju“.¹⁰

9 Platek, M., Fajst, M., Liber (2005) *Restorative Justice: Idea, Theory and Practice*.

10 Christie, N. (1989) *Beyond Loneliness and institutions. Community for extraordinary people*, Norwegian University Press.

Zašto to ovde spominjem? Jer je *Vidaråsen* lep primer mogućeg balansa između specijalizacije i poštovanja autonomije, suvereniteta, nezavisnosti i izostanka kontrole. Ona grupa ljudi koja se percipiira kao „obična“ ima potrebu da pomaže seljanima da funkcionišu, pa ipak ta pomoć ne može da bude takva da se od samih seljana preuzme sve i da im se tako naškodi, odnosno ne mogu da se zanemare ideje, posao, volja, intuicija i izbor seljana. Postoji paralela između *Vidaråsen* onakvog kako funkcioniše i posredovanja, onakvog kakvo mora da funkcioniše da bi bilo od pomoći a nikako u funkciji krađe. U *Vidaråsen* jedino meštani mogu glasati u Parlamentu. U posredovanju bi oni koji mogu da glasaju i odlučuju trebalo da budu samo oni koji su uključeni u proces. To se odnosi na ceo proces, uključujući izbor medijatora.

Tako dolazimo do pitanja ko može da bude medijator i kako ga "proizvodimo". Prema zakonu, kada se radi o krivičnim stvarima medijator mora da bude stariji od 26 godina. Ovaj zahtev je čudan i proizilazi iz starog zakona. Nekada davno su sudije morale da imaju 26 godina kako bi počele da rade. Danas je donja starosna granica za sudije podignuta na 29 godina, ali se staro računanje koristi za medijatore. To nije baš mnogo korisno. U slučaju sa maloletnicima, mladi medijatori, oni preko 18 godina, punoletni, obučeni da budu medijatori, mogu biti od velike pomoći. Oni mogu da vode porodične i građanske slučajeve, čak i ozbiljne poslovne slučajeve, ali ne i krivične, čak iako su nevažni, a mnogi su nevažni. Od medijatora se zahteva da razumeju konflikte, da budu pravnici, psiholozi, pedagozi ili nešto slično tome. To mogu da budu čak i mudre žene i muškarci, pa i prilično stari ljudi, ali to nije tako često. Pre deset godina, pa čak i pre nekih pet godina, Poljski centar za posredovanje vodio je kurseve za posredovanje. Trajali su najmanje pet dana, vodenim od strane najboljih profesionalaca, nisu bili skupi, jer su sredstva pribavlјana iz različitih stranih fondova. Danas to više nije tako. Mnogo košta, teško su dostupni prosečnom čoveku koji je zainteresovan da postane medijator i ne traju duže od nekoliko dana. Postoji mogućnost da se prođe kurs na Univerzitetu za samo dva dana, ali mnogo košta i dostupan je samo nekolicini.

Mi samo pokušavamo da slomimo monopol, dominaciju i kontrolu koju imaju advokatske firme koje su tradicionalno rezervisane za zapošljavanje sinova, kćerki i bliskih rođaka. Advokat mnogo košta i često ne daje garancije za pružanje dobrih usluga. Upravo smo uspeli da uvedemo posredovanje kako bi prekinuli ovaj monopol, dominaciju i kontrolu suda i tužilaštva nad stranama u konfliktu.

Konflikt očigledno ima priliku da bude vraćen onima kojima pripada, pod uslovom da se ne pojavi nova opasnost. U fazi smo vođenja različitih diskusija o tome ko bi trebalo da vodi obuku za medijatore, da li bi medijatori trebalo da imaju sertifikate kao advokati i visoke honorare poput advokata. Da li mala suma od 30 evra za ceo proces posredovanja koji obično vode dva medijatora najmanje mesec dana pomaže ili olakšava posredovanje i proces prilagodavanja na ovaj institut? Da li bi svima trebalo dozvoliti da posreduju ili samo posebno izabranoj grupi? Diskusija je potrebna i dobro je da je imamo. Moramo samo da budemo pažljivi i da ne dozvolimo stvaranje nove, zatvorene profesije, koja je pre zainteresovana za zaradu nego za pomaganje i razumevanje potreba strana koje učestvuju u procesu.

Naslov mog rada je preispitivanje koncepta konflikta kao svojine. Želela sam da ukažem na opasnost koju nosi jedan benigni razvoj razumne politike, koja ipak može da vodi kradu konflikata od onih kojima pripadaju. Postoje rizici koje je lako identifikovati - zalaganje za strožije kažnjavanje je jedan od njih. Postoje, međutim, i drugi, skriveniji i kompleksniji rizici kojih treba da budemo svesni da bi očuvali ideju i praksu restorativne pravde kao instrumenta kojim se artikulišu potrebe žrtve i omogućava da se u osobama koje su nanele povredu prepozna ljudsko biće. Medijatori su neophodni za posredovanje. Oni bi trebalo da budu svesni opasnosti i da učine sve da ne ukradu konflikt i da se ponašaju kao oni koji dele prostor i život u *Vidaråsen*. Ako to tamo funkcioniše, moguće je i u posredovanju i tako će koncept konflikta kao svojine biti samo upozorenje da pratimo sami sebe da ne bi znali bolje šta je najbolje za žrtvu, i šta žrtva i druga strana žele ili šta im je potrebno.

Sa engleskog prevela
Marina Kovačević

Monika Platek, PhD

**Obstacles to introduce Restorative Justice
procedures and ways to overcome
them from the experience
of Polish Juridical Practice**

One of the most important developments in crime and its control over recent decades has been the emergence of a dynamic campaign promoting restorative justice as an alternative to standard ways of responding to crime, i.e. to traditional prosecution, court and state punishment. Accompanying this has been a rapidly growing literature and practice on the subject, from New Zealand, North America, the UK, Western Europe, Russia, and Australasia. In Poland

until recently very little was known and written on the subject of Restorative Justice. This paper focuses on process and strategy to make the restorative justice known and practice in Poland, including criminal justice process. The author discusses the importance of presenting the roots of the similar institutions in the Polish legal culture, getting acquainted with the influential contributions to the restorative justice both from its theory and philosophy as well as from the dogmatic field of criminal law. The author also discusses the importance of letting both proponents of restorative justice and by opponents to be heard for in fact it helps the restorative justice movement. The author concludes by presenting the variety of practical application of the concepts, both its successes and failures in Polish practice.

DR ALENKA ŠELIH*

Alternativne sankcije i mere u krivičnopravnom sistemu Slovenije

Rad prikazuje načine uvođenja alternativnih mera, kako materijalnopravnih tako i procesnih, u krivičnopravni sistem Slovenije, od početka 1990-tih godina, a naročito u KZ i ZKP iz 1995. godine (sa kasnijim novelama). Odnosi se kako na punoletne tako i na maloletne izvršioce krivičnih dela. U referatu se ističu karakteristike primene obe grupe instituta; upozorava se na činjenicu da su procesni instituti značajniji za procesuiranje bagatelnih krivičnih dela; ukazuje se na značaj ličnog faktora u primeni novih rešenja; daje se prikaz prvog eksperimenta u pravosudu u Sloveniji u vezi sa tim. Što se problema tiče, autorka analizira probleme koji su se iznosili u prilozima teorije i prakse, a naročito: nepotpunost zakonodavnih rešenja, nepripremljenost prakse i različite poglede na nova rešenja; nesređenost kompetencija kod izvršavanja alternativnih sankcija i probleme koji su nastali zbog toga.

Ključne reči: alternativne sankcije, krivično pravo, krivični postupak, Slovenija

Uvođenje alternativnih mera materijalno i procesno-pravne prirode

Uvodne napomene

Sumaran pregled krivičnopravne literature pokazuje da su se na prostoru bivše države alternativne sankcije počele da spominju od sredine osamdesetih godina pa nadalje. S obzirom na to da će razmotriti ova pitanja u slovenačkom sistemu, zadržaću se samo na autorima iz Slovenije. Prof. Katja Vodopivec je na XXIII Savetovanju Saveza udruženja za krivično pravo i kriminologiju koje je održano 1985. godine u Sarajevu, otvorila pitanje kazne zatvora i uvođenja mogućih alternativa i s tim

u vezi pomenula, između ostalog, rad u korist lokalne zajednice, kao i praksi eksperimentalnog izvođenja ove sankcije na području nekoliko suda. I sama sam obradila neke od oblika alternativnih sankcija, koje su tada već bile zastupljene u zapadnoevropskim krivičnopravnim sistemima, u jednoj analizi iz 1987. godine, u kojoj sam se naročito usredsredila na rad u korist lokalne zajednice i neke druge oblike alternativa koje su uvodile istočnoevropske zemlje, naročito Poljska (popravni rad).¹ U ono vreme, međutim, nije bilo ni interesovanja – a zbog političke situacije ni mogućnosti – da se bilo koji predlog realizuje u praksi.

Mere predviđene u KZ iz 1995. godine

Kasnije, kada smo u Sloveniji početkom devedesetih godina pripremali materijalno krivično zakonodavstvo, radna grupa je bila svesna da bi uvođenje barem nekih od poznatih alternativa kazni zatvora bilo poželjno; no ono što je predloženo kao novo zakonodavno rešenje predstavljalo je minimum – i bilo je ograničeno na materijalno pravo.²

Radna grupa je u ono doba pokušavala da oformi institute kojima bi bilo moguće brže i efikasnije, ali u skladu sa zahtevima krivičnopravne struke, tretirati bagatelnji kriminalitet. Pošto se materijalno zakonodavstvo pripremalo kao prvo, u prvom planu su bila materijalnopravna pitanja u vezi sa bagatelnim kriminalitetom; promene procesnog prava počele su kasnije i bile su samo delimične, ali su baš u ovom delu donele neke novine.

1 Vodopivec, K. (1985) "Kazne zatvora i uvođenje mogućih alternativa", Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo, 23, br. 2-3, str. 201-202; Šelih, A. (1987) "Sodobne oblike nadomestil kazni zapora", Zbornik znanstvenih razprav, 47, str. 151-166; Šelih, A. (1987a) "Zahtjevi savremene kaznene politike u oblasti reagovanja na kriminalitet", Diskusija, Četrdeset godina Pravnog fakulteta u Sarajevu, Pravna misao, 18, br. 5-6, str. 69-74.

2 Kazenski zakonik RS, na snazi od 1.1.1995, Ur. list RS 63/1994, i novela: Ur. I. 23/1999.

* Akad. prof. dr Alenka Šelih, Institut za kriminologiju, Pravni fakultet Univerziteta u Ljubljani, Slovenija. E-mail: Alenka.selih@pf.uni-lj.si

(Krivično) delo malog značaja

Što se materijalnih rešenja tiče, predlog, a i Krivični zakonik, usvojili su novu definiciju (krivičnog) dela malog značaja (čl. 14. KZ), koje je prošireno. Da bi postojalo delo malog značaja, potreban je objektivni kriterijum koji se sastoji u malom značaju opasnosti dela, a kumulativno i subjektivni kriterijum, koji se odnosi na okolnosti na strani učinioca. Ako nadležni organ (državni tužilac ili sud) utvrdi postojanje takvog dela, smatra se da delo nije kažnjivo.

Objektivni kriterijum se prema zakonu odnosi na prirodu i težinu (krivičnog) dela; mali značaj štetnih posledica ili njihovo nepostojanje; kao i na ostale okolnosti dela. Subjektivni kriterijum se odnosi na niski stepen krivične odgovornosti, kao i na lične osobnosti učinioca. Nakon donošenja zakona, u literaturi se pojavilo više kritičkih analiza ovog instituta, pre svega zbog nejasnoća njegovih komponenata.³

Novčana kazna u dnevnim iznosima

KZ iz 1995. godine je u članu 38. uveo novčanu kaznu u dnevnim iznosima (*Tagesbusse, Day-fine*) i time preuzeo formu novčane kazne koja u evropskim krivičnopravnim sistemima postoji već duže vreme i koja se pokazala i kao socijalno pravednija, i kao efikasna sankcija. Prema KZ (1995), novčana kazna se izriče u visini najmanje pet i najviše 360 dnevnih iznosa, a u slučajevima krivičnih dela iz koristoljublja, do najviše 1500 dnevnih iznosa. Zakon je predviđeo i način izračunavanja dnevnog iznosa koji je bio – to treba istaći – dosta komplikovan, između ostalog i stoga što se pribajvalo uticaja inflacije, kao i s obzirom na nepotpunu evidenciju prihoda pojedinaca. Da bi se olakšala mogućnost izricanja novčane kazne u dnevnim iznosima bilo je predviđeno da sud, u izuzetnim slučajevima, može i proceniti okolnosti na osnovu kojih se ovaj iznos utvrđuje.⁴

*Rad u korist lokalne zajednice
kao način izvršenja izrečene kazne
zatvora do tri meseca*

Što se punoletnih lica tiče, KZ (1995) je u čl. 107. st. 4. predviđeo da se izrečena kazna zatvora do tri meseca može izvršiti i tako što bi osuđeni,

umesto kazne zatvora, obavio rad u korist humanitarnih organizacija ili lokalne zajednice, u periodu do najviše šest meseci i u obimu od najmanje 80 i najviše 240 sati. Ovaj rad treba da se rasporedi tako da ne ometa obaveze osuđenog iz njegovog radnog odnosa. O takvom načinu izvršenja kazne zatvora odlučuje sud koji je izrekao kaznu u prvom stepenu, uzimajući u obzir objektivne i subjektivne okolnosti učinioca, kao i da li je on pristao na ovakav način izvršenja kazne zatvora. Ako osuđeni ne izvršava obaveze iz ovog načina izvršenja, sud može da zameni način izvršenja kazne i odredi izvršenje kazne zatvora.

*Rad u korist lokalne zajednice kao
vaspitna mera*

Ovu alternativnu mero KZ (1995) je predviđao i kao jednu od alternativa u okviru vaspitne mere «Upute i zabrane» za maloletnike (čl. 77.). «Upute i zabrane» nabrajaju ukupno jedanaest alternativa, pored ostalog i izmirenje, učestvovanje u «socijalnim treninzima» i rad u korist humanitarnih organizacija ili u korist lokalne zajednice. Kod izricanja ovih mera, sud uzima u obzir spremnost maloletnika da sarađuje; što se rada u korist lokalne zajednice tiče, sud može utvrditi ovaj rad do najviše 120 sati u periodu od šest meseci, i to tako da se time ne ometa školovanje ili rad maloletnika. Alternative iz čl. 77. mogu trajati najduže godinu dana, a njima se ne sme povrediti dostojanstvo maloletnika.

Mere predviđene u ZKP (1995)

ZKP (1995) koji je stupio na snagu 1.1.1995. godine⁵ uveo je princip oportuniteta, koji je do tada poznavao samo za maloletnike (čl. 466.), u ograničenom opsegu i za punoletna lica. Radi se o odredbama čl. 162. i 163. ZKP, kojima je uvedena mogućnost da, pod izvesnim okolnostima, državni tužilac odloži krivično gonjenje, odnosno od njega odustane.⁶

*Uslovno odlaganje krivičnog
gonjenja (čl. 162. ZKP)*

Nadležni organ u ovim slučajevima je državni tužilac koji može, ako je u pitanju krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti i za koje je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do jedne godine, uslovno odložiti krivično gonjenje,

3 Bošnjak, M. (2000) "Dejanje majhnega pomena – razumevanje in uporaba v instituta v tožilski praksi", u: Bavcon, Lj. (ur.) *Uveljavljanje novih institutov kazenskega materialnega in procesnega prava*, Ljubljana: Uradni list, str. 38-66; Jakulin, V. (2000) "Dejanje majhnega pomena", u: Bavcon, Lj. (ur.) *Uveljavljanje novih institutov kazenskega materialnega in procesnega prava*, Ljubljana: Uradni list, str. 67-71.

4 Furlan, H., Bošnjak, M. (2000) "Denarna kaznen", u: Bavcon, Lj. (ur.) *Uveljavljanje novih institutov kazenskega materialnega in procesnega prava*, op. cit. str. 72-83.

5 Zakon o kazenskem postopku, Ur. I. 63/1994, i novele: Ur. I. 72/1998, 6/1999, 66/2000, 111/2001.

6 Fišer, Z. (2000) "Pogojna odložitev kazenskega pregona in opustitev ali odstop od pregona", u: Bavcon, Lj. (ur.) *Uveljavljanje novih institutov kazenskega materialnega in procesnega prava*, op. cit. str. 27.

pod uslovom da je osumnjičeni spremjan da postupi prema uputstvima državnog tužioca i ispunji određene zadatke kojima se smanjuju ili uklanjuju štetne posledice krivičnog dela. Ovi zadaci su tak-sativno pobrojani: uklanjanje ili smanjenje štete; plaćanje određenog iznosa u korist javne ustanove ili u humanitarne svrhe; obavljanje opšte korisnog rada; plaćanje obaveze izdržavanja. Prepostavka je instituta uslovnog odlaganja gonjenja da postoje svi ostali uslovi za otpočinjanje krivičnog postupka.

Ako osumnjičeni u roku koji ne sme biti duži od šest meseci (odnosno jedne godine za poslednji nabrojani zadatak) ispunji preuzeti zadatak, tužilac odbacuje prijavu.

Odustanak od krivičnog gonjenja

(čl. 163. ZKP)

Ovu mogućnost je zakon predvidio u dve varijante:

- ako se radi o slučaju u kojem bi sud učinioca mogao osloboditi od kazne, a tužilac oceni da ni sama osuda bez izricanja krivične sankcije nije potrebna;

- ako se radi o krivičnom delu za koje je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do jedne godine, a učinilac je usled stvarnog kajanja spremio štetne posledice ili platio štetu u celini, a tužilac oceni da, u vezi sa konkretnim okolnostima slučaja, krivična sankcija ne bi bila primerena.

Ocena

Što se materijalnopravnih mera tiče, u vreme kada su one pripremene smatralo se da će ovi instituti doprineti tome da sudovi procesuiraju bagatelnji kriminalitet na jednostavniji i brži način, da se postigne socijalno pravedniji oblik novčane kazne, koji će sudovi primenjivati, kao i da će mera rada u korist lokalne zajednice polako naći svoje mesto kao alternativa drugim merama, naročito upućivanju u disciplinski centar koji novi KZ nije preuzeo. Mislim da je svest o tome da se mora vrlo pažljivo proučiti zajedničko delovanje i materijalnopravnih i procesnopravnih mera i instituta, u ono vreme bila niska; pored toga, kao što sam već napomenula, radna grupa za izradu krivičnog zakonika počela je sa radom nekoliko godina ranije nego ona koja je pripremala noveliranje (a ne izradu novog) zakona o krivičnom postupku. Ova neujednačenost je imala za posledicu da instituti iz dva područja ne budu dobro usaglašeni. To važi pre svega za institut dela malog značaja, koji je uz mogućnost uslovnog odlaganja gonjenja i institut odustanka od krivičnog gonjenja postao samo jedan od mogućih instituta alternativnog pristupa.

Početna primena novih instituta i potreba za njihovim promenama

Instituti materijalnopravne prirode – delo malog značaja, novčana kazna, rad u korist lokalne zajednice, medijacija

Što se ovih instituta tiče, pokazalo se da očekivanja od njihove primene nisu bila u skladu sa onim što se u praksi zaista realizovalo.

Institut «delo malog značaja» primenjuje se u malom obimu (1997. godine – u 13%, a 2003. godine u 14% svih slučajeva u kojima je prijava odbačena, a njih je 13.824 ili 30% svih lica koje je tužilaštvo obradivalo zbog prijave)⁷.

Istina je da je ovaj institut prestao da bude jedina mogućnost da se zaustavi krivično gonjenje i da su procesni instituti iz čl. 162. i 163. ZKP na adekvatniji način preuzeli njegovu ulogu, ali je istina i to da je institut «(krivičnog) dela malog značaja» bio izložen kritici.⁸ Prva kritika usmerena je na to da Zakon govori o tome da delo malog značaja «nije krivično delo», što znači da bi bila isključena protivpravnost – što bi dogmatski bilo pogrešno; zbog toga pisci obrazlažu ovaj institut kao institut koji isključuje mogućnost kažnjavanja. Ako je tako, onda problem predstavlja činjenica da je o isključenju kažnjavanja moguće odlučivati tek nakon sprovedenog postupka, a to je u protivrečnosti sa očekivanjem da se ovaj institut upotrebljava kao mera izbora za bagatelna krivična dela – na početku krivičnog postupka. Druga kritika upućena na račun ovog instituta odnosi se na činjenicu da je u njega uključen i (niski) stepen krivične odgovornosti – a ovaj nikako ne može imati za posledicu isključenje protivpravnosti.

Što se novčane kazne tiče, njena upotreba u Sloveniji je kontradiktorna. Dok je 1988. godine ova kazna participirala sa 37% u masi izrečenih sankcija, taj ideo je padao na 8% u 1994. godini, 5,5% u 2000. do svega 1,8% u 2003. godini. Sigurno je da novčana kazna u dnevnim iznosima nije bila institut koji bi povisio njenu upotrebu, ali je sigurno i to da su morali postojati i drugi značajni razlozi (možda ekonomski pravni), zbog kojih je njen ideo opao već i pre 1995. godine.

Bez obzira na ove razloge, iz informacija koje su se mogle saznati na savetovanjima sudija proizlazi

7 Fišer, Z. *ibid.*, str. 27. "Skupno poročilo o delu državnih tožilstev za leto 2004 (2005)", *Poročevalec*, 31, br. 33, str. 45.

8 Korošec, D. i dr. (2004) *Majhen pomen dejanja kot institut materialnega kazenskega prava*, Ljubljana: Uradni list; Karakaš (2001) *Že minimis lex non curat – Vprašanje ustreznosti materialno-kazenskopravnega obravnavanja bagatelne kriminalite po 14. čl. KZ RS'*, *Pravnik*, 56, br. 1-3, str. 47-69.

da sudska praksa novčanu kaznu u dnevnim iznosima nije prihvatila. Teško je reći koji su sve razlozi za to; pokušajmo navesti neke za koje smatramo da su bili prisutni: ovaj oblik novčane kazne uveden je u vreme kada je došlo do velikih društvenih promena koje nisu mimošle ni pravosudni sistem. U početku, pa sve do sredine 90-ih godina, veoma veliki broj sudija je napustio pravosuđe, a to sigurno nije pogodovalo primeni novina u krivičnom postupku; u istom periodu, broj nezaposlenih u Sloveniji se bitno povećao – sa 13.000 na 130.000 lica. Pošto je poznato da među učiniocima krivičnih dela preovlađuju osobe iz nižih socijalnih slojeva, promjenjeni socijalno-ekonomski status učinilaca sigurno je igrao značajnu ulogu. Na kraju, problemi tehničke prirode (izračunavanje dnevnog iznosa) i neinformisanost sudija, mogle su uticati na malu primenu ovog novog oblika novčane kazne u praksi⁹.

Sličnu sudbinu doživela je i mogućnost izvršenja kazne zatvora do tri meseca u obliku rada u korist lokalne zajednice. Praksa je ostala potpuno nezainteresovana za ovu mogućnost, ali je, sa druge strane, istina da nije bilo gotovo nikakvih aktivnosti koje bi imale za cilj informisanje i motivisanje sudija da je izriču. Iz literature¹⁰ proizlazi da je primena minimalna (do 2001. godine, izgleda, primenjena je samo dva puta, a kasnije po nekoliko puta godišnje – «zbog nedorečenosti o svrsi i načinu izvođenja koje postoje između dva nadležna ministarstva»). Međutim, i u vezi sa tom merom treba istaći da nije bilo nikakvih propratnih aktivnosti kojima bi se sudije informisale i ohrabrvale na to da je primene; isto tako nije bilo nekog usmerenog rada da se osiguraju aktivnosti kod humanitarnih organizacija koje bi odgovarale kao oblici rada u korist lokalne zajednice.

Instituti procesnopravne prirode (uslovno odlaganje gonjenja, odustanak od gonjenja)

Ova dva instituta su imala mnogo više odjeka u sudskoj praksi nego materijalnopravni instituti. Naročito se primena uslovnog odlaganja pokazala kao svrshodna mera i dobar mehanizam za selekciju slučajeva koje je na samom početku postupka moguće eliminisati iz sudskega postupka i time postići veću efikasnost procesuiranja i rasterećenje sudskega organa od predmeta bagatelnog značaja.

9 Furlan, H., Bošnjak, M. op. cit., str. 79–82; Šelih, A. (1996) "Denarna kazneni in njena uporaba", *Pravna praksa*, 15, br. 16, str. 9.

10 Petrovec, D. (1999) "Alternativno kaznovanje v slovenski zakonodaji in praksi", *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 50, br. 4, str. 345–350; Petrovec, D. (2001) "Delo v korist humanitarnih organizacij ali lokalne skupnosti", *Pravosodni bilten*, 22, br. 2, str. 155–165.

Na uspešnost ovog instituta ukazuje i činjenica da su okviri za njegovu primenu prošireni novelom ZKP iz 1998. godine. Prema članu 162. ZKP, uslovno odlaganje krivičnog postupka moguće je uz saglasnost oštećenog, kod krivičnih dela za koje je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do tri godine; preostali uslovi ostali su nepromjenjeni. Novelom ZKP iz 2003. godine opredeljen je i način na koji tužilac postupa u slučajevima uslovnog odlaganja krivičnog postupka (čl. 163a).

Institut uslovnog odlaganja gonjenja po čl. 162. ZKP, tužilaštvo je u 2003. godini primenilo u 1497, a u sledećoj u 2741 slučaju, što je iznosilo oko 12% svih slučajeva punoletnih učinilaca. Od njenog uvođenja, primena ove mere je rasla.

Kod ove mere tužilac može i da odredi određene zadatke. Tužilaštva, s tim u vezi, primenjuju naročito plaćanje određenog iznosa u korist humanitarnih i javnih institucija, ali je u 2003. i 2004. godini porastao i broj slučajeva u kojima su osumnjičeni obavili rad u korist lokalne zajednice ili humanitarnih organizacija (110 slučajeva u 2004. godini). Kao glavni problem u vezi sa ovim zadatkom navodi se osiguranje lica, koje iznosi veoma malo, oko 10-20 evra po osobi¹¹.

Izmirenje (medijacija)

Za razliku od mera koje je uvelo i materijalno i procesno krivično pravo, od sredine 90-ih godina centralno mesto među alternativnim oblicima kod procesuiranja lakših krivičnih dela zauzima procesni institut koji su kreatori zakonodavstva predvideli samo kao alternativnu sankciju za maloletnike - medijacija. Budući da se radi o primeru u kojem je po prvi put u Sloveniji uvedena eksperimentalna upotreba nekog krivičnopravnog instituta, ovaj razvoj zaslužuje pažnju.

KZ (1995) je medijaciju predvideo kao jednu od alternativa vaspitne mera «Upute i zabrane» (čl. 77. KZ). Pretpostavljalo se, dakle, da će se ona izricati na kraju sprovedenog postupka prema maloletniku. Nakon stupanja na snagu KZ, Institut za kriminologiju je počeo sa sprovođenjem projekta o primeni novih oblika vaspitnih mera¹². Ubrzo se ispostavilo da je baš medijacija mera koju bi bilo poželjno primenjivati na početku krivičnog postupka i koji bi trebalo da, ako je uspešna, zaustavi taj postupak pre izricanja sankcije. To bi bilo svrshodno u pogledu kako veće efikasnosti postupka, tako i rasterećenja

11 "Skupno poročilo o delu državnih tožilstev za leto 2004 (2005)", op. cit., str. 51.

12 Dekleva, B. (1996) "Razvoj in uvajanje novih ukrepov v slovensko prakso", u: Dekleva B. (ur.) *Nove vrste vzgojnih ukrepov za mladoletnike*, Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, str. 60–88.

sudova. Istraživački tim je stoga pokušao da pribavi saglasnost generalnog vrhovnog tužioca da se, u periodu od šest meseci i po određenim kriterijumima, u jednom od okružnih tužilaštava eksperimentalno odaberu slučajevi za koje tužilac smatra da odgovaraju tim kriterijumima i upute se na organe socijalne zaštite, gde bi se formirala grupa stručnjaka za sprovođenje medijacije. Pošto nije bilo izričite odredbe za primenu ove mogućnosti, generalno ovlašćenje za takvu selekciju predstavljala je odredba ZKP o primeni načela oportuniteta kod krivičnih dela za koje je predviđena kazna zatvora do tri godine (čl. 466. ZKP). Posle mnogo naporu, ubedivanja i nakon organizacije savetovanja o ovom pitanju, Institut je dobio ovlašćenje da pripremi i izvede ovaj eksperiment. Tokom izvođenja (u 1997. godini), jedna od tužiteljki se posebno zainteresovala za ovo pitanje, i njen lični angažman je zapravo najviše doprineo tome da se omogući uspešna realizacija eksperimenta. Za vreme trajanja eksperimenta, tužioci i sudije su počeli da učestvuju na seminarima Odeljenja za probleme kriminaliteta Saveta Europe i počeli su da se informišu o tome da je medijacija jedan od glavnih (i uspešnih) načina za selekcionisanje lakših krivičnih dela na samom početku postupka i za njihovo rešavanje bez sprovođenja postupka u celini.

Rezultati eksperimenta, kao i ovaj, nazovimo ga stručno-politički razvoj, doveli su do toga da su pravosudni organi postali zainteresovani da se u ZKP unesu odredbe o sprovođenju medijacije - za slučajeve krivičnih dela punoletnih i maloletnih učinilaca. Institut medijacije je uveden u ZKP (čl. 161a) 1998. godine, pripremljeni su i podzakonski akti kojima su propisani način izvođenja medijacije i organizacioni okvir, a osigurana su i sredstva potrebna za njeno izvođenje. Što se maloletnika tiče, 1989. godine uveden je poseban stav u članu 466. koji određuje da državni tužilac može – pod uslovima predviđenim u stavu 1. istog člana, što znači za krivična dela za koja je propisana kazna zatvora do tri godine ili blaža kazna – odlučiti da li će krivičnu prijavu protiv maloletnika predati u postupak medijacije.

Što se izmirenja tiče, tužilaštva su u 2003. godini primenila ovaj institut u 2353 slučajeva, a naredne godine u 2283, što iznosi oko 5% svih prijava koje su tužilaštva obradivala u 2003, odnosno 2004. godini. Udeo uspešno okončanih izmirenja iznosio je za punoletne 47%, a kod maloletnika 68%. Ovaj institut se ocenjuje kao dosta uspešan, a i tužioci su ga dobro primili¹³.

¹³ "Skupno poročilo o delu državnih tožilstev (2005)", op. cit., str. 53–54.

Ocena

Način na koji su pojedini alternativni instituti primljeni u pravosudnoj praksi jasno ukazuje na greške koje su bile činjene prilikom njihovog uvođenja.

Što se teoretskih polazišta tiče, kod ovih instituta nužan je istovremen i uskladen rad kako na materijalnom, tako i na procesnom području. Očito je da su se neke od teškoća pojavile stoga što ove mere nisu bile primljene u zakonodavnim rešenjima obe grane krivičnog prava.

Pokazalo se da su pojedina zakonodavna rešenja bila manjkava, ili nisu bila uvedena na pravilan način. Tipičan primer u Sloveniji jeste izmirenje, koje je bilo predviđeno kao sankcija (za maloletnike), ali ne istovremeno i kao procesna mera u okviru odvraćanja krivičnog postupka, gde se pokazala kao najefikasnija.

Od izuzetne je važnosti da se praksa pripremi za uvođenje (i primenu) novih rešenja i to na vrlo konkretn, praktičan način. Način na koji je uvoden institut izmirenja u Sloveniji jasno je pokazao da angažman barem jednog praktičara može imati mnogo veći efekat nego zalaganje više teoretičara. Bitno je, dakle, da se praksa uveri u korisnost novina, ali je potrebno i pokazati koji su to praktični putevi i načini kojima se omogućava primena novih instituta. Pitanju operacionalizacije treba posvetiti veliku pažnju.

Pored toga, pokazalo se da kočnicu može predstavljati i finansiranje novih mera, iako je za to potrebno vrlo malo finansijskih sredstava. Konflikt do kojeg može doći sastoji se u tome da za vreme zakonodavnog postupka i kasnije, u vreme priprema za izvođenje mera, jedna grana (pravo – koje formuliše zakonodavna rešenja), dominira nad drugom granom (socijalni rad, koji treba da izvršava zakonom predviđene mere). Kako je odnos između te dve discipline ionako vrlo osjetljiv, može se desiti da uopšte ne može doći do dogovora o izvođenju pojedine mere, usled postojanja nepoverenja između dve struke, dve upravne grane, dve različite delatnosti.

Na kraju, smatram da je uvođenje eksperimenta u pravosudnu praksu, naročito kod novina koje se odnose na sankcije ili mere kojima se odvraća krivični postupak, od velikog značaja. Ako se na ograničenom području (jednog ili dva suda ili tužilaštva) za određeno vreme izvodi takav eksperiment, to ne treba da bude u suprotnosti sa načelom zakonitosti, jer se radi o merama koje, po pravilu, predstavljaju manje represivne mere; a ne treba ni da je u suprotnosti sa zahtevima načela jednakosti (pred zakonom), jer se radi o merama koje se izriču samo na ograničenom prostoru i u ograničeno vreme.

Alenka Šelih, PhD

**Alternative sanctions and measures
in the criminal justice system of Slovenia**

The paper presents the ways of introducing both material and procedural alternative measures into the criminal justice system of Slovenia from the beginning of 1990s, particularly into the Criminal Code and the Code of Criminal Procedure in 1995 (with the further amendments). That relates to both adult and juvenile offenders. Regarding implementation, the author emphasizes characteristics of the

implementation of both groups of institutions; pays attention to the fact that procedural institutions are more important for prosecution of minor criminal offences; points out the importance of the personal factor that contributes to the implementation of new provisions; and gives an overview of the first experiment in the Slovenian judiciary related to that. The author gives an analysis of problems dealt with in the Slovenian doctrine and judicial practice in connection with alternative ways of proceeding; she points out, in particular, the imperfections of legal solutions; the unclear competences in implementation of alternative sanctions and problems resulting from such a situation.

BOŽICA CVJETKO*

Alternativa pokretanju kaznenog postupka prema maloljetnim i mlađim punoljetnim počiniteljima kaznenih djela, odnosno alternativa pokretanju kaznenog postupka u predmetima nasilja u obitelji

Uradu autorka analizira odredbe Zakona o sudovima za mlađe RH kojim je propisana široka mogućnost primjene načela svrhovitosti u predprijemnom, odnosno predistražnom postupku u povodu odluke državnog odvjetnika o kaznenoj prijavi prema tim osobama, među ostalim i primjena posebnih obveza kao neformalnih sankcija. Posebna pažnja posvećuje se primeni izvansudske nagodbe. Cilj ove mjeri jest "pomirenje između maloljetnog ili mlađeg punoljetnog počinitelja kaznenog djela i žrtve kaznenog djela i uspostava socijalnog mira". Sličan projekt i primjena načela svrhovitosti pokrenut je i za kaznena djela nasilja u obitelji. Osnovni je cilj tih obveza pružanje profesionalne pomoći obiteljima koje su u krizi, imaju poteškoće vezane uz nasilničko ponašanje jednog člana obitelji - najčešće oca. Takav pristup u svakom slučaju je svrhovitiji od vodenja dugotrajnog kaznenog postupka, svjedočenja i produbljivanja krize unutar obitelji. U radu je dat prikaz zakonskih rešenja i u vezi sa ovim mjerama, kao i njihova primjena u praksi.

Ključne reči: maloljetni i mlađi punoljetni počinitelji, neformalne sankcije, nasilje u obitelji, Hrvatska

Alternativa pokretanju kaznenog postupka prema maloljetnim i mlađim punoljetnim počiniteljima kaznenih djela

Međunarodni standardi

Kad se govori o alternativi pokretanju kaznenog postupka prema maloljetnim i mlađim punoljetnim

počiniteljima kaznenih djela, točnije o primjeni načela svrhovitosti povodom odluke državnog odvjetnika o kaznenoj prijavi, tada treba spomenuti ona međunarodna pravila u kojima naše, ali i europsko kazneno zakonodavstvo nalaze uporište za primjenu tog instituta.

Tako Konvencija o pravima djeteta UN iz 1989. god. u čl. 40. st. 3. toč. b) određuje:

"Kada je god to primjерено i poželjno, države će donijeti mjeru za postupanje s maloljetnim počiniteljima kaznenih djela bez pribjegavanja sudskim postupcima uz osiguranje punog poštovanja ljudskih prava i pravne zaštite."

Jednako tako Standardna minimalna pravila UN u pravilu 11 toč. 1. sadrže sljedeću preporuku:

"Kada god je to primjерeno, treba razmotriti mogućnost rješavanja slučajeva maloljetničke delinkvencije bez redovitog suđenja pred kompetentnim tijelom."

Ista preporuka sadržana je i u toč. II 2. Društvenih reakcija Vijeća Europe na mladenačku delinkvenciju iz 1987. god. i ona glasi:

"Maloljetnike treba odvratiti od činjenja kaznenih djela putem posredovanja na razini državnog odvjetništva (prekidanje postupka) ili na razini policije u zemljama gdje policija ima funkciju državnog odvjetništva u svrhu sprječavanja maloljetnika da uđe u sustav kaznenog pravosuda i tako pretrpe posljedice koje iz toga proizlaze."

Sve navedene standarde i preporuke zakonodavac je nastojao ugraditi i u hrvatsko maloljetničko zakonodavstvo.

¹ Božica Cvjetko je zamjenica Glavnog državnog odvjetnika Republike Hrvatske. E-mail: bozica.cvjetko@dorh.hr

Načelo svrhovitosti i primjena neformalnih sankcija u hrvatskom maloljetničkom kaznenom pravu

Zakonom o sudovima za mladež iz 1997. (dalje: ZSM) hrvatski je zakonodavac u cilju izvansudskog rješavanja problema maloljetničke delinkvencije propisao široku mogućnost primjene načela svrhovitosti prema kojemu državni odvjetnik za mladež može pod uvjetima propisanim zakonom odlučiti da ne pokrene kazneni postupak prema maloljetniku ako smatra da s obzirom na narav kaznenog djela i okolnosti u kojima je ono počinjeno, prijašnji život maloljetnika i njegova osobna svojstva to ne bi bilo svrhovito (čl. 63. ZSM).

Zakonske pretpostavke i kriteriji za primjenu načela oportuniteta su slijedeći:

- a) Visoki stupanj izvjesnosti da je maloljetnik počinio kazneno djelo, a što znači da prikupljeni podaci o djelu pružaju dovoljno osnova i za pokretanje kaznenog postupka.
- b) Radi se o kaznenom djelu za koje je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do pet godina (u pravilu se treba raditi o tipičnom mlađenačkom deliktu).
- c) Ne smije se raditi o beznačajnom djelu (članak 28. Kaznenog zakona).
- d) Nisu isključeni maloljetnici koji se nalaze u kriminalnom povratu.

Zakonodavac je propisao tri vrste oportuniteta.

Bezuvjetni oportunitet (čl. 63. ZSM)

Ovaj propis se primjenjuje kada je maloljetnik prvi puta prijavljen i radi se o blažem kaznenom djelu koje je ekscesnog karaktera, situacijski uvjetovano i bez elemenata drskosti i nasilja, te maloljetnik prema kaznenom djelu zauzima kritičan stav. Osim toga maloljetnik ima sredene osobne i obiteljske prilike.

U slučaju kada maloljetnik ima nesređene obiteljske prilike ili poremećeni tijek školovanja, a ispunjeni su svi naprijed spomenuti kriteriji, moguća je također primjena bezuvjetnog oportuniteta. U tom slučaju državni odvjetnik za mladež može na osnovi Obiteljskog zakona u cilju zaštite interesa maloljetnika predložiti mjere obiteljskopravne zaštite.

Dajući državnom odvjetniku relativno široka ovlaštenja za primjenu načela svrhovitosti pri odlučivanju o prijavi protiv maloljetnih počinitelja kaznenih djela, zakonodavac je imao na umu da sredstvo i put za suzbijanje kriminalnog ponašanja maloljetnika, u slučajevima kada težina i okolnosti izvršenja djela tome ne stoje na putu, valja prije

svega tražiti izvan kaznenog prava. Na taj način zakon afirmira značenje načela supsidiariteta sudskog postupanja, ali ujedno šalje poruku drugim nadležnim tijelima da se intenzivnije bave sprječavanjem maloljetničke delinkvencije, pri čemu posebno značenje i ulogu imaju centri za socijalnu skrb.

Uvjetovali oportunitet (čl. 64. ZSM)

Sukladno odredbi čl. 64. ZSM, ukoliko su se stekle naprijed spomenute zakonske pretpostavke i kriteriji za primjenu načela oportuniteta, državni odvjetnik može odluku o nepokretanju kaznenog postupka uvjetovati spremnošću maloljetnika:

- a) da prema vlastitim mogućnostima popravi ili nadoknadi štetu nanesenu kaznenim djelom;
- b) da se uključi u rad humanitarnih organizacija ili u poslove komunalnog ili ekološkog značenja;
- c) da se podvrgne postupku odvikavanja od droge ili drugih ovisnosti;
- d) da se uključi u pojedinačni ili skupni rad u savjetovalištu za mladež.

Ove obvezе mogu trajati najdulje do jedne godine, međutim, u praksi državnih odvjetništava one u pravilu traju između tri i šest mjeseci. Nakon što uz suradnju i nadzor centra za socijalnu skrb maloljetnik ispunji obvezе, državni odvjetnik donosi konačnu odluku o nepokretanju postupka.

U državnim odvjetništvima su se tijekom zadnjih godina iskristalizirali kriteriji za primjenu ove vrste oportuniteta, pa tako maloljetnik u pravilu mora počiniti kazneno djelo srednje težine (teška tjelesna ozljeda ili druga kaznena djela s elementom nasilja, ali bez težih posljedica, imovinski delicti, posjeđovanje opojne droge). Daljnji je kriterij da je maloljetnik preuzeo odgovornost za počinjeno kazneno djelo i spreman je snositi posljedice.

Ova vrsta oportuniteta može se primijeniti i prema maloljetniku koji se nalazi u kriminalnom povratu. Tako će državni odvjetnik primijeniti uvjetovani oportunitet i ako je prema maloljetniku ranije prijava riješena na osnovi propisa o bezuvjetnom oportunitetu (čl. 63. ZSM) ili je maloljetnik već ranije uspješno izvršio neku posebnu obvezu, pa tako primjerice popravio štetu zbog kaznenog djela krađe (čl. 64. ZSM), ili ako je u tijeku odgojna mjera pojačane brige i nadzora. Važan je kriterij u tom slučaju da maloljetnik ima relativno sredene obiteljske prilike.

Državna odvjetništva su na osnovi praktičnog iskustva u suradnji s centrima za socijalnu skrb koji provode ili nadziru izvršavanje posebnih obveza načinila Protokol postupanja u provedbi posebnih obvez (Prilog I).

U cilju osiguranja uvjeta za provođenje naprijed navedenih posebnih obveza Ministarstvo rada i socijalne skrbi Republike Hrvatske je u suradnji s Državnim odvjetništvom Republike Hrvatske tijekom 1999. godine načinilo po županijama i popis ustanova u Republici Hrvatskoj u kojima se provode posebne obveze (Prilog II).

Važno je navesti kako se posebne obveze pozivom na propis čl. 64. ZSM prema maloljetniku primjenjuju na osnovi njegove dobrovoljnosti. Riječ je o nekoj vrsti ugovora između maloljetnika i državnog odvjetnika za mladež, odnosno stručnog djelatnika u centru za socijalnu skrb koji ovisno o vrsti posebne obveze provodi ili nadzire provođenje obveze. Osnova tog ugovora je međusobno uvažavanje. Postupak koji se pak provodi u centru za socijalnu skrb naziva se "postupkom posredovanja". Nadalje, iako je riječ o neformalnoj sankciji koju u dogovoru s maloljetnikom određuje državni odvjetnik za mladež, kao i rok za njezino ispunjenje, a ne sud, ona da bi državni odvjetnik mogao donijeti pravovaljanu odluku o konačnom nepokretanju kaznenog postupka prema maloljetniku, mora biti uredno provedena. Ako maloljetnik tijekom postupka posredovanja odustane od izvršavanja obveze, prema njemu će se pokrenuti kazneni postupak.

Primjena načela oportuniteta kad je izvršenje odgojne mjere ili kazne u tijeku (čl. 65.)

Pod uvjetom da je maloljetnik počinio kazneno djelo za koje je propisana kazna zatvora u trajanju do pet godina ili novčana kazna, a izvršenje kazne ili odgojne mjere je u tijeku ili su ove sankcije pravomoćno izrečene ili je maloljetnik odlukom centra za socijalnu skrb smješten u ustanovu socijalne skrbi, državni odvjetnik može odlučiti da ne zahtijeva pokretanje kaznenog postupka za drugo kazneno djelo maloljetnika ako s obzirom na težinu i narav djela i pobude iz kojih je ono počinjeno vođenje postupka i izricanje sankcije za to djelo očito ne bi imalo svrhe.

Svi naprijed spomenuti propisi o primjeni načela oportuniteta mogu se na osnovi čl. 111. Zakona o sudovima za mladež primijeniti u predis tražnom postupku i prema mlađoj punoljetnoj osobi, ako dolazi u obzir primjena maloljetničkog kaznenog prava. Primjena maloljetničkog prava dolazi pak u

obzir kad se s obzirom na vrstu kaznenog djela i način njegova izvršenja može zaključiti da je ono u velikoj mjeri odraz počiniteljeve životne dobi, a okolnosti koje se odnose na njegovu ličnost opravdavaju primjenu načela oportuniteta.

Statistički pokazatelji o primjeni načela oportuniteta prema maloljetnim i mlađim punoljetnim osobama u prethodnom postupku

Maloljetnici

Tablica 1 pruža uvid u absolutne i relativne brojeve o primjeni načela oportuniteta povodom odluke državnog odvjetnika o kaznenoj prijavi u Republici Hrvatskoj u razdoblju od 2002. do 2004. U svim tim godinama oportunitet uz ili bez posebnih

	Ukupno odluka povodom prijave	Od toga oportunitet
2002.	3696 100	1963 53,1
2003.	3524 100	1885 53,5
2004.	2963 100	1544 52,1

obveza primijenjen je prema 53% maloljetnika, a što znači da prema tim maloljetnicima nije pokrenut postupak pred sudom.

Tablica 1: Primjena načela oportuniteta prema maloljetnicima povodom odluke o kaznenoj prijavi

Tablica 2 pruža uvid u vrstu primjenjenog oportuniteta. Iz dobivenih pokazatelja proizlazi da su bezuvjetni i uvjetovani oportunitet primjenjivani u gotovo jednakom broju slučajeva, osim 2002. godine kada je u većoj mjeri primijenjen bezuvjetni oportunitet.

Tablica 2: Maloljetnici - odluka povodom prijave - vrste oportuniteta

	Odbačaj oportunitet	Bezuvjetni oportunitet	Uvjetovani oportunitet	Izrečena sankcija ili mjera	Posredovanje u tijeku
2002.	1963 100	995 50,6	758 38,6	210 10,7	559
2003.	1885 100	795 42,1	870 46,1	220 11,7	389
2004.	1544 100	667 43,2	691 44,8	186 12,0	435

Tablica 3 pruža uvid u vrstu primijenjene posebne obveze tijekom pretpripremnog postupka. Kao što je vidljivo u državnim odvjetništvima posebno se afirmirala primjena posebne obveze humanitarnog rada.

Tablica 3: Maloljetnici - uvjetovani oportunitet - vrste posebnih obveza (čl. 64. ZSM)

	Ukupno uvjetovani oportunitet	Popravak štete	Humanitarni rad	Odvikavanje od droge	Savjetovalište za mladež	Naložene 2 ili više obveza
2002.	758 100	127 16,0	307 40,5	255 33,6	69 9,1	38
2003.	870 100	112 12,8	378 43,4	244 28,0	87 10,0	49
2004.	691 100	110 15,9	330 47,7	170 24,6	82 11,8	53

Mlađe punoljetne osobe

Tablica 4 pruža uvid u absolutne i relativne brojeve o primjeni načela oportuniteta u predistražnom postupku prema mlađim punoljetnim osobama. Iz dobivenih pokazatelja proizlazi da je to načelo, koje se prema ranijem zakonodavstvu nije moglo primijeniti prema tim osobama, implementirano u praksi, iako u manjoj mjeri nego prema maloljetnim osobama.

Tablica 4: Primjena načela oportuniteta prema mlađim punoljetnicima povodom odluke o kaznenoj prijavi

	Ukupno svrhovitost, istraga i optuženje	Od toga oportunitet
2002.	5113 100	1607 31,4
2003.	4637 100	1605 32,3
2004.	4234 100	1121 26,4

Tablica 5 pruža uvid u vrstu primjenjenog oportuniteta prema mlađim punoljetnim osobama, dok tablica 6 daje uvid u vrstu posebnih obveza koje su primijenjene u predistražnom postupku prema mlađim punoljetnim osobama.

Tablica 5: Mlađi punoljetnici - odluka povodom prijave - vrste oportuniteta

	Odbačaj oportunitet	Bezuvjetni oportunitet	Uvjetovani oportunitet	Izrečena sankcija ili mjera	Oportunitet ZKP	Posredovanje u tijeku
2002.	1607 100	854 53,1	639 39,8	57 3,5	57 3,5	451
2003.	1501 100	635 42,3	770 51,3	73 4,8	23 1,5	457
2004.	1121 100	426 38,0	642 57,3	41 3,6	12 1,1	434

Tablica 6: Mlađi punoljetnici - uvjetovani oportunitet – vrste posebnih obveza (čl. 64. ZSM)

	Ukupno uvjetovani oportunitet	Popravak štete	Humanitarni rad	Odvikavanje od droge	Savjetovalište za mladež	Naložene 2 ili više obveza
2002.	639 100	71 11,1	167 26,1	364 57,0	37 5,8	20
2003.	770 100	79 10,2	189 24,5	412 53,5	50 6,5	40
2004.	642 100	87 13,6	221 34,4	268 41,7	66 10,3	24

Alternativa pokretanju kaznenog postupka u predmetima nasilja u obitelji

Međunarodni standardi

Nasilje u obitelji kao i njegovo sprječavanje suvremena je tema. Iako se o tome u zadnje vrijeme govorи više nego ranije, te nastoje stvoriti različite strategije protiv nasilja, povjesno gledano, nasilje u obitelji nije novi fenomen. Nasilja među bračnim partnerima i prema djeci, te drugim članovima obitelji bilo je u svim vremenima. To vrijedi za sve vrste nasilja: fizičko i seksualno, te ono puno suptilnije - psihičko nasilje. Tako je primjerice gotovo sve do novijeg doba nasilje od strane oca kao glave obitelji bilo u zajednici prihvaćeno kao nešto normalno i legitimno.

Tek tijekom 20. stoljeća moderna kaznena zakonodavstva proširuju kriminalnu zonu u cilju zaštite djece i maloljetnika i uvode nova kaznena djela kojima se djeca štite od nasilja. Jednako tako s novim ženskim pokretima u Europi 70-ih godina počelo se nešto više govoriti o različitim vrstama nasilja nad ženama.

Slično se dogodilo i 90-ih godina u Republici Hrvatskoj, a poseban su izazov ženskim udrušugama bile i neke odredbe Kaznenog zakona za koje se smatralo da diskriminiraju ženu kao žrtvu kaznenog djela nasilja.

Rezultat tog novog pogleda na međunarodnoj razini je - da spomenemo samo Vijeće Europe - donošenje različitih deklaracija, rezolucija i preporuka u cilju zaštite obitelji od svih oblika nasilja.

Smatrajući tako da je obitelj osnovna jedinica demokratskog društva, da obrana obitelji uključuje zaštitu svih njezinih članova od bilo kojeg oblika nasilja, da takvo nasilje posebno pogoda djecu s jedne strane i žene s druge strane, iako na različite načine, Odbor ministara Vijeća Europe je dana 26. ožujka 1985. godine donio Preporuku broj R(85)4 o nasilju u obitelji.

Tom Preporukom preporučuje se vladama država članica da poduzmu mjere:

1. U odnosu na sprječavanje nasilja u obitelji;
2. U odnosu na prijavljivanje čina nasilja u obitelji;
3. U odnosu na intervenciju države nakon čina nasilja u obitelji.

U odnosu na intervenciju države nakon čina nasilja u obitelji državama članicama se, među ostalim, preporuča, slijedeće:

9. *da poduzmu korake kako bi se osiguralo da se, u slučajevima nasilja u obitelji, brzo mogu poduzeti odgovarajuće mjere, pa makar i samo privremeno, radi zaštite žrtve i sprječavanja sličnih incidenta;*

11. *da poduzmu mjere kako bi se osiguralo da interesi žrtve ne budu ugroženi zbog preklapanja građanskih, upravnih i kaznenih mjera, s time da se podrazumijeva da se kaznene mjere trebaju poduzimati tek kao posljednje sredstvo;*

16. *da poduzmu mjere kako bi se osigurala zaštita od bilo kakvih vanjskih pritisaka na članove obitelji koji svjedoče u slučajevima nasilja u obitelji. Osobito bi maloljetnici trebali imati pomoć odgovarajućeg punomoćnika. Štoviše, težinu takvih dokaza ne trebaju umanjiti pravila koja se odnose na prisegu;*

17. *da razmotre uputnost uvođenja posebnih inkriminacija za kaznena djela počinjena unutar obitelji.*

S druge strane Odbor ministara donio je 15. siječnja 1990. Preporuku broj R(90)2 o socijalnim mjerama koje se tiču nasilja unutar obitelji (Prilog IV).

Ta preporuka sadrži:

- A) Opće preventivne mjere
- B) Konkretnе mjere
 1. Informiranje;
 2. Otkrivanje nasilja;
 3. Prijavlivanje nasilja;
 4. Pomoć i terapija za cijelu obitelj;
 5. Mjere za djecu;

6. Mjere za žene;
7. Mjere za starije osobe;
8. Mjere za počinitelje;
9. Obrazovanje;
10. Socijalni radnici;
11. Uloga volonterskih udruga;
12. Financijske implikacije.

Opće preventivne mjere i Konkretnе mjere sadrže 46 preporuka od kojih je svaka jednako važna. Ipak treba izdvojiti i navesti barem neke od preporuka.

Mjere za djecu:

14. Treba naglasiti opću osudu tjelesnog kažnjavanja i drugih oblika ponižavajućeg postupanja u odgojne svrhe, kao i potrebu za obrazovanjem bez nasilja;

18. Kad se interesi zlostavljanog djeteta nalaze u sukobu sa interesima koji izražavaju njegovi roditelji, interesima djeteta u načelu treba dati prvenstvo. Kad je potrebno zaštiti dijete na način da ga se izdvoji iz obitelji, bilo kratkoročno ili dugoročno, to se ne bi moglo smatrati samo po sebi svrhom, već privremenim rješenjem u okviru obiteljsko-terapijskog pristupa koji je u interesu obiju stranaka. Rad s obitelji treba nastaviti bez obzira na izdvajanje djeteta.

Mjere za žene:

20. Ženama koje su žrtve nasilja u obitelji treba pružiti koordiniranu i sveobuhvatnu pomoć, uključujući, ako je to potrebno, i financijsku pomoć u skladu s nacionalnim zakonodavstvom. Javnim vlastima treba povjeriti konkretnе odgovornosti u određenim zadaćama vezanim za rješavanje nasilja nad ženama, u suradnji s nevladinim organizacijama gdje je to potrebno;

21. Ako postoji zakonska mogućnost izdvajanja supružnika zlostavljača iz obitelji, nju treba iskoristiti kako bi se zlostavljanoj ženi i njenoj djeci omogućilo da ostanu u svome domu;

26. Kad pretučena žena bude primljena u sklonište, odgovarajući bi joj pomoći, **ako ona to želi**, trebali pružiti socijalni radnici, psiholozi, pravnici i druge stručne osobe, uključujući iskusne volontere koji mogu osobito pomoći u vezi s praktičnim i administrativnim pitanjima koja se tiču žene i, ovisno o slučaju, njene djece. Važan element može biti i uzajamna pomoć i razmjena iskustava s drugim pretučenim ženama u skloništu.

Mjere za počinitelje:

37. Socijalne bi službe trebale održavati kontakt s počiniteljima napuštenim od obitelji, kako bi

utvrdile njihove potrebe, razgovarale o njihovim problemima i pružile im savjete i pomoć;

38. Treba promicati istraživanja o terapijskim metodama i drugim mjerama koje bi mogle imati pozitivan utjecaj na počinitelje.

Ako se analizira Preporuka vijeća Europe broj R(85)4 i Preporuka Vijeća Europe broj R(90)2 može se ukratko zaključiti sljedeće: obitelj kao temeljnu jedinicu društva treba podupirati svim mogućim sredstvima i zbog toga države članice trebaju poduzeti sve preventivne mjere da do nasilja ne dođe; kada se nasilje dogodi treba upozoriti javnost o razmjerima, ozbiljnosti i specifičnim značajkama nasilja u obitelji radi dobivanja potpore javnosti u suzbijanju te pojave; preporuke nemaju diskriminirajući karakter već podjednako štite i pružaju pomoć žrtvi i počinitelju (obiteljska terapija); pokretanje kaznenog postupka protiv počinitelja je krajnja mјera.

Pristup državnog odvjetnika radu na kaznenoj prijavi za delikte nasilja u obitelji

Na nacionalnoj razini, također pod utjecajem nevladinih ženskih udruga, izmijenjene su ili dopunjene odredbe Kaznenog zakona (dalje: KZ) i Zakona o kaznenom postupku (dalje: ZKP), te donesen Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji.

Svi ti zakoni sadrže odredbe o novom i drugaćijem statusu žene žrtve, odnosno počinitelja nasilja.

Kako je svrha ovog članka dati prikaz postupanja državnog odvjetnika u predkaznenom postupku pozivom na primjenu načela svrhovitosti, to valja spomenuti samo najvažnije nove odredbe Kaznenog zakona i Zakona o kaznenom postupku.

U Kazneni zakon unesen je novi propis članka 215 a, kojim se inkriminira kazneno djelo "Nasilničko ponašanje u obitelji". Taj propis glasi: "Član obitelji koji nasiljem, zlostavljanjem ili osobito drskim ponašanjem doveđe drugog člana obitelji u ponižavajući položaj, kaznit će se kaznom zatvora u trajanju od tri mjeseca do tri godine".

Dakle, naglasak je na nasilničkom ponašanju člana obitelji u odnosu na drugog člana obitelji, a prema propisu članka 89 toč. 30 Kaznenog zakona određena je definicija članova obitelji. To su bračni i izvanbračni drug, bivši bračni i izvanbračni drug, rođak po krvi u ravnoj lozi, posvojitelj i posvojenik, rođak u pobočnoj liniji do trećeg stupnja zaključno i srodnik po tazbini do drugog stupnja zaključno, a žive u zajedničkom kućanstvu.

Rad državnog odvjetnika na ovim kaznenim predmetima je vrlo složen, budući da ovakva kaznena djela često izazivaju negativne emocije

prema počinitelju i djelu, uz očekivanja javnosti da se takav prijavljeni počinitelj bezuvjetno procesuira i kazni, a što može utjecati i na donošenje odluke. Valja, međutim, naglasiti da oštrica kaznenog instrumentarija treba biti usmjerena samo na **osobito grubo ponižavanje i zlostavljanje člana obitelji**, dok ostale slučajeve zlostavljanja treba rješavati primjenom zaštitnih mjera na osnovi Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji, odnosno, kada su žrtve i djeca, primjenom mjera obiteljskopravne zaštite na osnovi Obiteljskog zakona.

Iz navedenog razloga državni odvjetnik se mora pri rješavanju takovih predmeta pridržavati nekih *opcih načela*. S jedne strane državno odvjetništvo mora osigurati da se prava žene i djeteta kao žrtve ili kao svjedoka poštaju u svim stadijima postupka, uključujući uvažavanje prava na obazrivo postupanje uz poštovanje djetetovog i ženinog dostojanstva; prava da osoba ne bude diskriminirana zato što je dijete ili žena; prava na postupak kao vjerodostojnih svjedoka.

S druge strane državni odvjetnici moraju osigurati da se štiti i poštuje pravo okrivljenika na pošteno suđenje. Tako Zakon o kaznenom postupku propisuje da sud i državna tijela koja sudjeluju u kaznenom postupku s jednakom pažnjom ispituju i utvrđuju činjenice koje terete okrivljenika i koje mu idu u korist (član 8).

Osim tih općih načela, državni odvjetnik mora pažljivo ocijeniti vjerodostojnost navoda kaznene prijave, pri čemu je važna uloga stručnog suradnika – socijalnog pedagoga ili socijalnog radnika u državnom odvjetništvu, suradnja s policijom i centrom za socijalnu skrb, suradnja sa zdravstvenom ustanovom, nevladinom udrugom, ženskom kućom i drugima. Kada su zajedno sa ženom i djeca žrtve nasilja, državni odvjetnik ne smije zaboraviti centru za socijalnu skrb predložiti mjere obiteljskopravne i socijalnopravne zaštite.

Konačno državni odvjetnik mora pažljivo ocijeniti da li će protiv osumnjičenika pokrenuti kazneni postupak ili primijeniti alternativu tom postupku i primijeniti načelo svrhovitosti. Ovo tim više što se u preporukama Vijeća Europe naglašava da je pokretanje kaznenog postupka prema počinitelju nasilja ultima ratio.

Predistražni postupak i primjena načela oportuniteta

Tijekom 2003. godine Odjel za mladež Općinskog državnog odvjetništva Zagreb započeo je s primjenom članka 175 ZKP za kazneno djelo zlostavljanja i zapuštanja djeteta ili maloljetne osobe iz članka 213 KZ, te nasilničkog ponašanja u

obitelji iz članka 215a. KZ ukoliko je to djelo u stjecaju sa člankom 213. KZ.

Propis članka 175 Zakona o kaznenom postupku propisuje da državni odvjetnik može odlučiti da odgodi početak započinjanja kaznenog progona, ako je kaznena prijava podnesena za kazneno djelo za koje je predviđena novčana kazna ili kazna zatvora do tri godine, a djelo je nižeg stupnja krivnje kod kojeg razmjeri štetnih posljedica ne nalažu javni probitak kaznenog progona. Rješenje o odgođi početka kaznenog progona državni odvjetnik može donijeti samo uz prethodnu suglasnost oštećenika i privolu osumnjičenika i njegovu pripravnost da ispuni jednu ili više obveza.

Vezano uz nasilje u obitelji, temeljem članka 175 Zakona o kaznenom postupku prema dosadašnjoj državnoodvjetničkoj praksi od kaznenog progona se može odustati ukoliko osumnjičenik ispuni sljedeće obveze:

- da se podvrgne odvikavanju od droge ili drugih ovisnosti sukladno posebnim propisima (članak 175. st. 1. toč. 5. ZKP),
- da se podvrgne psihosocijalnoj terapiji radi otklanjanja nasilničkog ponašanja uz prisutan osumnjičenika na napuštanje obiteljske zajednice za vrijeme trajanja terapije (članak 175. st. 1. toč. 6. ZKP).

Osnovni cilj ovih obveza je pružanje profesionalne pomoći obiteljima koje su u krizi i imaju poteškoće vezane uz nasilničko ponašanje jednog člana obitelji - najčešće oca. Ovakvo postupanje omogućuje brže djelovanje i rad na drukčijim, boljim odnosima u obitelji. Naglasak je na preuzimanju odgovornosti i suočavanju sa vlastitim ponašanjem počinitelja. Ovakav pristup je u svakom slučaju svrhovitiji od vođenja dugotrajnog kaznenog postupka, svjedočenja i produbljivanja krize unutar obitelji.

Upravo zbog navedenog s posebnom pozornošću treba ocijeniti prema kojem počinitelju, odnosno u kojem slučaju bi bilo svrhovito primijeniti ove obveze, koji kriteriji su važni za odabir slučajeva, te kakav treba biti protokol postupanja.

Da bi državni odvjetnik za mladež u slučaju nasilničkog ponašanja u obitelji i zlostavljanja djeteta ili maloljetne osobe prema osumnjičeniku primijenio obvezu podvrgavanja odvikavanju od droge ili drugih ovisnosti i obvezu podvrgavanja psihosocijalnoj terapiji radi otklanjanja nasilničkog ponašanja, nužno je da su se ostvarile *opće prepostavke i kriteriji*, a to su:

- Visoki stupanj izvjesnosti da je osumnjičenik počinio kazneno djelo, a što znači da prikupljeni podaci o djelu pružaju dovoljno osnova i za pokretanje kaznenog postupka;

- Radi se o kaznenom djelu za koje je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do tri godine;
- Djelo je nižeg stupnja krivnje kod kojeg razmjeri štetnih posljedica ne nalaže javni probitak kaznenog progona;
- Suglasnost žene žrtve da se osumnjičenik podvrgne psihosocijalnoj terapiji i napusti obiteljsku zajednicu;
- Privola osumnjičenika da se podvrgne psihosocijalnoj terapiji i napusti obiteljsku zajednicu za vrijeme trajanja terapije;
- Oštećenica i osumnjičenik mogu u svako doba odustati od primjene obveze podvrgavanja psihosocijalnoj terapiji;
- Odluka o primjeni načela svrhovitosti u isključivoj je nadležnosti državnog odvjetnika koji na osnovi izvješća ustanove – psihoterapeuta odlučuje da li je obveza uredno izvršena.

Osim općih kriterija da bi se primijenile spomenute posebne obveze trebaju se ispuniti i sljedeći *posebni kriteriji* koje se odnose na osumnjičenika:

- da počinitelj nije psihički bolestan;
- da je nasilje ograničeno na obitelj;
- da se nasilničko ponašanje ne događa dulje vrijeme;
- preuzimanje odgovornosti od strane počinitelja za svoje ponašanje;
- motiviranost i spremnost na suradnju;
- pažljiva ocjena dosadašnje kaznene i prekršajne evidentiranosti;
- da počinitelj nije ovisnik o drogi i alkoholu (za obvezu psihosocijalnog tretmana).

Na osnovi dosadašnjeg jednogodišnjeg iskustva i u dogovoru sa stručnjacima različitih struka (pravnicima, socijalnim pedagozima, defektoložima, socijalnim radnicima, psiholozima), koji su uključeni u primjenu obveza iz članka 175. ZKP, Općinsko državno odvjetništvo Zagreb je za te predmete izradilo sljedeći

PROTOKOL POSTUPANJA

1. Detaljna obrada kaznenog predmeta (uvid u kaznenu prijavu, službene bilješke policije i od policije naknadno prikupljene dodatne obavijesti, uvid u izvješće centra za socijalnu skrb s posebnim osvrtom na ranije poduzimane mjere obiteljskopravne i socijalnopravne zaštite)
 - odabir slučaja za koji dolazi u obzir primjena načela svrhovitosti iz članka 175 st 1 toč. 5. i 6 Zakona o kaznenom postupku;

2. Razgovor s oštećenom osobom
 - osobni uvid stručnog suradnika u odnose i situaciju u obitelji,
 - pažljiva procjena da li u obzir dolazi primjena načela svrhovitosti pokretanja kaznenog postupka,
 - upozorenje oštećenoj osobi da u slučaju davanja suglasnosti na odgodu započinjanja kaznenog progona i donošenja odluke o odbacivanju kaznene prijave nema više pravo poduzeti kazneni progon na osnovi članka 55. st. 2. ZKP,
 - potpisivanje izjave o suglasnosti da se osumnjičenik podvrgne psihosocijalnoj terapiji radi otklanjanja nasilničkog ponašanja u obitelji (Prilog I);
3. Razgovor s osumnjičenom osobom
 - procjena njezinog ponašanja (da li osumnjičenik uviđa nedopuštenost svog ponašanja, da li je preuzeo odgovornost za takvo ponašanje i želi se suočiti s uzrocima takvog ponašanja i promijeniti vlastito ponašanje),
 - uputa osumnjičeniku da će u slučaju uredno ispunjene obveze državni odvjetnik donijeti rješenje o odbačaju kaznene prijave,
 - potpisivanje izjave o privoli osumnjičenika da se podvrgne psihosocijalnoj terapiji radi otklanjanja nasilničkog ponašanja u obitelj (Prilog II);
4. Odabir institucije u kojoj će se osumnjičenik podvrgnuti psihosocijalnom tretmanu
 - kontakt sa stručnjacima,
 - dogovor oko upućivanja počinitelja na tretman;
5. Sastanak stručnog tima (zamjenik državnog odvjetnika i stručni suradnik u državnom odvjetništvu, predstavnici centra za socijalnu skrb i terapeut..) radi dogovora o izmjeni informacija i međusobnoj koordinaciji;
6. Donošenje rješenja o odgodi započinjanja kaznenog progona (članka 175. st. 1. ZKP);
7. Praćenje izvršavanja obveze i kontakti sa svim uključenim sudionicima u tretman, pisano i usmeno obavještavanje, sastanak stručnog tima po potrebi;
8. Nakon proteka određenog vremena ovisno o pojedinom slučaju (primjerice 6 mjeseci) evaluacija trenutne situacije i procjena uspješnosti provedenog tretmana;
9. Donošenje rješenja o odbačaju kaznene prijave.

Valja istaknuti da je svaki pojedinačni slučaj obitelji drugačiji i kao što je vidljivo iz protokola postupanja iziskuje multidisciplinarni pristup. Ovdje je opisan školski primjer protokola, pa to ne znači da pojedini koraci u radu s oštećenom osobom i osumnjičenikom ne mogu biti i drugačiji. Tako se primjerice i oštećena osoba i osumnjičenik mogu u državno odvjetništvo radi konačnih dogovora pozivati više puta, a i sastanci stručnog tima radi dogovora o izmjeni informacija i međusobnoj koordinaciji, odnosno praćenju izvršavanja obveze mogu ovisno od slučaja do slučaja biti i češći.

Zaključak

Što se tiče alternative pokretanju kaznenog postupka prema maloljetnim i mlađim punoljetnim počiniteljima kaznenih djela hrvatski zakonodavac je donošenjem Zakona o sudovima za mladež 1997. znatno proširio dosadašnje zakonske okvire primjene načela oportuniteta i nepokretanja postupka za kaznena djela za koja je propisana kazna zatvora do pet godina i novčana kazna. Od posebnog značaja je bilo unošenje u zakon tzv. uvjetovanog oportuniteta uz primjenu posebne obveze da maloljetnik prema vlastitim mogućnostima popravi ili naknadi štetu nanesenu kaznenim djelom, da se uključi u rad humanitarnih organizacija ili poslove komunalnog ili ekološkog značenja, da se podvrgne postupku odvikavanja od droge ili drugih ovisnosti, kao i da se uključi u pojedinačni ili skupni rad u savjetovalištu za mlade.

Primjena spomenutog propisa Zakona o sudovima za mladež bila je od samog njegova stupanja na snagu velik izazov za državne odvjetnike za mladež, stručne suradnike - socijalne pedagoge i socijalne radnike u državnim odvjetništvima, ali i za djelatnike centara za socijalnu skrb. U početku su državna odvjetništva sama pronalazila mogućnost gdje će maloljetnik ispuniti neku od posebnih obveza, a naročito posebnu obvezu humanitarnog rada. Koristila su se strana iskustva i mijenjali se stavovi. Pri donošenju pravilne odluke državnog odvjetnika za mladež o pokretanju ili nepokretanju kaznenog postupka, kao i u izboru primjerene posebne obveze značajnu su ulogu odigrali upravo stručni suradnici - socijalni pedagozi i socijalni radnici u državnim odvjetništvima. To se jednako tako odnosi na stručne djelatnike centara za socijalnu skrb koji provode ili nadziru ove obveze i koji su na osnovi praktičnog iskustva stvarali svoju praksu o načinu postupanja u tim predmetima.

Kad se govori o deliktima nasilja u obitelji velika je odgovornost državnog odvjetnika kakvu odluku će donijeti povodom kaznene prijave, točnije da li će pokrenuti kazneni postupak ili primijeniti načelo opor-

tuniteta. Da bi ta odluka bila pravilna, državni odvjetnik mora surađivati s različitim državnim tijelima, službama i institucijama. Tako se od policije očekuje dobro sastavljana kaznena prijava sa svim dokazima koje je moguće prikupiti; od socijalne skrbi profesionalno izrađena socijalna anamneza, odnosno nalaz i mišljenje stručnog tima, te žurnost u obradi slučaja, kao i žurno i pravovremeno poduzimanje mjera obiteljskopravne i socijalnopravne zaštite prema djeci uz povratnu informaciju državnom odvjetniku; zdravstvo treba izvještavati socijalnu službu radi poduzimanja mjera za zaštitu prava i dobrobiti djeteta, kad ustanovi da je dijete zlostavljan; zdravstvo i socijalna skrb trebaju zajednički osigurati uvjete za provođenje psihoterapije zlostavljača i žrtve na lokalnoj razini, specijalizaciju psihologa i psihiatra (timski pristup). Jednako tako treba surađivati s medijima, nevladinim udrugama, skloništima za žene i drugim centrima za krizne intervencije, međutim, od njih se očekuje da ne pokreću senzacionalističke informativne kampanje, te na taj način vrše pritisak na rad pravosudnih tijela, što je protivno interesu obitelji.

Konačno koje su obveze državnog odvjetnika u radu na predmetima delikata nasilja? Iako su već naprijed spomenuta neka opća načela postupanja, valja ponoviti da državni odvjetnici u svim stadijima postupka moraju obazrivo postupati prema žrtvama nasilja, te voditi brigu o njihovim potrebama i omogućiti im kontakte s odgovarajućim službama. Državni odvjetnici, međutim, moraju osigurati i da se štiti pravo osumnjičenika na pošteno suđenje.

Prilog I

KORACI U PROVEDBI POSEBNIH OBVEZA U PREDPRIPREMNOM POSTUPKU PREMA MALOLJETNIKU (Članak 64. Zakona o sudovima za mladež)

1.

Razgovor stručnog suradnika: socijalnog pedagoga, defektologa ili socijalnog radnika u državnom odvjetništvu s maloljetnikom i njegovim roditeljima - izjava o pristanku maloljetnika i njegovog zakonskog zastupnika da će maloljetnik ispuniti posebnu obvezu - upozorenje maloljetniku da može imati branitelja, kao i da u slučaju ispunjenja posebne obveze državni odvjetnik za mladež prema njemu neće pokrenuti postupak.

2.

Dodjela slučaja centru za socijalnu skrb od strane državnog odvjetnika za mladež uz naznaku roka u kojem maloljetnik mora ispuniti posebnu obvezu (postupak posredovanja).

- 3.**
Stupanje u kontakt djelatnika socijalne skrbi s maloljetnikom - izrada programa izvršenja posebne obveze.
- 4.**
Organizacija provedbe posebne obveze.
- 5.**
Kontrola i pomoć stručnog djelatnika centra za socijalnu skrb kao posrednika između državnog odvjetnika za mladež i institucije koja provodi posebnu obvezu u pogledu poštivanja i provedbe dogovora.
- 6.**
Izvješće centra za socijalnu skrb državnom odvjetniku za mladež o izvršenju obveze.
- 7.**
Odluka državnog odvjetnika za mladež o nepokretanju postupka prema maloljetniku.
- U cilju evaluacije postignutih rezultata rada za više slučajeva bilo bi korisno kada bi državni odvjetnici za mladež i stručni suradnici u državnim odvjetništvima održavali povremene sastanke sa djelatnicima centara za socijalnu skrb i institucijama koje provode posebne obveze.*

Prilog II

POPIS USTANOVA U REPUBLICI HRVATSKOJ U KOJIMA SE PROVODE POSEBNE OBVEZE

GRAD ZAGREB

Dom Umirovljenika	Kontakt osoba	Vrste poslova (za sve domove)
“TREŠNJEVKA” Drenovačka 30	M.L. R.Ž. socijalni radnici	Održavanje okoliša: <ul style="list-style-type: none"> - održavanje cvjetnih aleja - uređivanje fontane - briga o cvijeću po katovima - košnja trave - podrezivanje živice - čišćenje smeća u parku - sadnja cvijeća - zalijevanje cvijeća <ul style="list-style-type: none"> - Pomoćni poslovi s kućnim majstorom - rad na porti (u prijepodnevnim satima) - pratrna korisnika u bolnice na pretrage - čišćenje zajedničkih prostorija - pranje domskih vozila i dostava hrane u kuću - sudjelovanje u radu s radno-okupacijskim terapeutima (čitanje korisnicima, glazbene slušaonice, priprema prostorija za aktivnosti) - skupljanje rublja i distribucija u praonicu - pomoćni radovi u kuhinji - briga o staklenim površinama (pranje prozora i skidanje/postavljanje zavjesa)
“TREŠNJEVKA” Trg S. Penkale 1	I.H. G.R. socijalne radnice	
DOM UMIROVLJENIKA “CENTAR” Klaićeva 10 Crnatkova 14	E.P. S.B. socijalni radnici	
“DUBRAVA” M. Gavazzija 26	B.M. socijalna radnica	
“PEŠČENICA” Donje Svetice 89	S.M. ravnatelj	
“TRNJE” Poljička ul. 12	mr M.L.J. L.K. socijalni radnici	

Dom Umirovljjenika	Kontakt osoba	Vrste poslova (za sve domove)
“SVETI JOSIP” Dunjevac 17	T.G.Š. dipl.socijalni radnik	- sudjelovanje u radu sa službom održavanja - poslovi dostave pošte i pisanje pisama - rad u knjižnici (slaganje novina i izdavanje) - sudjelovanje u dostavi ručka u kuću starim i nemoćnim (uz pratnju zaposlenika doma) - pomoći pokretnim korisnicima pri ostvarivanju prava (zdrav. knjižice i sl.) - pomoći u skladištu doma
“SVETA ANA” Islandska 2	S.M. dipl.socijalni radnik	
“Medveščak” Trg D. Iblera 8	M.G. dipl.socijalni radnik Z.L. dipl.socijalni radnik tel. 4552-177 J.I. dipl.socijalni radnik	
“MAKSIMIR” Hegedušićeva 20	Z.M.	- Uređivanje gradskih površina
“SAVJETOVALIŠTE” Zagreb, Palmotićeva 80	B.K. socijalni radnik	- savjetovališni rad s obitelji i mladeži

Božica Cvjetko

Alternatives to criminal procedure against juvenile and young adult offenders and alternative to criminal procedure in the cases of domestic violence

In the paper, the author is analysing the Act on juvenile courts of the Republic of Croatia, which foresees a broad possibility of implementing the principle of opportunity in the pre-trial, i.e. pre-investigation phase of the procedure in terms of the decision of the public prosecutor about the criminal charge against these persons, including the implementation of particular obligations as informal sanctions. Particular attention is paid to the special

obligation called off-court agreement. The aim of the off-court agreement is “reconciliation between the juvenile or young adult offender and the victim of the crime, and establishment of the social peace”. Similar project and the implementation of the principle of opportunity is used in the cases of the criminal offence of domestic violence. The main aim of these obligations is to offer professional assistance to the families which are in crisis and have difficulties related to the violent behavior of one family member – mostly the father. Such an approach is more efficient than the long lasting criminal procedure, testifying and strengthening the crisis in the family. This paper gives also an insight into the legal provisions concerning this measure and its implementation in practice.

POTREBA ALTERNATIVNOG REAGOVANJA NA KRIMINALITET U SRBIJI

DR NATAŠA MRVIĆ-PETROVIĆ*

Alternativne sankcije i novo zakonodavstvo Republike Srbije

Uradu se posebna pažnja obraća na novine u Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija koje imaju za cilj da se omogući izvršenje rada u javnom interesu i uslovne osude sa zaštitnim nadzorom, uz njegovo kritičko preispitivanje. Takođe, autorka konstatiše da su ranije izmene Zakonika o krivičnom postupku, kojima je uvedeno načelo oporuniteta pri pokretanju krivičnog gonjenja, omogućile da se u većoj meri uvaže interesi žrtve prilikom otpočinjanja krivičnog postupka, vezano za naknadu štete. Međutim, mogućnost da se naknada štete iskoristi u svrhe otklanjanja krivičnog postupka, još uvek nije na pravi način iskorišćena u praksi. Osnovna prepaka pri primeni postojećih rešenja i teškoća zbog koje i nova ozakonjena rešenja mogu ostati "mrvlo slovo na papiru" vidi se u neizmenjenom, zastareлом ideološkom konceptu u vezi kažnjavanja i sistema sankcija, u koji bi trebalo da se uklope savremena rešenja, koja proizilaze iz sasvim različitog ideološkog koncepta.

Ključne reči: rad u javnom interesu, naknada štete, alternativne sankcije, krivično zakonodavstvo, Srbija

Uvod

Iskustva u primeni mera kojima se zamenjuje kazna zatvora ili praksa zatvaranja u našoj sredini nisu naročita. Kriza u kojoj se zemlja našla poslednjih decenija nekako je delovala i na područje krivičnog zakonodavstva, gde je još uvek bilo na snazi krivično zakonodavstvo doneto još sredinom sedamdesetih godina, kasnije često menjano. Uveliko prevaziđeno po rešenjima, ali još uvek važeće krivično zakonodavstvo bilo je i najvažnija formalna prepreka uvođenju tzv. alternativnih

sankcija.¹ Takva situacija je postojala uprkos tome što su se teoretičari niz godina zalagali za izmene zakonodavstva, ističući, između ostalog, i veliko učešće kratkotrajnih kazni zatvora u ukupnom broju osuda na kaznu zatvora, te da praksa, u nedostatku drugih alternativa, nekritički primenjuje tzv. supstitute kazni zatvora (poput uslovne osude).² Stoga ne čudi da se upravo inoviranje sistema sankcija, čemu se pribeglo u sklopu novog Krivičnog zakonika Republike Srbije,³ može smatrati najznačajnijim progresivnim novinama koja krivično zakonodavstvo dovode na nivo zakonodavstava drugih evropskih zemalja.

Za buduću uspešnu primenu alternativa zatvaranju bitno je da bi one trebalo da predstavljaju nove nepenalne mere koje su svojstvene jednom naročitoru ideološkom konceptu – konceptu restorativne pravičnosti. Tek u tom ideološkom okviru alternative zatvaranju mogle bi da ostvare prave efekte. Za sada se one uklapaju u postojeće krivično zakonodavstvo koje polazi od ranijih kazneno političkih opredeljenja, utemeljeno na ideji resocijalizacije kao osnovnoj svrsi kazne i na suzbijanju kriminaliteta kao osnovnom opštem cilju propisivanja i primene krivičnih sankcija. Moguće je da će kratak period od donošenja zakonodavstva do njegovog stupanja na snagu takođe otežati primenu novih sankcija i mera. Odgovore na uspešnost primene novih sankcija svakako ćemo morati da prepustimo vremenu. Za sada je moguće jedino izložiti osnovna rešenja koja prihvata novo krivično zakonodavstvo Republike Srbije i ukazati na osnovne teškoće koje se mogu

1 Alternative zatvoru ili alternativne sankcije su nove krivične sankcije, lišene penalnih svojstava, kojima je moguće zameniti kratkotrajanu kaznu zatvora (do 6 meseci, odnosno do 1 godine). U ovom smislu i u: Mrvić-Petrović, N., Đorđević, Đ. (1998) *Moć i nemoć kazne*, Beograd: VIZ "Vojska" i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 97.

2 Mrvić-Petrović, N., Đorđević, Đ. (1998) *passim*, i u: Ignjatović, Đ. (1996) „Savremeni oblici zamene kazne zatvora“, *Pravni život*, br. 9, str. 430.

3 "Službeni glasnik RS" br. 85/05.

* Prof. dr Nataša Mrvić-Petrović je profesorka na Pravnom fakultetu Univerziteta Union u Beogradu.
E-mail: zdravkomp@eunet.yu.

javiti u njihovoј primeni. U radu smo se ograničili na problem novih sankcija i ranije predviđenih sankcija koje znače supstitute i tzv. prave alternative kratkotrajnoj kazni zatvora, a to su: kazna rada u javnom interesu, uslovna osuda i uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom. Takođe, biće analizirano i poravnjanje učinioca i žrtve kao novi osnov za oslobođenje od kazne učinioca krivičnog dela.

Nova rešenja u krivičnom zakonodavstvu Republike Srbije

Kao i većina drugih evropskih zakonodavstava, i naše zakonodavstvo u pogledu sistema sankcija namenjenih punoletnjim učiniocima krivičnih dela od ranije poznaje tzv. supstitute kazne zatvora – blaže kazne ili sankcije kojima se može zameniti kazna zatvora, kao što su: novčana kazna, uslovna osuda i uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom. Pod alternativama kazni zatvora podrazumevamo isključivo nove sankcije i mere, vaspitno-obrazovne, medicinske ili terapeutske prirode, koje se primenjuju u okviru zajednice sa ciljem da se izbegne nepotrebna stigmatizacija osuđenih lica i poboljša proces njihove reintegracije u društvo. Krivičnim zakonom predviđene su i izmene sistema sankcija.⁴ Najvažnije izmene tiču se uvođenja dve nove kazne: rada u javnom interesu i oduzimanja vozačke dozvole. Uz mogućnost da se u okviru instituta stvarnog kajanja odredi prema učiniocu obaveza naknade štete, naročito propisivanje nove kazne rada u javnom interesu govori o opredeljenju zakonodavca da u sistemu krivičnih sankcija uvede tzv. alternative kazni zatvora.

S obzirom na to da se očekuje da će najveće teškoće biti u primeni nove kazne: rada u javnom interesu, trebalo bi bolje objasniti zakonsko rešenje usvojeno u Krivičnom zakoniku.

Za razliku od drugih evropskih zakonodavstava, u Krivičnom zakoniku rad u javnom interesu pred-

⁴ Sistem krivičnih sankcija čine: kazne, mera bezbednosti, mera upozorenja i vaspitne mere (čl. 4 st. 1 KZS). Krivičnim zakonom propisane su sankcije za punoletna lica i to: četiri kazne (kazna zatvora, novčana kazna, rad u javnom interesu, oduzimanje vozačke dozvole), devet mera bezbednosti (obavezognog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi, obavezognog psihijatrijskog lečenja na slobodi, obavezognog lečenja narkomana, obavezognog lečenja alkoholičara, zabrana vršenja poziva, delatnosti i dužnosti, zabrana upravljanja motornim vozilom, oduzimanje predmeta, proterivanje stranca iz zemlje, javno objavljivanje presude), dve mera upozorenja (uslovna osuda, sa i bez zaštitnog nadzora i sudska opomena) i mera oduzimanja imovinske koristi. Potrebno je istaći da je zakonodavac, propisujući nova rešenja u pogledu sistema sankcija imao u vidu međunarodnopravne standarde za propisivanje alternativnih sankcija, kako one donete od Organizacije ujedinjenih nacija, tako i odgovarajuće preporuke Saveta Evrope.

viđen je kao kazna. Može se izreći isključivo kao glavna kazna, za dela za koja je propisan zatvor do tri godine ili novčana kazna.

S obzirom na to da konstruktivni rad osuđenog lica predstavlja osnovnu sadržinu ove sankcije, te da rad ne sme imati prinudni karakter, zakon definiše rad u javnom interesu kao svaki onaj društveno koristan rad kojim se ne vreda ljudsko dostojanstvo i koji se ne vrši u cilju sticanja dobiti (čl. 52 st. 2 KZ).

Način odmeravanja ove kazne osmišljen je po ugledu na druga zakonodavstva: sud odmerava rad u javnom interesu u broju časova između 60 i 260, pri čemu se mora opredeliti i period u kome će se rad obavljati.

S obzirom na to da rad u javnom interesu ne bi smeo nepovoljno da utiče na radni status i radne obaveze osuđenog lica, nego bi trebalo da se obavlja u slobodno vreme, Zakonom je predviđeno da rad u javnom interesu mesečno može da traje najviše 60 časova, pri čemu sud, odmeravajući kaznu, mora da opredeli period u kome će se rad obavljati (najkraće mesec, a najduže šest meseci). Očigledno da predviđeno rešenje, po kome bi osuđeno lice tokom trideset dana u mesecu radilo svaki dan dodatno najviše dva dana, obavljajući rad u javnom interesu, ne predstavlja preveliko opterećenje po osuđenog.

Zakonom je rad u javnom interesu svrstan u kazne, ali se ipak vodilo računa o specifičnostima koje ova sankcija ima u odnosu na ostale kazne. Zbog toga je propisano da će sud, izričući kaznu rada u javnom interesu, uzeti u obzir vrstu učinjenog krivičnog dela, ličnost učinioca, kao i njegovu spremnost da obavlja rad u javnom interesu. Takođe, rad u javnom interesu se ne može izreći bez pristanka učinioca (što je i suštinsko obeležje ove sankcije, koje upravo omogućava da se radom ostvari željeni efekat). No, javna rasprava oko Nacrta KZ-a pokazala je da, zahvaljujući malom znanju o alternativama zatvaranju, postoji potpuno nerazumevanje ove odredbe: pristanak učinioca se shvata kao pristanak na kaznu, a ne na rad koji mu određuje sudija. Ove nedoumice trebalo bi da budu prevaziđene edukacijom sudija za primenu ove kazne, kao i konkretizacijom odredaba o izvršenju kazne kroz odgovarajuće podzakonske propise.

Krivični zakonik predviđa mogućnost da sud umanji dužinu izrečene kazne rada u javnom interesu, ukoliko učinilac redovno ispunjava sve svoje obaveze u vezi sa ovom kaznom. I suprotno, ukoliko osuđeni ne obavi deo ili sve časove izrečene kazne rada u javnom interesu, sud će ovu kaznu zameniti kaznom zatvora tako što će za svakih započetih osam časova rada u javnom interesu odrediti jedan dan zatvora.

Kazna rada u javnom interesu moći će da se primeni i kao zamena za druge kazne. Iako je isključena mogućnost da zameni kaznu zatvora kratkog trajanja (što nije u skladu sa osnovnom funkcijom rada u javnom interesu), radom u javnom interesu je moguće zameniti nenaplaćenu novčanu kaznu i to tako što se 1000 dinara kazne zamenjuje sa osam časova rada u javnom interesu, koji može iznositi najduže 360 časova.

Pored toga, kaznom rada u javnom interesu moći će da bude zamenjena izrečena novčana kazna koja nije plaćena. U ovakvim slučajevima sada se primenjuje tzv. supletorni zatvor.

Druge dve vrste mera upozorenja: sudska opomena i uslovna osuda (sa i bez zaštitnog nadzora) su već niz decenija prisutne u našem sistemu krivičnih sankcija. U pogledu sudske opomene u Krivičnom zakoniku su zadržana ranija rešenja: ovu sankciju je moguće izreći ukoliko se radi o krivičnom delu za koje je propisana kazna zatvora do 1 godine ili novčana kazna, a s obzirom na prirodu i okolnosti pod kojima je delo izvršeno, kao i s obzirom na ličnost učinioца, se može opravdano očekivati da će prekor suda uticati na njega da više ne vrši krivična dela. Što se tiče uslovne osude, Krivični zakonik predviđa nove uslove za njeno izricanje. Uslovna osuda se može izreći samo za krivična dela za koja je utvrđena kazna zatvora do 2 godine ili novčana kazna. Novi ograničavajući formalni uslovi su dvostruki: isključena je mogućnost da se odredi za krivična dela za koja se može izreći 10 godina zatvora ili teža kazna, a čak i u slučaju kada se radi o krivičnom delu za koje se može utvrditi kazna zatvora do 2 godine ili novčana kazna, ne može se izreći uslovna osuda ukoliko od ranije osude nije proteklo pet godina. Pored uslovne osude u Krivičnom zakoniku je zadržana i uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom (čl. 71 KZ). Time se otvara problem praktične primene ove sankcije, koja je do sada izricana samo u zanemarljivom broju. Najvažnije prepreke efikasnoj primeni ove sankcije su: nedovoljna preciznost zakonskih odredbi donetih posle 1976. godine (zbog unifikacije kazne zatvora tada izvršene), neujednačeni i nerealno postavljeni kazneni okviri i vezivanje mogućnosti određivanja ove sankcije za izrečenu (utvrđenu) a ne zakonom propisanu kaznu.⁵ Ove nedostatke moguće bi bilo prevazići tek odgovarajućom pravnom regulativom na području izvršenja krivičnih sankcija. Čini se da bi ovlašćenja naročitog povernika koji, prema Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija, treba da nadzire izvršenje rada u javnom

interesu i uslovne osude sa zaštitnim nadzorom bile adekvatno rešenje koje pogoduje boljoj primeni ove sankcije.⁶ Šteta je, međutim, što zakonodavac nije, slično slovenačkom primeru, revidirao neke od deset obaveza, navedenih u članu 73 KZ, koje sud može odrediti učinioцу krivičnog dela uz uslovnu osudu sa zaštitnim nadzorom. Naime, neke obaveze je gotovo nemoguće ispuniti u uslovima tranzicije (na primer, prihvatanje zaposlenja koje odgovara sposobnostima učinioца), a neke je teško pratiti (na primer, uzdržavanje od posećivanja određenih mesta, lokala ili priredbi).

Važeći Zakonik o krivičnom postupku već predviđa da se prilikom odustanka javnog tužioca od optužnog akta po načelu oportuniteta vodi računa o tome da li je učinilac naknadio štetu oštećenom.⁷ Radi se o tzv. uslovnom odlaganju podnošenja krivične prijave. Da bi ova mogućnost bila potpunije iskorišćena u praksi, moguće je sugerisati dalje dopune procesnog zakonodavstva izmenama Zakonika o krivičnom postupku ili donošenjem posebnog zakona kojim će biti regulisan postupak vansudskog pomirenja i poravnanja žrtve i učinioца.⁸ Ovakvi postupci inače ne predstavljaju novost u našem pravnom sistemu, budući da je institut mirenja postojao do 1985. godine u krivičnoprocesnom zakonodavstvu nekadašnje SFRJ (doduše baziran na drugaćijim ideološkim postavkama) ali bi, s obzirom na veliku opasnost od selektivne pravde, bilo neophodno pažljivo razraditi mehanizme pomirenja i to tako da, s jedne strane, pruže sigurnost oštećenom da će mu šteta biti naknađena a da ga, istovremeno, spreče u nastojanju da ekonomski prekomerno «naplati» pretrpljene patnje.⁹

Velike teškoće moguće je očekivati u vezi sa budućom primenom novčane kazne kao tipičnim supstitutom kazne zatvora. Naime, Krivični zakonik predviđa dva sistema za odmeravanje novčane

⁶ O prihvatljivim modalitetima izvršenja alternativnih krivičnih sankcija u našim uslovima više u: Mrvić-Petrović, N., Obradović, M., Novaković, N. (2005) "Alternativne krivične sankcije (studija o prihvatljivim modalitetima izvršenja)", u: *Alternative zatvorskim kaznama*, Beograd: Fond za otvoreno društvo, str. 35-86.

⁷ Slična rešenja poznaju krivično-procesni zakoni Hrvatske i Slovenije.

⁸ Uobičajeno se naziva i medijacijom.

⁹ Na primer, u nemačkim istraživanjima ukazuje se da autoritet državnog organa prilikom postizanja sporazuma između učinioца i žrtve garantuje da će šteta zaista biti nadoknadena, ali, takođe štiti i samog učinioца krivičnog dela, jer sprečava oštećenog da traži naknadu u situaciji kada nije sasvim izvesno da li je suprotna strana zaista učinila krivično delo kojim je pričinjena šteta (Kondziela, A. (1989) "Täter-Opfer-Ausgleich und Unschuldsvermutung", *Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform*, br. 3, str. 177).

⁵ Mrvić-Petrović, N., Đorđević, Đ. (1992) "Alternative kazni zatvora", *Pravni život*, br. 7-8, str. 1139.

kazne: dani-novčane kazne (kao prioritetan) i fiksni sistem (koji je postojao i ranije, kao sekundaran).

Novčana kazna određena po sistemu dana-novčane kazne je novost u našem sistemu sankcija iako je široko prihvaćena u evropskim zakonodavstvima. Ovaj sistem određivanja se primenjuje kao prioritetan, te je zato potrebno objasniti koje su odlike ovog sistema i na koji način sudija postupa odmeravajući kaznu.

Kod ovog sistema određivanja novčane kazne odmerena kazna se izražava u vidu određenog broja dana – novčane kazne. Posle toga sledi utvrđivanje vrednosti dnevnog iznosa novčane kazne, a to sud može da odredi ukoliko odredi razliku između svih prihode i imovine koju poseduje osuđeni i ukupnih rashoda. Tako utvrđen iznos deli se, prema našem Krivičnom zakoniku, na 360, čime se dobija vrednost jednog dana novčane kazne. Tek potom se dobijeni dnevni iznosi množe sa brojem dana koliko iznosi kazna.

Prilikom odmeravanja novčane kazne po ovom sistemu, sudija je vezan dvostrukim ograničenjima:

- 1) broj dnevnih iznosa ne može biti manji od 10 niti veći od 360,
- 2) visina jednog dnevnog iznosa ne može biti manja od 500 dinara niti veća od 50 000 dinara.

Da bi se omogućilo ujednačeno postupanje sudova prilikom odmeravanja novčane kazne po ovom sistemu, broj dnevnih iznosa se utvrđuje u okviru sledećih raspona:

- 1) do 60 dnevnih iznosa za krivična dela za koja se može izreći kazna zatvora do tri meseca,
- 2) od 30-120 dnevnih iznosa za krivična dela za koja se može izreći kazna zatvora do 6 meseci,
- 3) od 60-180 dnevnih iznosa za krivična dela za koja se može izreći zatvor do 1 godine,
- 4) od 120-240 dnevnih iznosa za krivična dela za koja se može izreći kazna zatvora do 2 godine,
- 5) najmanje 180 dnevnih iznosa za krivična dela za koja se može izreći kazna zatvora do tri godine,
- 6) u okviru propisanog broja dnevnih iznosa za krivična dela za koja je kao jedina kazna propisana novčana kazna.

Odredbe Krivičnog zakonika (čl. 50) obavezuju sudiju da najpre pokuša da kaznu odmeri po sistemu dani-novčane kazne, a ako to nije moguće, odmeriće kaznu po fiksnom sistemu (kako je to do sada bilo uobičajeno). Stoga će sudija biti u situaciji da mora pokušati na svaki način da utvrdi podatke koji se odnose na prihode i rashode koje je imao

učinilac krivičnog dela. Da bi se taj posao olakšao, propisano je da sud može tražiti odgovarajuće podatke od banaka, drugih finansijskih ustanova, državnih organa, preduzeća i slično, koji ih ne mogu uskratiti, čak ni u ime zaštite poslovne ili druge tajne. Ukoliko sud ne može da utvrди verodostojne podatke, ili učinilac nije ostvario prihod, ali je vlasnik imovine ili je nosilac imovinskih prava, ovlašćen je da na osnovu raspoloživih podataka po slobodnoj proceni utvrdi visinu jednog dnevnog iznosa novčane kazne. Tek ako ni ovaj postupak nije moguć (a to će biti u situaciji kada lice ne ostvaruje prihod, niti je vlasnik imovine, ili nosilac imovinskih prava, odnosno kada se ti podaci uopšte ne mogu utvrditi) sudija će, primenom odredbe čl. 50 odmeriti novčanu kaznu u fiksnom iznosu.

Korišćenje pomirenja učinioca i žrtve odgovara opštem teorijskom konceptu tzv. diverzionog ili diversifikacionog krivičnog modela u kome se predviđa da se naknadom štete može izbegići krivični postupak, pa čak i eliminisati potreba za krivičnom osudom učinioca, bez obzira na činjenicu postojanja krivičnog dela.¹⁰ Ovakav postupak se u okviru postojeće krivične procedure koristi sa ciljem rasterećenja krivičnog pravosuđa. Tokom neformalnih postupaka mirenja primenom tzv. programa pomirenja (*reconciliation programs*) koristi se naknada štete kao način da se sporazumno razreši konflikt između učinioca i žrtve. Kontakt između žrtve i učinioca posle izvršenja krivičnog dela ostvaruje se dobrovoljnim učešćem strana u sukobu, uz posredovanje državnih službenika, medijatora ili volontera.

Za sada je novim rešenjem u članu 59. Krivičnog zakonika otvorena mogućnost da se poravnanje učinioca i oštećenog uvažava prilikom odmeravanja kazne. Činjenice da je okriviljeni ispunio obaveze iz sporazuma sa oštećenim oko naknade štete, ili da je ispoljio stvarno kajanje (otklonio posledice dela ili nadoknadio prouzrokovanoj štetu), razlozi su da se okriviljeni osloboodi od kazne. U članu 59. st. 1. predviđeno je da sud može oslobođiti od kazne učinioca krivičnog dela za koje je propisana kazna do tri godine ili novčana kazna ako je na osnovu postignutog sporazuma sa oštećenim ispunio sve obaveze iz tog sporazuma. I kod težih krivičnih dela (za koja je propisana kazna zatvora do 5 godina), ako je okriviljeni posle izvršenog krivičnog dela, a pre nego što je saznao da je otkriven, otklonio posledice dela ili nadoknadio štetu prouzrokovanoj krivičnim delom, može fakultativno biti oslobođen kazne. Da bi ova

¹⁰ Mrvić-Petrović, N. (2001) *Naknada štete žrtvi krivičnog dela*, Beograd: Vojnoizdavački zavod i Institut za uporedno pravo, str. 73.

mogućnost, predviđena Krivičnim zakonom, bila u praksi na odgovarajući način iskorišćena, bilo bi neophodno što pre regulisati postupak postizanja poravnjanja, način izbora i nadležnosti medijatora, kao i njegova ovlašćenja u odnosu na zahtev da okriviljeni ispuni obaveze preuzete u postupku poravnjanja.

Zaključak

Može se konstatovati da su rešenja novousvojenog Krivičnog zakonika i Zakona o izvršenju krivičnih sankcija približila naše krivično zakonodavstvo međunarodnim standardima i stranim uzorima. Izraženo je nastojanje da nove sankcije i mere obogate i humanizuju sistem postojećih sankcija, te da se u većoj meri omogući kažnjavanje supstitutima ili alternativama umesto kratkotrajnim zatvorom. Da bi ova nastojanja mogla da budu na pravi način ostvarena, bitno je stvoriti uslove u kojima će sudovi prihvatići da umesto kazne zatvora u većoj meri izriču novčane kazne, uslovnu osudu, uslovnu osudu sa zaštitnim nadzorom i rad u javnom interesu, kao i da se procesno reguliše mogućnost otklanjanja krivičnog postupka uspešno sprovedenim poravnanjem učinioca i žrtve.

Najvažnije prepreke na tom putu u manjoj meri će biti vezane za potrebu izmene zakonodavstva i izradu pratećih podzakonskih akata, a u većoj meri će se ticati obezbeđenja adekvatne organizacije i izvora finansiranja naročite službe zadužene za praćenje izvršenja uslovnih osuda sa zaštitnim nadzorom i rada u javnom interesu, kao i pravovremeno sprovedene dobre edukacije sudija i javnih

tužilaca u pogledu primene alternativnih sankcija. Ako budu učinjeni propusti u obezbeđenju uslova za primenu sankcija postoji rizik da, i pored inovacija u zakonodavstvu, predviđene alternative ne zažive u praksi ili, što bi bio još gore, da ne budu shvaćene kao mere koje humanizuju postojeći sistem krivičnih sankcija, nego kao postupci koji omogućavaju selektivnu primenu zakona.

Nataša Mrvić-Petrović, PhD

Alternative sanctions and new legislation in the Republic of Serbia

The author is particularly emphasizing peculiarities of the provision on community service as a main penalty (which is foreseen together with the fine and the prison). This solution requires not only the profound regulations in the Law on the execution of the criminal sanctions, but also a careful creation of the by-laws. In the paper, particular attention is paid to the new solutions in the Law on the execution of the criminal sanctions, which aim is to enable the implementation of the community service and the conditional sentence with the protective surveillance. The author states that previous changes of the Criminal Procedure Code, which introduced the principle of opportunity in prosecuting, made a basis for taking victim's interests related to the redress more into account while starting the prosecution. However, the possibility of using the redress as a basis for the elimination/diversion of the criminal procedure is still not used in an appropriate way in the practice.

POTREBA ALTERNATIVNOG REAGOVANJA NA KRIMINALITET U SRBIJI

MR IVANA STEVANOVIĆ*

Nova zakonska rešenja o maloletnicima: značaj alternativa institucionalnom tretmanu

(u svetlu reintegracije izvršilaca i osnaživanja žrtava)

Uradu autorka ukazuje na neka nova zakonska rešenja sadržana u Zakonu o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica Republike Srbije, a u svetlu reintegracije maloletnog učinioца krivičnog dela, odnosno buduće mnogo aktivnije uloge žrtve krivičnog dela učinjenog od strane maloletnih prestupnika, što doprinosi njenom osnaživanju. Takođe, u radu se insistira na značaju alternativnih sankcija, odnosno postupaka i mera koji treba da omoguće skretanje sa klasičnog krivičnog postupka ili njegovo obustavljanje. Ukazuje se na značaj vaninstitucionalnih mera, kao alternativa institucionalnom tretmanu, a u duhu novih rešenja sadržanih u Zakonu.

Ključne reči: maloletnici, restorativna pravda, žrtva, diverzija, alternativne sankcije.

Uvod

Sistem maloletničkog pravosuđa se razvija i na unutrašnjem i na međunarodnom planu. Svaka zemlja ima neki vid ovog sistema. Nacionalna pravila su različita, odražavajući ne samo različite pravne sisteme, već i kulturne i istorijske vrednosti, regionalnu ili nacionalnu politiku i različite političke interese. Međutim, ono što predstavlja osnovni zahtev u ovoj oblasti je da maloletničko pravosuđe mora biti shvaćeno kao nerazdvojni deo nacionalnog razvojnog procesa svake zemlje, u sveobuhvatnom okviru društvene pravde za sve maloletnike, čime se istovremeno doprinosi zaštiti mladih i održavanju mirnog poretku u društvu (*Standardna minimalna pravila UN za maloletničko pravosuđe, opšti principi 1.4.*).

Kao izuzetno kompleksna tema maloletničko pravosuđe obuhvata sistem i organizaciju zaštite prava, i to u odnosu na najosetljivije i najugroženije grupe dece: one koja su izložena zlostavljanju i zanemarivanju ili čiji je razvoj ugrožen poremećajima u funkcionisanju porodice, i one koja su u sukobu sa zakonom. S obzirom na saznanja o posledicama zlostavljanja dece i etiološkim faktorima prestupništva, između tih grupa dece često je moguće staviti znak jednakosti. *Konvencija o pravima deteta* usvojena u okrilju Generalne skupštine UN 1989. godine, kao i drugi međunarodni dokumenti, sadrže standarde i norme koji upućuju na obaveze države i državnih organa u odnosu na očuvanje porodice, pravnu zaštitu deteta u porodičnim odnosima i zaštitu deteta od pojedinih vidova nasilja u široj društvenoj sredini. Komplementarne odredbe *Konvencije* se odnose na zaštitu prava dece koja krše određene norme ponašanja.

U oblasti reakcije na prestupništvo mladih *Konvencija o pravima deteta* gradi jedan novi, korporativni model¹, koji se zasniva na međusobnom prožimanju i usaglašavanju »zaštitničkog« i »modela pravičnosti«, u krivičnopravnoj teoriji do druge polovine 20. veka dominantnih modela, i zahteva od država potpisnica da nijedno dete ne sme biti podvrgnuto okrutnom, nehumanom ili ponižavajućem postupku ili kažnjavanju. Isključuje primenu smrte kazne ili doživotnog zatvora i ustanovljava univerzalni sistem prava deteta kao koncept osnovnih ljudskih prava. Uopšte, *Konvencija o pravima deteta* insistira

¹ Pojam »korporativni« predstavlja tekovinu engleske pravne nauke i njime se želi ukazati na suštinske komponente »alternativnog postupanja« prema maloletnim učinocima krivičnih dela: pokušaj skretanja od klasične sudske procedure, postojanje i primena alternativnih programa prevencije i suzbijanja maloletničkog prestupništva, zajedničko delovanje svih ovlašćenih službi i institucija... . Videti šire: Škulić, M. (2003) *Maloletnici kao učinoci i kao žrtve krivičnih dela*, Beograd: Dosije, str. 133; Filipčić, K. (1998) *Obravnavanje mladoletnih delinkventov*, Ljubljana, str. 42-44.

* Mr Ivana Stevanović je istraživač saradnik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, članica Upravnog odbora VDS i saradnica Centra za prava deteta u Beogradu. E-mail: ivana@cpd.org.yu

na individualnim pravima deteta na samoodređenje i pravima na zaštitu ličnih sloboda u odnosu na državu.² Takođe, *Konvencija* podstiče države na stvaranje zakona, postupaka, organa i ustanova koji se izričito odnose na decu i bave decom za koju se tvrdi, koja su optužena ili za koju je utvrđeno da su prekršila krivični zakon, a posebno: donošenje mera, kad god je moguće i poželjno, za postupanje sa takvom decom, bez pribegavanja sudskom postupku, odnosno stavljanje na raspolaganje širokog spektra mera kao što su: briga, usmeravanje, nadzor, i druge alternative institucionalnoj brizi kako bi se obezbedilo da se sa decom postupa na način koji odgovara dobrobiti dece.³

Imajući u vidu izrečeno, sam koncept alternativnih krivičnih sankcija na čijoj primeni *Konvencija* insistira može se shvatiti u zavisnosti od toga da li se vezuje isključivo za sistem krivičnih sankcija ili za funkciju koja se primenom mera alternativnih krivičnom sankcionisanju ostvaruje u sistemu maloletničkog pravosuđa. U prvom slučaju, pojam alternativnih sankcija je uže postavljen, dok se u drugom slučaju ovaj pojam proširuje tako da obuhvata i različite mere (medicinskog, obrazovnog, vaspitnog karaktera), kao i postupke kojima se izbegava klasična krivična procedura u odnosu na lica prema kojima je pokrenut krivični postupak zbog izvršenog krivičnog dela. Štaviše, u ovom drugom smislu, pojam alternativnih sankcija proširuje se i na mere koje se primenjuju izvan krivičnopravnog sistema, u okviru sistema socijalnog staranja.⁴

Model alternativnog postupanja (korporativni model)

Ideja o potrebi međusobnog kombinovanja dva suprotstavljenih modela, u uporednopravnim sistemima krivičnopravnog reagovanja na prestupništvo mladih, »zaštitničkog« i »modela pravičnosti«, vezana je za drugu polovicu 20. veka. Kao pravno-sociološki koncept ovaj model utemeljen je na učenjima koja su zastupali Dirkem i Veber, a izražen je u idejama koje je sredinom sedamdesetih godina 20. veka izneo norveški kriminolog i sociolog Nils Kristi. Inače, ovaj pravno-sociološki koncept predstavlja početak razmišljanja o mogućnostima za mirno i vansudsko rešenje kon-

2 Janjić-Komar, M., Obretković, M. (1996) *Prava deteta prava čoveka*, Beograd: Dosije, str. 142.

3 Član 40, tačka 3 (b) i 4. *Konvencije o pravima deteta*.

4 Vidište šire: Mrvić-Petrović, N., Obradović, M., Novaković, N. (2005) "Alternativne krivične sankcije (studija o prihvatljivim modalitetima izvršenja)", u: *Alternative zatvorskim kaznama* (grupa autora), Beograd: Fond za otvoreno društvo, str. 37-39.

flikta između žrtve i učinioца krivičnog dela.⁵ Prema konceptu koji zastupa Kristi, spor između žrtve i učinioца krivičnog dela rešava se putem poravnanja oko zahteva za naknadu štete. Država se ovim konceptom ograničava na ulogu nepristrasnog trećeg, koji, pre svega neformalnim postupcima, interveniše između žrtve i učinioца krivičnog dela.⁶ Ovako postavljeni koncept dobio je tokom vremena svoju razradu u teoriji i zakonodavnim rešenjima u oblasti krivičnog maloletničkog zakonodavstva u Norveškoj, Engleskoj, Francuskoj, Nemačkoj, Austriji, Belgiji, Holandiji, Španiji, Poljskoj, Sloveniji, Hrvatskoj i drugim zemljama.

Kada je reč o alternativnom postupanju ono se ogleda kako u širokim procesnim mogućnostima izricanja različitih mera u odnosu na maloletnog prestupnika, pri čemu je njihovo izvršenje prilagođeno ličnosti maloletnika i potrebi uspešnog suzbijanja njegovog društveno neprihvatljivog ponašanja, tako i u diskrecionom pravu izraženom pre svega u primeni načela oportuniteta krivičnog gonjenja najčešće učinilaca laksih krivičnih dela, na primer od strane policije, tužilaštva, odnosno od strane suda.

Ovakvi vidovi alternativnog postupanja u teoriji se nazivaju i *diverzioni modeli*, a sam naziv je preuzet iz anglosaksonske terminologije i ima dvostruko značenje u smislu primene »jednostavne diverzije«, odnosno »diverzije sa intervencijom«. Što se tiče zakonodavstava sa prostora bivše Jugoslavije ona su u velikoj meri sledbenici nemačke, odnosno austrijske teorije i prakse, tako da »jednostavna diverzija« nije ništa drugo do mogućnost primene načela oportuniteta koje za laksu krivičnu dela stoji na raspolaganju tužilaštva, odnosno sudu. Ovo načelo zasniva se, pre svega, na selekciji krivičnih prijava, u smislu odluke tužilaštva da za pojedina laksu krivična dela u konkretnom slučaju ne goni maloletnog učinoca krivičnog dela.

U nemačkom pravu ova mogućnost je pravno regulisana još dvadesetih godina prošlog veka, a današnji nemački zakonodavac je vidi kao sredstvo koje je bar jednako vredno kao i primena odgovarajućih krivičnih sankcija. Mnogi smatraju da je ova mogućnost čak i bolja za sprečavanje recidiva i u tom smislu je tokom proteklih pola veka u nemačkom pravu, kako u opštem ali pre svega u krivičnim postupcima koji se odnose na maloletnike i mlađa punoletna lica proširena mogućnost za

5 Mrvić, N. (1996) "Diverzioni model krivičnog sistema realnost ili utopija", *Sociološki pregled*, Vol. 28, br. 1, str. 100.

6 Christie, N. (1977) "Conflicts as Property", *The British Journal of Criminology*, Vol. 17, str. 1-15.

diverziju, preusmeravanje u smislu povećanja broja razloga za njenu primenu, nadležnosti za donošenje odluke o primeni načela oportuniteta i s tim u vezi sve više je ova mogućnost prebacivana na specijalizovano državno tužilaštvo za maloletnike, uz istovremeno smanjenje potrebnog pristanka sudije za maloletnike u njenoj primeni. Ovakav oblik postupanja u teoriji se još naziva *jednostavna diverzija*.

Pored jednostavnog oblika diverzije drugi oblik diverzionog postupanja predstavlja »diverziju sa intervencijom«. Teorijski koncept ovog oblika diverzije obuhvata različite mere, koje se kombinuju u odnosu na konkretnog učinioca krivičnog dela i ogledaju se u definisanju: različitih vidova nadzora, obavezivanju maloletnika da obavi neki rad u korist društvene zajednice ili oštećenog, da obešteći žrtvu, odnosno da se uključi u određeni savetodavni ili terapijski tretman, pohađa obrazovne kurseve ili se dodatno edukuje, i tako dalje. Primenom ovog oblika postupanja teži se skretanju sa klasičnog krivičnog postupka i individualizaciji tretmana maloletnika, zavisno od težine učinjenog dela i osobenosti ličnosti maloletnika, a predviđene mere se postepeno gradiraju prema težini kojom pogadaju učinioca, odnosno njegovom doživljavanju tih mera. U osnovi, primena ovog koncepta zasniva se na jačanju lične odgovornosti maloletnog učinioca krivičnih dela, prihvatanju te odgovornosti, te uključivanju u pojedinim slučajevima žrtve, odnosno oštećenog u proces realizacije mere. Pozitivan ishod »diverzije sa intervencijom«, u konkretnom slučaju, znači nepokretanje krivičnog postupka, odnosno njegovo obustavljanje. Naravno, uvek treba imati u vidu da savremeni sistemi maloletničkog pravosuđa navedene mere ustanovljavaju i kao vid alternativnih krivičnih sankcija koje se mogu međusobno kombinovati, odnosno individualizovati s obzirom na konkretnog maloletnog učinioca krivičnih dela.⁷

Značaj alternativa institucionalnom tretmanu u Zakonu o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica

U predviđenom sistemu krivičnopravne reakcije na prestupništvo mlađih u *Zakonu o maloletnim*

7 Videti šire: Stevanović, I. (1995) "Alternativne krivične sankcije prema maloletnicima", *Zbornik Srpskog udruženja za krivično pravo – Aktuelna pitanja maloletničke delinkvencije*, Kopaonik; Škulić, M., Stevanović, I. (1999) *Maloletni delinkventi u Srbiji – naka pitanja materijalnog, procesnog i izvršnog prava*, Beograd: Jugoslovenski centar za prava deteta, str. 349-357; Škulić, M. (2003) *Maloletnici kao učinioци i kao žrtve krivičnih dela*, Beograd: Dosije, str. 133-135.

učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica Republike Srbije⁸ socijalno zaštitni pristup i dalje dominira, ali uz maksimalni upliv *justice modela*. Glavne materijalne pretpostavke kombinacije ova dva modela sadržane u *Zakonu o maloletnicima* su: 1. da je izvršeno krivično delo maloletnog učinioca krivičnog dela simptom problema u procesu socijalizacije; 2. da je izvršeno krivično delo povod ili polazna tačka za pokretanje postupka i 3. da je osnovni cilj ovog postupka pružanje adekvatne zaštite u skladu sa razvojnim potrebama maloletnika i potrebe njegove društvene integracije, odnosno reintegracije, ali sada kombinovanih sa osnovnim postavkama restorativnog prava, odnosno diverzionim konceptom koji omogućuje skretanje sa klasičnog krivičnog postupka, čak i pre njegovog pokretanja.

U tom smislu u *Zakonu o maloletnicima*, po prvi put, pored krivičnih sankcija, sada veoma brojnih, sadržane su i odredbe o vaspitnim nalozima koje predstavljaju mere *sui generis*, čiji je cilj da se ne pokreće krivični postupak (»skretanje krivičnog postupka«) ili da dođe do njegovog obustavljanja. Na taj način *Zakon* polazi od načela supsidijarnosti primene krivične sankcije i davanja prednosti izvansudskim oblicima intervenisanja. Jednom rečju, *Zakon o maloletnicima* proširuje mogućnost primene diverzionih postupaka⁹ i mera, omogućuje skretanje sa klasične krivične procedure i redefiniše prava maloletnika u odnosu na ulazak u diverzioni postupak, a kao svrhu vaspitnih naloga određuje: nepokretanje krivičnog postupka prema maloletniku, odnosno njegovu obustavu, a u smislu uticanja na pravilan razvoj maloletnika i jačanje njegove lične odgovornosti kako ubuduće ne bi činio krivična dela.

Prema rešenju *Zakona* vaspitni nalozi su:

- *poravnanje sa oštećenim kako bi se naknadom štete, izvinjenjem ili radom ili na neki drugi način otklonile, u celini ili delimično, štetne posledice dela;*
- *redovno pohadanje škole ili redovno odlaženje na posao;*
- *uključivanje, bez naknade, u rad humanitarnih organizacija ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja;*

8 U daljem tekstu *Zakon o maloletnicima*.

9 *Zakon o maloletnicima* pored ustanovljavanja uslovljenog oportuniteta i dalje sadrži odredbe o jednostavnoj diverziji koje pružaju mogućnost javnom tužiocu za maloletnike da za krivična dela za koja je propisana kazna zatvora do pet godina ili novčana kazna ne zahteva pokretanje krivičnog postupka i ako postoje dokazi iz kojih proizilazi osnovana sumnja da je maloletnik učinio krivično delo, u slučaju da smatra da ne bi bilo celishodno da se vodi postupak prema maloletniku s obzirom na prirodu krivičnog dela i okolnosti pod kojima je učinjeno, ceneći takođe raniji život maloletnika i njegova lična svojstva (član 58. stav 1. *Zakona o maloletnicima*).

- *podvrgavanje odgovarajućem ispitivanju ili odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom alkoholnih pića ili opojnih droga;*
- *uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savezovaleštu.*

Njihov izbor i primenjivanje vrši se u saradnji sa roditeljima, usvojiocem ili staraocem maloletnika i nadležnim organom starateljstva (član 7. Zakona o maloletnicima). Pri izboru jednog ili više vaspitnih naloga javni tužilac za maloletnike, odnosno sudija za maloletnike, uzimaju u obzir u celini interes maloletnika i oštećenog, vodeći računa da se primenjivanjem jednog ili više vaspitnih naloga ne ometa školovanje ili zaposlenje maloletnika.

Uvođenje vaspitnih naloga u sistem maloletničkog pravosuđa u velikoj meri menja i ulogu oštećenog u smislu: njegovog aktivnog uključivanja u realizaciju pojedinih vaspitnih naloga (prije od njih se jedino i može realizovati ukoliko postoji pristanak oštećenog u smislu odredaba člana 62. stav 3. Zakona o maloletnicima), odnosno kontinuiranim informisanjem o kretanju konkretnog slučaja (član 62. stav 7. Zakona o maloletnicima). Na ovaj način oštećeni od pasivne žrtve krivičnog dela preuzima mnogo aktivniju ulogu koja doprinosi njegovom osnaživanju. Krivično delo učinjeno od strane maloletnika se personalizuje u smislu njegovog shvatanja, pre svega, kao povreda ljudi i njihovih odnosa, a tek potom kao povreda zakona. Primarni cilj postupanja predstavlja popravljanje štete nanete žrtvi i reintegracija učinioца krivičnog dela umesto njegovog otuđenja i izolacije iz društva.¹⁰

Procesne odredbe o primeni navedenih vaspitnih naloga, kao vrsti uslovjenog oportuniteta, takođe su predviđene ovim Zakonom, kao i mogućnost dalje primene načela jednostavne diverzije koja je i do sada postojala u našem pravu, a koja je Zakonom dalje proširena. Sâmo izvršenje vaspitnih naloga biće regulisano posebnim podzakonskim aktom kako je predviđeno samim Zakonom.

Što se tiče krivičnih sankcija, Zakon o maloletnicima maksimalno afirmiše načelo vaspitanja u odnosu na kažnjavanje, odnosno primenu vaninstitucionalnih oblika reagovanja, uz isticanje da je svrha krivičnih sankcija prema maloletnicima da se nadzorom, pružanjem zaštite i pomoći, kao i obezbeđivanjem opštег i stručnog ospozobljavanja utiče na razvoj i jačanje lične odgovornosti maloletnika, na vaspitanje i pravilan razvoj njegove ličnosti, kako bi se obezbedilo ponovno uključivanje

je maloletnika u društvenu zajednicu (član 10. stav 1. Zakona o maloletnicima). Pri određivanju svrhe maloletničkog zatvora, pored opšte svrhe krivičnih sankcija prema maloletnicima, Zakon navodi da je ona i vršenje pojačanog uticaja na maloletnog učinioца da ubuduće ne vrši krivična dela, kao i na druge maloletnike da ne vrše krivična dela (u smislu generalne prevencije a u duhu člana 10. stav 2. Zakona o maloletnicima).

Pri izboru vaspitne mere sud će posebno uzeti u obzir uzrast i zrelost maloletnika, druga svojstva njegove ličnosti i stepen poremećaja u društvenom ponašanju, težinu dela, pobude iz kojih je delo učinio, sredinu i prilike u kojima je živeo, ponašanje posle učinjenog krivičnog dela, a posebno, da li je sprečio ili pokušao da spreči nastupanje štetne posledice, naknadno ili pokušao da naknadi pričinjenu štetu, da li je prema maloletniku ranije bila izrečena krivična ili prekršajna sankcija, kao i sve druge okolnosti koje mogu biti od uticaja za izricanje one mere kojom će se najbolje postići svrha vaspitnih mera (član 12. Zakona o maloletnicima).

Inače, u Zakonu o maloletnicima postoje tri grupe krivičnih sankcija: vaspitne mere u prvom redu, kazna maloletničkog zatvora i određene mere bezbednosti. Uslovi za njihovu primenu nisu bitnije menjani, ali zato druge činjenice zaslužuju pažnju. Povećan je broj vaspitnih mera uvođenjem novih, a kod mera institucionalnog karaktera, pored istaknutog principa da su poslednje sredstvo kojem se pribegava, smanjeno je vreme njihovog mogućeg trajanja. Isto je učinjeno i kod kazne maloletničkog zatvora koja sada može da se izrekne na mesece i godine (u trajanju od šest meseci do pet godina, a samo izuzetno i do deset godina). Osim toga kod vaspitnih mera institucionalnog karaktera proširene su mogućnosti uslovnog otpusta.

Vaspitne mere predviđene Zakonom o maloletnicima su sledeće:

- *mere upozorenja i usmeravanja: sudski ukor i posebne obaveze (čl. 13 i 14);*
- *mere pojačanog nadzora: pojačani nadzor od strane roditelja, usvojoca ili staraoca; pojačani nadzor u drugoj porodici, pojačani nadzor od strane organa starateljstva, pojačani nadzor uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitanje i obrazovanje maloletnika (čl. 15, 16, 17, 18);*
- *zavodske mere: upućivanje u vaspitnu ustanovu, upućivanje u vaspitno-popravni dom, upućivanje u posebnu ustanovu za lečenje i ospozobljavanje (čl. 20, 21, 23).*

Kao što se iz navedenog može videti, u lepezi krivičnih sankcija primat imaju vaninstitucionalne

¹⁰ Videti šire: Nikolić Ristanović, V. (2005) "Restorativna pravda, kažnjavanje i žrtve", u: Alternative zatvorskim kaznama (grupa autora), Beograd: Fond za otvoreno društvo, str. 13-14.

krivične sankcije u smislu njihove alternative institucionalnom tretmanu. Najznačajnija novina u predviđenoj lepezi vaspitnih mera je mogućnost izricanja jedne ili više posebnih obaveza kao samostalne krivične sankcije (čl. 14. *Zakona o maloletnicima*), odnosno mogućnost njihovog izricanja i uz vaspitne mere pojačanog nadzora (čl. 19. *Zakona o maloletnicima*), što je i inače rešenje predviđeno i u ranije važećem zakonodavstvu. Ova vrsta sankcija se u stručnoj literaturi često naziva alternativnim sankcijama jer se njen osnovni cilj sastoji u tome da se apelom na vlastitu odgovornost maloletnika i uz njegovu aktivnu saradnju, od njega traži ispunjenje određene obaveze ili mu se nameće određena zabrana. Zakon taksativno navodi deset posebnih obaveza dajući ovlašćenje суду da izrekne jednu ili više posebnih obaveza, a koje su prilagođene ličnosti maloletnika i prilikama u kojima živi. Posebne obaveze predviđene *Zakonom o maloletnicima* su sledeće:

- 1) *da se izvini oštećenom;*
- 2) *da u okviru sopstvenih mogućnosti naknadi štetu koju je prouzrokovao;*
- 3) *da redovno pohađa školu ili ne izostaje sa posla;*
- 4) *da se osposobljava za zanimanje koje odgovara njegovim sposobnostima i sklonostima;*
- 5) *da se, bez naknade, uključi u rad humanitarnih organizacija ili u poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja;*
- 6) *da se uključi u određene sportske aktivnosti;*
- 7) *da se podvrgne odgovarajućem ispitivanju i odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom alkoholnih pića ili opojnih droga;*
- 8) *da se uključi u pojedinačan ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu i da postupa po programima rada koji su za njega sačinjeni u tim ustanovama;*
- 9) *da pohađa kurseve za stručno osposobljavanje ili da se priprema i polaže ispite kojima se proverava određeno znanje;*
- 10) *da ne može da napusti mesto prebivališta ili boravišta, bez saglasnosti suda i posebnog odobrenja organa starateljstva.*

Da bi posebne obaveze mogle ostvariti svoju svrhu, one moraju biti strogo individualizovane, ali sa druge strane one u punoj meri mogu doprineti zahtevu za potpunom individualizacijom krivičnih sankcija prema maloletnim učinocima krivičnih dela. Takođe, veoma je važno, uvek imati na umu, da se one nikada ne bi smeće izricati kao dodatna disciplinska mera kojoj bi bila svrha da se maloletnik dodatno optereti određenim dužnostima, nalozima ili zabranama.

Pored vaspitne mere posebnih obaveza *Zakon* uvodi još jednu novu vaspitnu meru: vaspitnu meru pojačanog nadzora uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitanje i obrazovanje maloletnika. Ustanavljanje ove mere u skladu je sa savremenim tendencijama da se uvođenjem novih poluinstitucionalnih oblika vaspitanja maloletnika sa većim ili manjim poremećajem u ponašanju, izbegne njihovo potpuno izdvajanje iz sredine u kojoj žive. Brojnim istraživanjima utvrđeno je postojanje velikog broja maloletnika za koje nije dovoljno izreći samo meru pojačanog nadzora stručne osobe, već je nužno da njihov dan bude ispunjen organizovanim sadržajem – od radnog osposobljavanja do aktivnog odmora i zabave, ali bez njihovog potpunog odvajanja iz sredine u kojoj žive.

Smatramo da će ubuduće mera pojačanog nadzora uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitanje i obrazovanje maloletnika uz i do sada postojeće vaspitne mere pojačanog nadzora: pojačani nadzor od strane roditelja, usvojioца ili staraoca, pojačani nadzor u drugoj porodici, odnosno pojačani nadzor od strane organa starateljstva, predstavljati osnov krivičnopravne reakcije na prestupništvo mlađih. Takođe, verujemo da će u vremenu koje nam predstoji ove mere biti obogaćene sadržajem u njihovoj neposrednoj realizaciji, pre svega, imajući u vidu *Strategiju razvoja sistema socijalne zaštite*,¹¹ odnosno da će biti otklonjeni neki od nedostataka u njihovoj realizaciji koji su postojali u prethodnom periodu.

Zakonodavac je ove nedostatke pokušao da otkloni i ustanavljanjem nove obaveze suda u proveravanju izvršenja vaspitnih mera pojačanog nadzora. Tako, na primer, kod vaspitne mere pojačanog nadzora od strane roditelja, usvojioца ili staraoca, obaveza je sud na proveravanje izvršenja ove mere, uz obavezu sačinjavanja programa postupanja. Ova mera obogaćena je i obavezom »ukazivanja pomoći« u izvršenju od strane centra za socijalni rad u svim situacijama kada se vaspitna mera izriče.

Kod vaspitne mere pojačanog nadzora u drugoj porodici sud takođe vrši kontrolu njenog izvršenja koja se sastoji u mogućnosti da reguliše, pa i uskrati veze maloletnika sa njegovom primarnom porodicom, da po službenoj dužnosti, na predlog javnog tužioca za maloletnike ili centra za socijalni rad, odluci o izmeni smeštaja maloletnika, odnosno odredi premeštaj maloletnika iz te u neku drugu porodicu. Inače, ova mera se u prošlosti samo sporadično primenjivala, ali, imajući u vidu afirmativne procese

¹¹ *Strategija razvoja sistema socijalne zaštite u Republici Srbiji* predstavlja strateški dokument usvojen od strane Vlade Republike Srbije u decembru 2005. godine.

Ministarstva za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku u smislu unapređivanja instituta hraniteljstva, u ovoj situaciji »specijalizovanog hraniteljstva«, smatramo da će izvršenje ove vaspitne mере naći mnogo više prostora u vremenu koje nam predstoji.

I kod vaspitne mere pojačanog nadzora organa starateljstva zakonodavac predviđa novinu koja se odnosi na mogućnost da ovu vaspitnu mereru centar za socijalni rad zadužen za njen izvršenje poveri i drugom stručnom lici koje odredi, s tim što centar za socijalni rad odmah po dobijanju izvršne odluke i određivanju izvršioca o tome obaveštava sudiju za maloletnike. Na ovaj način želelo se izaći iz svakodnevne rutine rada centra za socijalni rad i obezbediti mnogo sadržajniji i kontinuirani nadzor nad maloletnikom prema kome je mera izrečena.

Predviđanjem široke lepeze vaninstitucionalnih mera zakonodavac je pokušao da postavi temelje za maksimalno individualizovanje krivičnih sankcija prema maloletnim učiniocima krivičnih dela, da potvrdi njihov primat nad institucionalnim tretmanom. Odnosno, da i onda kada predviđa pojedine vrste institucionalnih krivičnih sankcija maksimalno ograniči mogućnost njihovog trajanja da bi se izbegle štetne posledice dugotrajne institucionalizacije.

Zaključak

Usvajanjem *Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* od strane Skupštine Republike Srbije ostvarene su zakonodavne prepostavke za izgradnju, ili, možda bolje reći, za stvaranje jednog novog sistema maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji čiji bi osnovni cilj bio uspostavljanje pravosuđa za decu¹² koje:

- je zasnovano na pravima deteta;
- uvažava najbolji interes deteta kao osnovni princip ovog sistema;
- je fokusirano na prevenciju kao primarni cilj;
- zatvaranje dece koristi kao poslednju raspoloživu mereru i to u najkraćem mogućem trajanju;
- primenjuje principe preusmeravanja, skretanja i restorativnog pravosuđa, sa ciljem odvraćanja dece od formalnog sistema krivičnog pravosuđa i rešavanja konflikta u okviru lokalne zajednice;
- daje primat vaninstitucionalnom sankcionisanju u odnosu na modalitete institucionalnog tretmana;

- je usmereno na jačanje kompetencija i obučavanje svih aktera sistema maloletničkog pravosuđa;
- je zasnovano na striktnom provođenju međunarodnih normi i standarda.

Svakako, uvek treba imati u vidu da reforma zakonodavstva predstavlja samo prvi korak u unapređenju pravne zaštite. Integralni pristup ostvarivanju prava maloletnika u sukobu sa zakonom podrazumeva sistematski razvoj pravne, institucionalne i metodološke osnove delatnosti, kako pravosuđa, tako i socijalne zaštite, policije i drugih službi koje učestvuju u procesu zaštite. U tom smislu potrebno je usklađivanje i dopunjavanje propisa o socijalnoj zaštiti, advokaturi, službi unutrašnjih poslova i slično.

Međutim, reforma pravnog sistema može dati očekivane rezultate samo ako se uporedo sa njom izgraduju i odgovarajući standardi stručnog rada, uz adekvatni odgovor visokoškolskog obrazovnog sistema. Tu pre svega mislimo na nove profesionalice koji će na svojim matičnim fakultetima dobiti potrebna znanja za uključivanje u proces stvaranja ovog sistema u skladu sa potrebama onih na koje se odnosi, ne zanemarujući potrebe zajednice (uze i šire) kada je kriminalitet maloletnika u pitanju.

Ivana Stevanović, M.A.

**New legislation on juveniles: importance of alternatives to institutional treatment
(in the light of the offender's reintegration and victim's empowerment)**

In this paper the author denotes some of the new legal provisions contained in the Law on juvenile offenders and criminal protection of juveniles of the Republic of Serbia, in the light of both the reintegration of juvenile offenders and future more active role of a victim of crime committed by a juvenile offender – the role that would contribute to victim's empowerment. Likewise, the author points out the importance of alternative sanctions, i.e. procedures and measures that should enable diversion from the classic criminal procedure, or its suspension. The article signifies the importance of non-custodial measures as alternatives to institutional treatment, in terms of the new provisions contained in the Law.

¹² U skladu sa odredbama Konvencije o pravima deteta: "Dete je svako ljudsko biće koje nije navršilo 18 godina, ukoliko se, po zakonu koji se primenjuje na dete, punoletstvo ne stiče ranije" (čl.1 Konvencije o pravima deteta).

POTREBA ALTERNATIVNOG REAGOVANJA NA KRIMINALITET U SRBIJI

DR VESNA NIKOLIĆ-RISTANOVIĆ
MR SANJA ĆOPIĆ*

Položaj žrtve u Srbiji: klasični krivični postupak i mogućnosti restorativne pravde

Autorke se u radu bave pitanjem položaja žrtve u krivičnom postupku, s jedne strane, i mogućnostima primene restorativne pravde i njenog značaja za poboljšanje položaja žrtve krivičnog dela u Srbiji, sa druge strane. Ova pitanja se razmatraju posebno s aspekta međunarodnih standarda i postojećih zakonskih rešenja, kao i odredaba novousvojenog Krivičnog zakona Republike Srbije i Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica Republike Srbije. U prvom delu rada ukazuje se na položaj žrtve u krivičnom postupku i uočene nedostatke, koji se prvenstveno ogledaju u nedovolnjem obraćanju pažnje na žrtvu i zanemarivanju njenih prava i potreba, naspram jačanja prava okrivljenog. U drugom delu rada autorke analiziraju rešenja koja unose elemente restorativne pravde u naš sistem krivičnog reagovanja, i to posmatrano iz perspektive žrtava kriminaliteta.

Ključne reči: žrtva, krivični postupak, krivično pravo, restorativna pravda.

Uvod

U periodu nakon promena 2000. godine, u Srbiji se zapažaju dva istovremena, ali međusobno suprotstavljeni procesa: povećavanje broja krivičnih dela, pooštavanje kazni, zalaganje za izgradnju novih zatvora i uopšte za jačanje represivnih odgovora na kriminalitet, na jednoj strani, i uvođenje novih odredbi restorativnopravnog karaktera, na drugoj strani. Oba ova procesa istovre-

meno prati trend postepenog poboljšanja pravnog položaja žrtve, odnosno oštećenog, i intenziviranje javne vidljivosti problema bezbednosti od kriminaliteta i prava žrtava. Posmatrano u okviru šireg društvenog (domaćeg i međunarodnog) konteksta, ovi kontradiktorni trendovi u tesnoj su vezi sa globalizacijom i ekonomskom, političkom i ukupnom društvenom tranzicijom u postkomunističkim zemljama, kao i sa pratećim promenama u okviru samog kriminaliteta.¹

Na jednoj strani dolazi do ekspanzije primene kazne zatvora i do privatizacije kontrole kriminaliteta (npr. trend privatizacije poslova sigurnosti i zatvora), dok se na drugoj strani javljaju pokušaji da se ovom trendu stane na put ili da se njihove posledice bar ublaže putem uvođenja restorativnih dopuna kazni i raznih alternativnih mera. Tenzija koja postoji između ova dva pristupa, takođe, odražava kontradiktornost koja je sadržana u samom krivičnom pravu kao državnom odgovoru na interpersonalni sukob ili problem.

Napori u pravcu izmene položaja žrtve koji su poslednjih decenija uloženi širom sveta, a poslednjih godina i kod nas, samo donekle mogu da ublaže negativne posledice i nadomeste ograničenja koja krivično pravo samo po sebi ima. Upravo ti nedostaci i ograničenja tradicionalnog krivičnopravnog reagovanja na kriminalitet, kao i njegove posledice na žrtve, doveli su do razvoja restorativne pravde kao pristupa u čijem centru je žrtva, a ne izvršilac, odnosno naknada štete i popravljanje odnosa narušenih krivičnim delom a ne odmazda i dalje razvijanje konflikta i ciklusa nasilja, koje najčešće proizvodi kazna. Cilj ovog rada jeste da se, kroz analizu položaja žrtve u krivičnom postupku u Srbiji, kao i kroz analizu

* Dr Vesna Nikolić-Ristanović je direktorka Viktimološkog društva Srbije i vanredni profesor na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju u Beogradu. E-mail: vnikolic@Eunet.yu. Mr Sanja Ćopić je predsednica Upravnog odbora Viktimološkog društva Srbije i istraživač-saradnik u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu. E-mail: scopic@eunet.yu

1 Više o ovome videti u Nikolić-Ristanović, V. (2005) »Restorativna pravda, kažnjavanje i žrtve«, u *Alternativne sankcije*, Dositej: Beograd.

najnovijih zakonskih rešenja kojima se u naše krivično pravo uvode novi elementi restorativne pravde, ukazuje na značaj restorativne pravde sa stanovišta unapređenja zaštite prava žrtava krivičnih dela u Srbiji.

Kažnjavanje i žrtve

Trend ka proširivanju primene kazne zatvora u Srbiji ukazuje na dominaciju shvatanja da je represija najefikasniji vid borbe protiv kriminala. U široj javnosti, naime, niske kazne zatvora olako se proglašavaju za uzrok, odnosno sinonim neefikasnosti države u borbi protiv kriminaliteta, a njihovo pooštavanje kao "lek", odnosno rešenje, gotovo uvek kada neki ekstremni kriminalni događaj uzburka javnost. Čitav niz "moralnih panika", oličenih u reagovanju medija i državnih organa na pojedinačne teške zločine, čije medijsko prikazivanje po pravilu karakteriše ekstremna stigmatizacija i kršenje ljudskih prava kako izvršilaca, tako i žrtava², sve više podhranjuju zahteve koji umesto prevencije i sankcija koje bi išle ka uklanjanju uzroka, rešenje vide u dugim kaznama zatvora i potpunom društvenom odbacivanju izvršilaca.

Trend povećanja primene zatvora ne samo što nije u skladu sa trendovima koji postoje u međunarodnim dokumentima usvojenim od strane UN, EU i Saveta Evrope, kao i u zakonodavstvima većeg broja evropskih zemalja, već on teško da može imati značajnije efekte u pravcu smanjivanja kriminaliteta i zaštite žrtava. Uz to, postojeći sistem krivičnih sankcija, kao i način njihovog izvršenja, uglavnom dovode do slabljenja kako specijalno, tako i generalno-preventivne svrhe kazne zatvora, ali i drugih krivičnih sankcija (koje se ne sastoje u zatvaranju), uz istovremeno gotovo potpuno odsustvo zaštite žrtava.

² U najupečatljivije primere svakako spadaju akcija "Sablja", kao i reagovanje medija i državnih organa u Srbiji na slučajeve nasilja nad decom i od strane dece, odnosno maloletnika. Na globalnom nivou, najbolji savremeni primer jeste "rat protiv terorizma". Moralnu paniku karakteriše preterana reakcija medija i državnih organa na pojedinačne slučajeve kriminalitet, kojih prethodi odsustvo adekvatnog reagovanja. Senzacionalističko prikazivanje od strane medija, koje simplifikuje uzroke, obično vodi do zahteva za pooštavanje kazni, i uopšte represije. Nakon nekog vremena, bilo da do tražene promene dove ili ne, nastaje zatišje i gubitak interesa javnosti za problem. U osnovi moralne panike je kratkoročno bavljenje posledicama, dok bavljenje uzrocima i interes za dugoročno bavljenje problemom i stvarnu promenu izostaju. Videti šire u S.Cohen (1994) *Folk Devils and Moral Panics: the Creation of the Mods and Rockers*. Blackwell:Oxford, K. Tompson (2003) *Moralna panika*, Beograd:Clio i Nikolić-Ristanović, V. (2004) ŽOrganized crime in Serbia – media construction and social reaction', u G. Meško, M. Pagon and B. Dobovšek, eds., *Dilemmas of Contemporary Criminal Justice*, Ljubljana: Criminal justice faculty, str. 685-695.

Nasuprot tome, kod laika, ali nažalost i kod stručnjaka, što je sasvim očigledno došlo do izražaja u diskusiji učesnika konferencije »Alterativni oblici reagovanja na kriminalitet i prava žrtve«, postoji široko rasprostranjeno shvatanje da su krivično pravo i krivični postupak jedino pravo rešenje za probleme sa kojima se susreću žrtve. Pri tome se ignoriše stvarnost u kojoj upravo kažnjavanje izvršilaca, uz odsustvo adekvatne zaštite žrtava, dovodi do još težih posledica, ali i činjenica da se ogroman broj žrtava ne usudi da prijavi krivično delo i zatraži pomoć, upravo zbog nepoverenja u krivičnopravni sistem i njegovu rešenost i sposobnost da im pruži adekvatnu zaštitu. Samim tim, ogroman broj žrtava, pre svega žena i dece žrtava seksualnog i nasilja u porodici, ostaje u potpunosti van sistema zaštite pa tako i prepušten sam sebi da se nosi sa posledicama, društvenom isključenošću i narastajućim konfliktom sa izvršiocem.

Negativni efekti postojećeg sistema krivičnih sankcija posebno su izraženi kod kratkotrajnih kazni zatvora, koje se u Srbiji, kao i u drugim zemljama, izriču u velikoj meri. Ogoljena represivnost i kontraproduktivnost kratkotrajnih kazni zatvora sa stanovišta popravljanja izvršioca dobro su poznati. Iako mogu zadovoljiti trenutnu potrebu za osvetom, ili doneti kratkotrajno olakšanje žrtvama kontinuiranog nasilja, poput nasilja u porodici, efekat ovih kazni se često svodi na bes osuđenog, koji ne tako retko još iz zatvora počinje da šalje pretnje, koje nekada realizuje na daleko drastičniji način od onog koji ga je odveo u zatvor. Budući da kazna zatvora ne sadrži nikakvu aktivnost na planu saniranja uzroka koji su doveli do vršenja krivičnog dela, konflikt između žrtve i izvršioca, dakle, postaje još veći nakon njegovog izlaska iz zatvora.

U odsustvu mera bezbednosti zabrane približavanja, kao i u situaciji kada nijedna društvena institucija nema obavezu da obavesti žrtvu o terminu izlaska izvršioca iz zatvora, kratke kazne zatvora očigledno još više pojačavaju opasnost od vršenja krivičnih dela, posebno onih nasilnih. Slično je i sa efektom uslovne osude. Odsustvo nadzora nad ponašanjem osuđenog, uz istovremeno odsustvo zaštite žrtve, stavlja žrtve, posebno žrtve nasilja, u izuzetno opasan i bespomoćan položaj. Besmislenost uslovne osude kao krivične sankcije, u obliku u kome se izvršava u Srbiji, posebno dolazi do izražaja u čl. 67 st. 2 KZ RS, prema kome sud uslovno osuđenom licu može ponovo da izrekne uslovnu osudu, ako je za novoizvršeno krivično delo utvrđena kazna zatvora manja od 2 godine ili novčana kazna. Imajući u vidi dužinu trajanja krivičnih postupaka kod nas i odsustvo nadzora nad

izvršenjem uslovne osude, jasno je da ovakva uslovna osuda nema nikakvog pozitivnog efekta ni na izvršioce, ni na društvo, a kod žrtve može izazvati nezadovoljstvo i izložiti je novoj, možda još težoj viktimizaciji. Ostaje da se nadamo da će se odredbe kojima se, prema Krivičnom zakoniku i Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija iz 2005. godine, na nov način i detaljno reguliše vršenje nadzora nad izvršenjem uslovne osude sa zaštitnim nadzorom, dosledno primenjivati i doprineti ostvarenju svrhe ove krivične sankcije kako u odnosu na učinioca tako i u odnosu na žrtvu.

Najzad, novčana kazna ima čisto respressivni karakter i nema nikakvog značaja za žrtvu, odnosno za naknadu štete i popravljanje odnosa između izvršioca i žrtve. U vezi sa time treba pomenuti zapažanje poznatog norveškog kriminologa Nils Christi-a koji kaže da »vlade treba da prestanu da kradu novčane kazne i da, umesto toga, treba da omoguće siromašnim žrtvama da dobiju svoj novac.«³

Žrtva u krivičnom postupku u Srbiji

U tesnoj vezi sa negativnim efektima izrečenih kazni na žrtve, je i položaj žrtve u krivičnom postupku. Ako se situacija koja danas postoji u Srbiji dovede u vezu sa zahtevima iz međunarodnih dokumenata i zakonodavnim i praktičnim rešenjima koja se smatraju najboljom praksom u svetu, može se videti da je ta situacija još uvek veoma nezadovoljavajuća.

Izmene koje je doneo Zakonik o krivičnom postupku iz 2002. godine predstavljaju, iako značajan, mali korak ka poboljšanju položaja oštećenog, odnosno žrtve. Izmene se uglavnom odnose na pojačavanje uloge žrtve, odnosno oštećenog, u odnosu na krivično gonjenje. To je posebno došlo do izražaja u ponovnom vraćanju predloga oštećenog kao uslova za krivično gonjenje, u proširivanju prava oštećenog na žalbu i u uklanjanju nekih ograničenja prava privatnog tužioca.⁴ Takođe, uvedene su i neke odredbe koje bi, ukoliko bi se dosledno primenjivale u praksi, trebalo da zaštite žrtve i svedoke od uvredljivog ponašanja i zastrašivanja. Naime, u članu 109 ZKP predviđeno je da je sud dužan da svedoka i oštećenog zaštiti od uvreda, pretnje i drugog napada, a napadača da opomene ili novčano kazni. U slučaju nasilja ili ozbiljne pretnje, sud je

3 Christe, N. (1977) "Conflicts as property", *The British Journal of Criminology*, 1, str.7.

4 O tome više videti u Grubač, M. i Beljanski, S. (2002) *Nove ustanove i nova rešenja u Zakoniku o krivičnom postupku SR Jugoslavije*, Beograd: Službeni glasnik, str. 30 i 60.

dužan da o tome obavesti državnog tužioca, radi preduzimanja krivičnog gonjenja. Takođe, na predlog sudije ili predsednika veća, predsednik suda ili državni tužilac može zahtevati da organ unutrašnjih poslova preduzme potrebne mere zaštite svedoka ili oštećenog, s tim što bi te mere trebalo bliže da budu uređene propisima o službi unutrašnjih poslova.⁵ Ipak, retka praktična primena navedenih odredbi, kao i neadekvatna zakonska rešenja o ispitivanju svedoka čine da je zaštita žrtava-svedoka još uvek veoma slaba. To se naročito odnosi na posebno ranjive svedoke, poput dece, žrtava nasilja u porodici, žrtava seksualnih delikata i žrtava organizovanog kriminala. Naime, jedine odredbe ZKP koje imaju za cilj zaštitu žrtava/svedoka od sekundarne viktimizacije su odredbe iz člana 102 st. 4 ZKP, koje se odnose na ispitivanje maloletnika, odredbe člana 101 st. 3 i odredbe o isključenju javnosti sa glavnog pretresa iz člana 292 ZKP.

U članu 102 st.4 ZKP predviđeno je da "prilikom saslušanja maloletnog lica, naročito ako je ono oštećeno krivičnim delom, postupić će se obazrivo da saslušanje ne bi štetno uticalo na psihičko stanje maloletnika. Ako je to potrebno, saslušanje maloletnog lica obaviće se uz pomoć pedagoga ili drugog stručnog lica". Takođe, u članu 101 st.3 predviđa se mogućnost saslušanja u svom stanu svedoka koji se zbog starosti, bolesti ili teških telesnih mana ne mogu odazvati pozivu. Članom 292 ZKP predviđeno je da "od otvaranja zasedanja pa do završetka glavnog pretresa, veće može u svako doba, po službenoj dužnosti ili po predlogu stranaka, ali uvek po njihovom saslušanju, isključiti javnost za ceo glavni pretres ili jedan njegov deo, ako je to potrebno radi čuvanja tajne, čuvanja javnog reda, zaštite morala, zaštite interesa maloletnika ili zaštite ličnog ili porodičnog života okrivljenog ili oštećenog". Pored navedenih odredbi, vredno je pomenuti i novinu koja je uvedena članom 261 ZKP, prema kojoj je razlog za čuvanje tajne, saznate prilikom preduzimanja istražnih radnji, kao i kod okrivljenog, proširen i na zaštitu ličnog i porodičnog života oštećenog.⁶

Odredba iz člana 102 st. 4 je praktično jedina odredba kojom Zakonik o krivičnom postupku nastoji da spreči sekundarnu viktimizaciju osetljivih kategorija svedoka, pri čemu je ova zaštita ograničena na maloletna lica. Pored toga, čak i zaštita koja može biti pružena maloletnicima je nedovoljna, odnosno ona obuhvata samo jedan od pet oblika zaštite koji se predviđaju u savremenim zakonodavstvima u svetu i

5 Ibidem, str.37.

6 Grubač, M. i Beljanski, S., op. cit. str.57

koji se smatraju primerima najbolje prakse u ovoj oblasti.⁷ S obzirom na nepotpunost zaštite od sekundarne viktimizacije sadržane u članu 102 st. 4, u Srbiji su nedavno izrađeni predlozi dopune gore navedene odredbe, od kojih se neki odnose na sve osjetljive kategorije žrtava (predlog Viktimoškog društva Srbije)⁸, a drugi samo na decu, odnosno maloletna lica – Predlog Centra za prava deteta uključen u Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica.

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica predviđa većinu elemenata najbolje prakse u pogledu zaštite osjetljivih kategorija žrtava od sekundarne viktimizacije⁹, osim zabrane ispitivanja o žrtvinom seksualnom životu, koju bi, takođe, bilo potrebno predvideti. Ovaj Zakon, takođe, predviđa zaštitu maloletne žrtve prilikom suočavanja sa okrivljenim, odnosno vezano za njegovo prepoznavanje, i predviđa obavezu postavljanja punomoćnika maloletnom oštećenom počev od prvog saslušanja okrivljenog.

Nova zakonska rešenja, restorativna pravda i žrtve

Kao što može da se primeti, tradicionalni krivični postupak, odnosno retributivni, pa i rehabilitativni odgovor na učinjeno krivično delo realizuju se u socijalnom kontekstu državne moći, stavljući akcenat na učinioca krivičnog dela i iznalaženje odgovarajućih vidova reagovanja na njegovo društveno neprihvatljivo, protivpravno ponašanje, odnosno na iznalaženje odgovarajućih vidova specijalne prevencije.¹⁰ Na taj način se, pre svega, štite interesi države i društva, a žrtva se potiskuje, zanemaruje i marginalizuje. Takav krivični postupak karakterišu formalizam,

rigidnost i konformističko ponašanje, uz nedovoljno ostavljanje prostora za neposrednu komunikaciju između žrtve i učinioca, s jedne strane, i omogućavanje žrtvi da iznese svoja osećanja, mišljenja i potrebe, sa druge strane. Upravo to je, posebno tokom protekle dve do tri decenije, dovelo do ekspanzije društvenih oblika reagovanja na kriminalitet koji su utemeljeni na principima restorativne pravde.¹¹ Kreiranje modela restorativne pravde bilo je prevashodno motivisano potrebom aktivnijeg uključivanja žrtve u postojeći krivičnopravni sistem, ali i humanijim postupanjem sa učiniocem u smislu uvođenja novih, alternativnih oblika reagovanja na kriminalitet, kao i davanjem prilike žrtvi i društvenoj zajednici da učestvuju u procesu rehabilitacije učinioca.¹² Suština koncepta restorativne pravde je u procesu, odnosno dinamičnoj strukturi postupka, a ne u ishodu, kao što je slučaj sa tradicionalnim krivičnim postupkom. Utoliko, zagovornici restorativne pravde smatraju da ovaj oblik reagovanja na kriminalitet zbog svog fokusa na popravljanje štete koja je nанета žrtvi krivičnim delom, bez sumnje više odgovara potrebama same žrtve nego što je to slučaj sa tradicionalnim krivičnopravnim sistemom.¹³ Ili, kako se navodi u Dokumentu o položaju žrtve u procesu posredovanja koji je 2005. godine usvojio Evropski forum službi za žrtve, nijedan program ne bi trebalo označiti kao restorativni ukoliko nije primarno orijentisan na pomoć žrtvi da se oporavi od preživljene viktimizacije.¹⁴

Najnovije reforme krivičnog i maloletničkog zakonodavstva u Srbiji idu u pravcu uvođenja pojedinih elemenata restorativne pravde i u naš, tradicionalno retributivan, krivičnopravni sistem. U nastavku izlaganja ukazaćemo na pojedina rešenja koja mogu da budu značajna posmatrano iz perspektive žrtve krivičnog dela a koja su sadržana u Zakoniku o krivičnom postupku, Krivičnom zakoniku i Zakonu o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica.

Zakonik o krivičnom postupku¹⁵ članom 236 uvodi načelo oportuniteta u slučaju krivičnog gonjen-

7 Brienen, M.E.I. i Hoegen, E.H. (2000) *Victims of Crime in 22 European Criminal Justice Systems*, Nijmegen:WLP.

8 Nikolić-Ristanović, V., Mrvić-Petrović, N., Škuljić, M. i Ćopić, S. (2002) "Trgovina ljudima - osnovna obeležja i pregled važećih pravnih rešenja", neobjavljeno, str. 82. Takođe, ovi predlozi su dostupni na www.vds.org.yu

9 Najbolja praksa obuhvata sledeće: ispitivanje u prisustvu lica u koje dete ima poverenje, ispitivanje u prostoru u kome se dete oseća prijatno, ispitivanje preko video linka, pri čemu se dete nalazi u zasebnoj prostoriji, korišćenje video zapisa kao dokaza na sudu, da bi se izbeglo davanje iskaza više puta i zabrane ispitivanja o žrtvinom seksualnom životu – više o tome u Nikolić-Ristanović, V. (2003) "Podrška žrtvama i sekundarna viktimizacija: savremena zakonska rešenja i praksa", *Temida*, 1, str. 3-12

10 Weitekamp, E.G.M. (2000) "Research on victim-offender mediation: findings and needs for the future", u: *Victim-offender mediation in Europe: Making restorative justice work*, The European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice, Leuven: Leuven University Press: str. 102-103.

11 Više o tome videti u: Ćopić, S. (2001) "Posredovanje između žrtve i učinioca (*victim-offender mediation*)", *Temida*: vol. 4: br. 3; str. 34.

12 Weitekamp, E.G.M. (2000) op. cit. str. 103-104.

13 Wemmers, J.A., Cyr, K. (2003) "Victims' perspectives on restorative justice: How much involvement are victims looking for?", rad prezentovan na XI Međunarodnom viktimoškom simpozijumu, Stellenbosch, South Africa: str. 1.

14 *Statement on the position of the victim within the process of mediation*, The European Forum for Victim Services, 2005.

15 "Službeni list SRJ" br. 70/2001, 68/2002, Službeni glasnik RS br. 58/2004, 85/2005, 115/2005.

ja punoletnih učinilaca krivičnih dela. Ovim članom se predviđa da javni tužilac, uz saglasnost suda, može da odloži krivično gonjenje za krivična dela za koja je predviđena novčana kazna ili kazna zatvora do tri godine, ukoliko osumnjičeni prihvati da ispunji jednu od zakonom predviđenih obaveza. Posmatrano sa stanovišta žrtve, interesantnim se čine sledeće obaveze koje predviđa zakonodavac: otklanjanje štetne posledice nastale izvršenjem krivičnog dela ili naknada pričinjene štete, plaćanje određenog novčanog iznosa u korist humanitarne organizacije, fonda ili javne ustanove, i obavljanje društvenokorisnog ili humanitarnog rada. Naime, prva obaveza za cilj ima popravljanje štete i direktno je usmerena na materijalnu satisfakciju same žrtve, dok se u slučaju druge dve obaveze traži pristanak žrtve, odnosno oštećenog, čime mu se daje aktivna uloga u ovoj fazi postupka u odnosu na mogući ishod. Ukoliko osumnjičeni izvrši obavezu u roku koji mu se za to odredi, javni tužilac odbacuje krivičnu prijavu, pa se u tom smislu ovo rešenje može posmatrati kao oblik skretanja tradicionalnog krivičnog postupka, odnosno kao tzv. diverziona mera.

Osim toga, predviđa se mogućnost odbacivanja krivične prijave, pa time i skretanja toka klasične krivične procedure i u slučaju da je osumnjičeni, usled stvarnog kajanja, spremio nastupanje štete ili je štetu u potpunosti već nadoknadio, a javni tužilac shodno okolnostima oceni da izricanje krivične sankcije ne bi bilo pravično. Međutim, ono što se ne vidi iz zakonskog rešenja jeste kakva je zaista uloga žrtve u primeni načela oportuniteta i kakav je postupak primene ove odredbe. Tačnije, nije jasno da li se i kada žrtva pojavljuje u ovoj fazi postupka, ko i kako predočava mogućnost da se, ukoliko žrtva dâ pristanak da osumnjičeni ispunji neku od predviđenih obaveza, krivična prijava odbacuje, kao i šta se dešava u slučaju da se osumnjičeni obavezuje da ispunji neke druge zakonom predviđene obaveze koje nemaju za cilj popravljanje štete žrtvi niti se traži pristanak žrtve. Osim toga, ono što je moglo da se čuje tokom diskusije na konferenciji „Alternativni oblici reagovanja na kriminalitet i prava žrtve“ je da se načelo oportuniteta veoma retko primenjuje u praksi, jer javni tužoci nisu zainteresovani za primenu ovih odrebi, smatraju ih suviše komplikovanim, a povrh svega, boje se da ako ne podignu optužnicu mogu da ih smatraju korumpiranim.

Krivični zakonik RS¹⁶ u članu 59 predviđa mogućnost da sud osloboди od kazne učinilaca krivičnog dela ukoliko on ispunji obaveze precizirane sporazumom koji se postigne između njega (učinilaca) i žrtve. Ovakvo rešenje je moguće

16 "Službeni glasnik RS", br. 85/2005, 88/2005, 107/2005.

primeniti u slučaju krivičnog dela za koje je propisana kazna zatvora do tri godine ili novčana kazna. U slučaju krivičnog dela za koje je propisana zatvorska kazna do pet godina, sud takođe može da osloboди učinilaca od kazne ako je nakon izvršenog krivičnog dela, a pre nego što je saznao da je otkriven, učinilac otklonio posledice dela ili je nadoknadio pričinjenu štetu. Primena ovog rešenja, takođe, vodi skretanju toka krivičnog postupka ali u kasnijoj fazi (na glavnom pretresu). Ona je usmerena na popravljanje/naknadu štete koju je žrtva pretrpela usled izvršenog krivičnog dela, ali može da dovede i do značajnije uloge same žrtve i to u delu koji se odnosi na postizanje sporazuma između žrtve, odnosno oštećenog, i učinilaca o obavezama koje učinilac treba da ispunji. Ali, to samo pod pretpostavkom da se na odgovarajući način reguliše sam postupak postizanja sporazuma, jer nam u ovom momentu još uvek fali mehanizam za njegovu primenu u praksi.

Sledeća novina koju uvodi zakonodavac je predviđanje otklanjanja ili ublažavanja štete pričinjene krivičnim delom, a posebno izmirenje sa žrtvom učinjenog krivičnog dela kao jedne od obaveza koje mogu da budu obuhvaćene zaštitnim nadzorom u slučaju izricanja uslovne osude sa zaštitnim nadzorom (član 73 KZ RS). Izvršenje uslovne osude sa zaštitnim nadzorom regulisano je Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija RS¹⁷ ali se u odredbama ovog Zakona ne precizira način/postupak na koji će se učinilac izviniti žrtvi ili otkloniti/popraviti štetu, već je to potrebno regulisati drugim, podzakonskim aktima. Usled toga, i u ovom delu treba voditi računa o proceduri, odnosno mehanizmu koji treba predvideti kako se uloga i položaj žrtve ne bi ponovo marginalizovali.

Na kraju, značajnim se čine i pojedine odredbe Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica RS,¹⁸ pre svega, odredbe o vaspitnim nalozoma i posebnim obavezama.

Članom 5. Zakona previđeno je da javni tužilac za maloletnike ili sudija za maloletnike mogu prema maloletnom učiniocu krivičnog dela za koje je propisana kazna zatvora do pet godina ili novčana kazna da primene jedan ili više vaspitnih naloga. Da li će do primene ove mere doći, zavisi, između ostalog, i od toga da li je maloletnik priznao krivično delo i kakav je njegov odnos prema krivičnom delu i oštećenom. Osnovna svrha vaspitnih naloga je nepokretanje krivičnog postupka prema maloletniku

17 "Službeni glasnik RS", br. 85/2005.

18 "Službeni glasnik RS", br. 85/2005.

ili njegova obustava, kao i uticaj na pravilan razvoj maloletnika i jačanje njegove lične odgovornosti u cilju specijalne prevencije. Zakonodavac je pred-video nekoliko vaspitnih naloga, od kojih je za žrtvu, odnosno oštećenog, važan samo jedan i to poravnanje. Poravnanje između maloletnog učinioca krivičnog dela i žrtve, odnosno oštećenog ima za cilj otklanjanje, u celini ili delimično, štetnih posledica izvršenog krivičnog dela, i to putem naknade štete, izvinjenja, rada ili na neki drugi način. Kao što se primećuje, primena vaspitnih naloga predstavlja oblik skretanja toka postupka prema maloletnicima, i to u različitim fazama procedure. Shodno članu 62 Zakona, primena ovog vaspitnog naloga uslovljena je pristankom oštećenog, što je sasvim logično s obzirom na prirodu mere. Ispunjnjem ovog vaspitnog naloga, oštećeni, odnosno žrtva može da ima moralnu i/ili materijalnu satisfakciju. Osim toga, ovaj vaspitni nalog prepostavlja i aktivniju ulogu žrtve u postupku poravnjanja pod uslovom da se, kao i u slučaju poravnjanja između punoletnog učinioca i oštećenog, na odgovarajući način reguliše sam proces poravnjanja jer je to, shodno članu 86 Zakona, ostvljeno da bude uređeno podzakonskim aktom.

Novina koju ovaj Zakon uvodi ogleda se i u predviđanju posebnih obaveza kao posebne vrste vaspitnih mera upozorenja i usmeravanja, a koje mogu da se izreknu i uz neku od zakonom predviđenih vaspitnih mera pojačanog nadzora. Posmatrano iz perspektive položaja i uloge žrtve, značajnim se čine dve posebne obaveze: izvinjenje oštećenom i naknada štete koja je krivičnim delom prouzrokovana i to u granicama maloletnikovih mogućnosti. Primenom ovih obaveza, žrtva dobija moralnu i/ili materijalnu satisfakciju. Međutim, ono što se primećuje je da je primena ovih, kao i drugih posebnih obaveza, okrenuta maloletniku, odnosno da se prilikom izbora posebne obaveze prevashodno cene okolnosti koje se tiču maloletnika i njegove spremnosti da sarađuje u njihovom ostvarivanju. Ne traži se pristanak žrtve, a kada se radi o primeni obaveze naknade štete, sud je taj koji određuje visinu i način naknade štete radom maloletnika, tako da se žrtva ne pojavljuje kao aktivni akter niti se uzimaju u obzir njene potrebe, osećanja i mišljenje.

Na osnovu analize iznetih rešenja, može se zaključiti da ona predstavljaju primere modela dva teorijska koncepta restorativne pravde.¹⁹ Prvi model bio bi onaj u kome restorativna pravda čini deo tradicionalnog krivičnopopravnog sistema pa shodno tome primena elemenata/programa restorativne pravde vodi skretanju toka klasične krivične procedure. Ovom teorijskom modelu pripadale bi mere poput poravn-

ja žrtve i učinioca koje vodi oslobađanju optuženog od kazne, primena vaspitnih naloga koja vodi obustavi postupka od strane sudske za maloletnike, kao i primena načela oportuniteta prilikom pokretanja postupka kako u slučaju punoletnih, tako i u slučaju maloletnih učinilaca krivičnih dela, čija primena je uslovljena ispunjenjem određenih obaveza od strane učinioca. Naime, kod svih ovih mera postoji pretnja krivičnopopravnom reakcijom u slučaju da učinilac ne ispuni neku od predviđenih obaveza, tako da se ovde radi o kombinaciji restorativnog i retributivnog odgovora na kriminalitet. Prema drugom teorijskom modelu, restorativna pravda posmatra se kao deo izvršenja sankcija, pa bi u ovaj koncept moglo da se svrstaju uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom i obaveze koje se nameću a odnose se na izvinjenje žrtvi i otklanjanje/ublažavanje štete, kao i posebne obaveze kao vrsta vaspitnih mera upozorenja i usmeravanja ili kao deo izvršenja vaspitne mere pojačanog nadzora. Zapaža se da ni jedno od predviđenih rešenja u našem zakonodavstvu ne bi moglo da se svrsta u treći teorijski koncept prema kome restorativna pravda predstavlja alternativu tradicionalnom krivičnopopravnom sistemu, egzistirajući paralelno sa njim i zadržavajući svoju samostalnost.²⁰

Nova rešenja su, međutim, više okrenuta učiniocu, koji je i dalje u fokusu krivičnopopravne reakcije, nego žrtvi. Primena niza mera najvećim delom zavisi od samog učinioca, njegove spremnosti da ispuni obaveze, kao i okolnosti u vezi sa njim, a žrtva se gotovo i ne spominje, njeno mesto i uloga su još uvek nedovoljno jasno definisani i vidljivi.

Prema odredbama Osnovnih principa UN o primeni programa restorativne pravde u krivičnim slučajevima (2000) pod programima restorativne pravde podrazumevaju se svi programi koji su bazišani na *restorativnom procesu* ili teže ostvarivanju *restorativnih ciljeva*. Pod restorativnim ciljevima podrazumeva se postizanje sporazuma o načinu popravljanja nastale štete, što takođe prepostavlja određeni proces, postupak kroz koji se dolazi do sporazuma. Sa druge strane, restorativni proces podrazumeva uključivanje svih zainteresovanih strana, odnosno žrtve, učinioca i članova lokalne zajednice koji su pogodjeni krivičnim delom u rešavanje nastale situacije i iznalaženje adekvatnih rešenja.

20 Primer ovog modela bilo bi upućivanje učinioca i žrtve od strane policije da sami reše konflikt nastao krivičnim delom, čime bi mogao da se eliminise svaki vid retributivnog reagovanja na kriminalno ponašanje. Primer ovog modela videti u: Wolthuis, A. (2000/01) „Restorative Aspects in the Dutch Juvenile Justice System”, *Juvenile Justice Worldwide – A Publication by Defence for Children International to promote the International Network on Juvenile Justice*: br. 3, str. 6.

19 Više o tome u: Ćopić, S. (2001), op. cit. str. 36-37.

Polazeći od toga, primećuje se da su napred prikazana rešenja usmerena prvenstveno na naknadu, otklanjanje i popravljanje štete nastale izvršenjem krivičnog dela. Drugim rečima, rešenja koja je predviđao naš zakonodavac više teže ostvarivanju restorativnih ciljeva, nego što uključuju restorativni proces, odnosno akcenat je i dalje više na ishodu nego na popravljanju odnosa između žrtve i učinioca. Ukoliko primena većine navedenih rešenja može da dovede do toga da žrtva ima materijalnu korist, ali da se i dalje oseća zanemarenom, potisnutom, marginalizovanom ukoliko nije direktno uključena u sam proces. Međutim, odredbama kojima se predviđa poravnanje između žrtve i učinioca postavlja se osnov i za razvijanje restorativnog procesa i popravljanje odnosa između lica koja su neposredno bila umešana u sam događaj. Na taj način, sprečilo bi se dalje produbljivanje konflikta i ciklusa nasilja, a time i moguća revictimizacija žrtve, obezbedilo bi se da se žrtva oseća sigurnije, da se uzmu u obzir njene potrebe, osećanja i stavovi i slično. Ali, ključna pretpostavka za to je regulisanje primene poravnjanja u praksi, odnosno neophodno je odgovarajućim podzakonskim aktima predvideti mehanizme za postizanje sporazuma između žrtve i učinioca. S tim u vezi, trebalo bi da se rukovodimo kako primerima dobre prakse, tako i lošim iskustvima zemalja koje imaju tradiciju restorativnog pristupa rešavanju konfliktata između žrtve i učinioca nastalih krivičnim delom.

Najrasprostranjeniji oblik/program restorativne pravde, koji bi trebalo da nađe primenu i kod nas i omogući sprovođenje napred iznetih rešenja u praksi, je posredovanje između žrtve i učinioca.²¹ Za razliku od nekih drugih restorativnih programa, posredovanje između žrtve i učinioca nužno uključuje žrtvu u proces. Aktivno uključivanje žrtve u rešavanje konkretne situacije, bazirano na principu dobrovoljnosti, može u mnogome da pomogne žrtvi u procesu oporavka od traumatičnog događaja, odnosno u procesu povraćaja samopouzdanja, dostojanstva i nezavisnosti. Žrtva se ne oseća odbačenom, pruža joj se mogućnost da traži i dobije informacije od učinioca, a posebno odgovor na pitanje zašto se to baš meni dogodilo?. Žrtvi se daje prostora da iznese svoja osećanja i potrebe. Jer, kako pokazuju rezultati pojedinih istraživanja, odnosno evaluacija programa

posredovanja između žrtve i učinioca, ono što žrtve (i od tradicionalnog krivičnopravnog sistema) žele je mogućnost da izraze svoja osećanja, da budu saslušane, priznate i poštovane, kao i da njihova mišljenja/stavovi budu uzeti u obzir prilikom donošenja odluke, a da ne budu tretirani samo kao svedoci, odnosno puki izvori dokaza.²² U tom smislu, centralna tačka posredovanja trebalo bi da bude upravo susretanje žrtve i učinioca i njihova posredna ili neposredna komunikacija, a ne ishod. To bi ujedno bila i ključna linija razgraničenja u odnosu na krivični sud i položaj žrtve u krivičnom postupku, jer, kako primećuje danski viktimalog i kriminolog Beth Grothe Nielsen, rezultati krivične procedure obično ne donose naročitu korist nikome i uglavnom služe (privremenom) zadovoljavanju instinkтивне, emotivne potrebe žrtava i javnosti.²³

Osim toga, kako navodi isti autor, „sama činjenica da je bavljenje konfliktom organičeno na krivični sud često stvara dodatne, ekonomski i lične, probleme i teškoće za žrtvu, a konflikt i dalje traje“²⁴ i proizvodi niz negativnih posledica za žrtvu, čak i kada se krivični postupaka okonča pa i kada se učinilac vrati sa izdržavanja kazne. Naime, primena svih mera koje unose elemente restorativne pravde u naš sistem vezuje se za nadležne pravosudne organe, što znači da žrtva ulazi u krivičnopravni sistem i može da se suoči sa nizom problema o kojima je već bilo reči, ili da, upravo zbog straha od sekundarne viktimalizacije, uopšte i ne prijavi krivično delo. Zbog toga bi, takođe, trebalo da se razmišlja i u pravcu pružanja mogućnosti realizovanja posredovanja između žrtve i učinioca i pre nego što se krivično delo prijavi nadležnim organima, kao i o upućivanju pojedinih slučajeva na posredovanje i od strane policije, odnosno o pružanju drugih mogućnosti rešavanja konfliktata koje bi predstavljale pravu alternativu tradicionalnom krivičnopravnom reagovanju na kriminalitet. Na kraju, u istom cilju – pomoći žrtvi u procesu oporavka od preživljene viktimalizacije – mogli bi da posluže i primjeri programa posredovanja u zatvorima, kao deo tretmana, koji se realizuju u pojedinim zemljama, kakva je, na primer, Belgija.²⁵

Međutim, pored niza dobrih strana, i posredovanju između žrtve i učinioca mogu da se stave određeni prigovori, odnosno moramo da budemo

21 O programima posredovanja u pojedinim zemljama videti u: Pelikan, C. (2000) "Victim-offender mediation in Austria"; Bennenberg, B. (2000)) "Victim-offender mediation in Germany"; Czarnecka-Działuk, B., Wojcik, D. (2000) "Victim-offender mediation in Poland"; Paus, K.K. (2000) "Victim-offender mediation in Norway". Svi radovi su objavljeni u: *Victim-offender mediation in Europe: making restorative justice work* The European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice, Leuven: Leuven University Press.

22 Wemmers, J.A., Cyr, K. (2003), op. cit. str. 6-9.

23 Nielsen, B.G. (2001) „Repressive, restorative and reflexive criminal law“, u: Fattah, E., Parmentier, S. (2001) *Victim policies and criminal justice on the road to restorative justice*, Leuven: Leuven University Press: str. 147.

24 Nielsen, B.G. (2001), op. cit. str. 147.

25 Više o tome u: Ćozić, S. (2001), op. cit. str. 37.

svesni i nekih nedostataka. Na ovom mestu ćemo naznačiti samo neke od njih koji su važni posmatrano s aspekta žrtve, ali nećemo ulaziti u njihovu dublju analizu. Naime, kao i tokom krivičnog postupka, i pre, tokom i nakon posredovanja žrtva može da bude izložena sekundarnoj viktimizaciji. Potom, žrtva može da oseća pritisak na sebe da se uključi u proces posredovanja, odnosno izvesnu odgovornost ako to odbije. Praksa pokazuje da u najvećem broju slučajeva predlog za upućivanje na posredovanje ne dolazi od strane žrtve ili službi za žrtve, već od strane učinioca, organa gonjenja ili pravosudnih organa. Utoliko žrtva ako odbije da učestvuje u postupku posredovanja može da oseća krivicu, neadekvatnost pa čak i strah od mogućih posledica. Na kraju, i u samom postupku posredovanja mora da se uspostavi odgovarajući balans između žrtve i učinioca, njihovog položaja, prava i obaveza, kako se ne bi desilo da i u njemu centralna figura bude učinilac.²⁶

S tim u vezi, a pozivajući se na Dokument Evropskog foruma službi za žrtve o položaju žrtve u procesu posredovanja, značajna je uloga službi za žrtve. Naime, ove službe treba da rade na podizanju svesti o restorativnoj pravdi i pravima žrtava, da imaju konsultativnu ulogu u procesu razvijanja državne politike u vezi sa primenom restorativne pravde, odnosno da predlažu izmene zakona i prakse, kao i da prate primenu postojećih rešenja u praksi i vrše njihovu evaluaciju. Uloga službi za žrtve može da bude važna i u domenu obučavanja medijatora (posrednika) s obzirom na akumulirano iskustvo, znanje i veštine u radu sa žrtvama kriminaliteta, što je veoma važno kako se ne bi izgubila perspektiva žrtve u postupku posredovanja, odnosno kako se žrtva ne bi i dalje marginalizovala. Službe za žrtve mogu i treba da pruže žrtvama pomoći i podršku pre, tokom i nakon posredovanja, kao i da ostvaruju prvi kontakt sa žrtvom u smislu njene pripreme za uključivanje u restorativni proces.

Zaključak

Usvajanjem Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, nastavljen je trend poboljšavanja položaja žrtve/ oštećenog u krivičnom postupku koji je započet donošenjem Zakonika o krivičnom postupku. Međutim, da bi zakonska rešenja bila adekvatna polazna osnova za bolji tretman žrtava, neophodna

je izmena odredbi Zakonika o krivičnom postupku u skladu sa napred pomenutim predlogom Viktimološkog društva Srbije. Uz to, neophodno je da se mogućnost izricanja zaštitnih mera, poput mere zabrane približavanja, obaveznog lečenja i slično, koje u slučajevima nasilja u porodici predviđa Porodični zakon iz 2005. godine, proširi na sve žrtve nasilja, kao i na krivični i prekršajni postupak, da se obezbedi nadzor nad njihovim izvršenjem, kao i pretnja adekvatnom sankcijom za slučaj njihovog kršenja.²⁷

Najnovije reforme krivičnog i maloletničkog zakonodavstva u Srbiji idu i u pravcu uvođenja pojedinih elemenata restorativne pravde i u naš, tradicionalno retributivan, krivičnopravni sistem. To svakako predstavlja pozitivan korak u procesu reforme krivičnopravnog sistema Srbije i njegovog uskladivanja sa relevantnim međunarodnim standardima.²⁸ Posmatrano iz perspektive žrtve, ona donose delimično poboljšanje položaja žrtve u postupku, odnosno postavljaju osnov za aktivnije uključivanje žrtve u razrešenje konflikta nastalog izvršenim krivičnim delom i za mogući uticaj na sam ishod postupka. Ali, ono što se primećuje je da još uvek nedostaju mehanizmi za potpunu primenu pojedinih mera u praksi, posebno onih koji podrazumevaju aktivno uključivanje žrtve. U tom smislu, model posredovanja između žrtve i učinioca mogao bi da bude najoptimalniji za izvršenje novih mera, vodeći istovremeno računa i o mogućim izazovima, nedostacima i problemima sa kojima su se susretale i još uvek se susreću države koje imaju daleko razvijeniju tradiciju resotrativnog reagovanja na kriminalitet. Osim toga, neophodnim se čini i sprovođenje istraživanja kojima bi se ispitivali stavovi profesionalaca, odnosno onih koji zakone primenjuju u praksi, kao i učinilaca i žrtava, o mogućim oblicima reagovanja baziranim na principima restorativne pravde, o njihovim prednostima i

27 Predlog takvih zakonskih izmena izradilo je Viktimološko društvo Srbije i one su dostupne na web site: www.vds.org.yu. Takođe, Krivični zakonik Srbije koji je stupio na snagu 1.1. 2006. godine predviđa krivičnu odgovornost za slučaj kršenja zaštitne mere izrečene u parničnom postupku, kao najblaži oblik krivičnog dela nasilje u porodici (čl.194 st.5 KZRS).

28 Neki od važnijih dokumenata kojima se postavlja osnova za uvođenje restorativne pravde i uopšte alternativnih oblika reagovanja na kriminalitet a koji mogu da budu značajni i za žrtve krivičnih dela su: Deklaracija UN o principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe moći (1985), Preporuka Komiteta ministrara Saveta Evrope br. R (99) 19 o posredovanju u krivičnim stvarima (1999), Osnovni principi UN o primeni programa restorativne pravde u krivičnim slučajevima (2000), Okvirna odluka EU o položaju žrtava u krivičnom postupku (2001) i slično. Videti u: Ćopić, S. (2001), op. cit. str. 34-35.

26 Više o tome u: Pemberton, A., Willem Winkel, F., Groenhuijsen, M. (2006) "Ozbiljno uzimanje u obzir položaja žrtve u konceptu restorativne pravde", Temida, br. 1: str 11-20..

značaju koji mogu da imaju za sve zainteresovane strane u sukobu. Takođe, potrebno je pratiti primenu ovih mera u praksi i vršiti njihovu evaluaciju, kako bi se videlo da li i na koji način nova zakonska rešenja vode poboljšanju položaja žrtve u krivičnopravnom sistemu ili se žrtva i dalje marginalizuje.

Međutim, pored izmena zakona i njihove efikasne primene u praksi, potrebno je obezbediti i čitav niz drugih uslova kojima bi se žrtvama i svedocima garantovala bezbednost i zaštita od sekundarne viktimizacije. To posebno podrazumeva odgovarajuća prostorna rešenja u sudovima (posebne prostorije), službe za podršku žrtvama i svedocima, kao i odgovarajuću edukaciju policije, sudija, tužilaca i advokata.

**Vesna Nikolić-Ristanović, PhD
Sanja Ćopić, M.A.**

**The position of victims in Serbia:
criminal procedure and possibilities
of restorative justice**

In the paper, the authors deal with the victim's

position in the criminal procedure, on the one hand side, and the possibilities of implementing restorative justice and its importance for the improvement of victim's position in Serbia, on the other one. In the first part of the paper, the authors point out victim's position within the criminal procedure and the noticed gaps, which are particularly reflected in insufficient paying attention to the victim and neglecting of his/her rights and needs. This is opposite to the strengthening of the rights of the accused party that characterizes societies, which are, as our society, on the way of democratization and improvement of human rights. In the second part of the paper, the authors analyze some solutions that introduce elements of restorative justice into our system of criminal response to crime, but from the victim's point of view. Finally, the authors also point out some further steps that should be undertaken in order to improve the victim's position, particularly emphasizing the place and role of victim support service, witness service and special facilities in the courts for victims/witnesses, possibilities of using victim-offender mediation before reporting the crime, or starting the prosecution, or as a part of the treatment in the prison etc.

Kriminalitet mladih, neizvesna budućnost

(Edinburg, Škotska 19. oktobar 2005. godine)

U organizaciji Službe za žrtve Škotske, u Edinburgu je 19. oktobra 2005. godine održana konferencija "**Kriminalitet mladih, neizvesna budućnost**". Cilj konferencije bio je predstavljanje novog modela rada u maloletničkom pravosudu koji su kreirali predstavnici službe za žrtve Škotske u saradnji sa policijom i pravosudnim organima. Konferenciji su prisustvovali predstavnici škotske policije, pravosuda i socijalnih službi. Kao gosti, konferenciju su pratili predstavnici službi za žrtve iz Norveške, Holandije, Belgije, Danske, Portugalije, Bugarske, Malte i Srbije.

Konferenciju je otvorio Ron Danijel, direktor Službe za žrtve Škotske. On je prisutnima, uz reči dobrodošlice, ukazao na značaj saradnje svih koji rade sa mladima. Reči dobrodošlice je uputio i predstavnik Ministarstva pravde Škotske. U ime domaćina obratio se i David McKenna, izvršni direktor Službe za žrtve Škotske, koji je izrazio svoje zadovoljstvo da se u Škotskoj počinje sa primenom novog modela u maloletničkom pravosudu koji posvećuje više pažnje žrtvama, ali istovremeno vodi računa i o izvršiocima.

U prvom delu Konferencije prisutnima su se obratili predstavnici škotske policije, socijalnih službi i pravosudnih organa i izneli svoje mišljenje o maloletničkom pravosudu, prevenciji maloletničkog kriminaliteta i položaju žrtava. Takođe su izneli svoje probleme u radu i dileme u vezi primene Novog modela u maloletničkom pravosudu.

Neil Paterson iz Službe za žrtve Škotske, predstavio je Novi model u maloletničkom pravosudu.

Radi boljeg razumevanja Modela daću kratak pregled onoga što se dešava sa maloletnim licem kad izvrši krivično delo u Škotskoj. Kao prvo, policija se posle izvršenog krivičnog dela obraća izvestilcu (reporter eng.-osoba koja nije po profesiji sudija), koji odlučuje šta će se dalje preduzeti. Ako smatra da izvršeno delo zahteva dalje angažovanje, slučaj upućuje na tzv. children's hearing (posebno oformljeno telo koje predstavlja supstitut krivičnom суду). "Saslušanju" deteta pred ovim telom prisustvuju 3 volontera specijalno trenirana za ovaj rad, izvršilac, njegovi roditelji, izvestilac i, ponekada, socijalni radnik ili učitelj. Na ovom sastanku se raspravlja o razlozima za ponašanje koje je dovelo

do narušavanja zakona i o onome što je najbolje za mladu osobu. Ukoliko se smatra da problemi nisu razrešeni i da treba još da se radi sa mlađom osobom, mogu da joj odrede "prinudnu superviziju", što znači da izvršilac mora dodatno da radi sa socijalnim radnikom ili nekim drugim koji pomaže mlađim osobama koje prekrše zakon.

Novi Model prati žrtvu i učinjoca od trenutka izvršenja krivičnog dela, korak po korak, na sledeći način: žrtva prijavljuje krivično delo; policija žrtvi daje informacije o Službi za žrtve; Služba za žrtve pruža pomoć žrtvi; izvršilac se upućuje na izvestilca; izvestilac donosi početnu odluku (da li će se zakazivati "saslušanje" ili ne) koja se odnosi na izvršilaca; izvestilac obaveštava pismom žrtvu o svojoj odluci; žrtva dobija pismo; žrtva može da zatraži dodatne informacije ako su joj potrebne; koordinator Službe za žrtve zadužen za vezu sa maloletničkim pravosuđem odgovara na zahteve koje je postavila žrtva, upućuje žrtvu na dodatne vidove podrške, daje informacije o slučaju i odlukama izvestilaca; izvestilac donosi konačnu odluku (u vezi sa upućivanjem izvršilaca na children's hearings); žrtva se obaveštava o doноšењу konačne odluke u pisanim oblicima; žrtva se obaveštava o ishodu saslušanja i eventualno izrečenoj "prinudnoj superviziji" u pisanim oblicima; žrtva zahteva objašnjenja; koordinator službe za žrtve daje objašnjenja i informacije kao i dodatnu podršku. Kao što se iz predhodnog može videti ceo model je baziran na permanentnom obaveštavanju i podršci žrtvama.

Sledeća je govorila Susan Gallager, rukovoditeljka Službe za maloletničko pravosuđe pri Službi za žrtve Škotske. Ona je govorila o značaju podrške za maloletne žrtve i saradnji na razvijanju servisa sa policijom, škotskim maloletničkim pravosuđem i škotskom izvršnom vlašću.

Alan McCloskey je predstavio web site www.crimeandyou.net i brošure namenjene deci i mlađima. Web site ima posebnu stranu za decu do 14 godina i decu stariju od 14 godina. Svi sadržaji su i vizuelno i sadržajno prilagođeni dečijem uzrasu. Informacije koje se mogu pronaći u ovim sadržajima su:

- Šta se dešava kada mlađa osoba prekrši zakon?

- Informacije za mlade žrtve kriminaliteta
- Informacije o maloletničkom pravosuđu
- Kriminal i ti
- Informacije o vršnjačkom nasilju, rasizmu, nasilju i krađi.

Antony Pemberton iz Službe za žrtve Holandije govorio je o položaju žrtve u konceptu restorativne pravde.

U drugom delu Konferencije, učesnici su podeljeni u osam grupa. U svakoj grupi je bio jedan predstavnik zemlje gosta koji je prezentovao ostalima način funkcionisanja maloletničkog pravosuđa u svojim zemljama. Na kraju je predstavnik svake grupe izložio zaključke rada svojih grupa. Cilj ovog

grupnog rada je bio razmena iskustava i uočavanja primera dobre prakse koji bi mogao da se primeni i u Škotskoj. Međutim, na kraju grupnog rada se moglo zaključiti da ostale zemlje prisutne na ovoj Konferenciji imaju manje razvijen sistem zaštite maloletnih žrtava i da su imali šta da nauče na ovoj Konferenciji.

Sadržaj Konferencije je bio strogo vezan za škotski pravosudni sistem i na Konferenciji su uglavnom razmenjivali ideje škotski stručnjaci. Ovo je svakako bila jedna izuzetno dobra prilika da se upozna sa jednim sistemom koji se veoma razlikuje od našeg, ali i da se uoče primeri dobre prakse naročito u podršci maloletnim žrtvama.

Jasmina Nikolić

«Meeting the challenges of introducing victim-offender mediation in Central and Eastern Europe» «U susret izazovima uvođenja posredovanja između žrtve i učinioca u zemljama Centralne i Istočne Evrope»)

Treći regionalni seminar u okviru AGIS projekta,
Sofija, 29. septembar – 1. oktobar 2005. godine

Od 29. septembra do 1. oktobra 2005. godine u Sofiji (Bugarska) je održan treći regionalni seminar u okviru AGIS projekta pod nazivom «Meeting the challenges of introducing victim-offender mediation in Central and Eastern Europe» («U susret izazovima uvođenja posredovanja između žrtve i učinioca u zemljama Centralne i Istočne Evrope»). Domaćin ovog završnog seminara bio je Institut za rešavanje konfliktata iz Sofije. Cilj seminara, kako je na samom početku naveo Martin Wright iz Engleske, bio je evaluacija AGIS projekta i određivanje, definisanje novih koraka i budućih oblika saradnje. Nakon pozdravnih reči domaćina i zamenika Ministra pravde Bugarske, Borbala Fellegi iz Sekretarijata Evropskog foruma za posredovanje između žrtve i učinioca i restorativnu pravdu, ukratko je upoznala učesnike skupa sa AGIS projektom, njegovim ciljevima, aktivnostima i postignutim rezultatima.

AGIS projekat je realizovan u periodu od decembra 2003. do novembra 2005. godine, uz finansijsku pomoć Evropske komisije. Projektom je koordinirao Evropski forum za posredovanje između žrtve i učinioca i restorativnu pravdu. U projekat je direktno bila uključena 21 zemlja i oko 70 eksperata. Namera projekta bila je omogućavanje razmene (iskustava,

znanja, informacija) između Istoka i Zapada, odnosno istočno i zapadnoevropskih zemalja, u vezi sa uvođenjem i primenom posredovanja između žrtve i učinioca kao oblika reagovanja na kriminalitet. U tom smislu, cilj projekta bio je obezbeđivanje podrške razvoju posredovanja između žrtve i učinioca u zemljama Centralne i Istočne Evrope. Razlog zbog koga su projektom bile obuhvaćene upravo ove zemlje, ležao je prevashodno u činjenici da su, nakon promena koje su se desile u nekadašnjem Istočnom bloku, ove države krenule putem tranzicije, odnosno socijalne, ekonomске i političke reforme. To je, između ostalog, uslovilo i potrebe izmena zakonodavstva, tačnije otpočinjanje procesa usklajivanja nacionalnih zakonskih rešenja sa relevantnim međunarodnim dokumentima i standardima koji se njima promovišu. Jedan od važnih segmenata u domenu zakonske reforme je i pitanje unošenja elemenata restorativne pravde, pre svega u formi posredovanja između žrtve i učinioca, u nacionalna zakonodavstva, kao oblika reagovanja na kriminalitet, ali i kao načina rešavanja konfliktata uopšte. Osnovni cilj projekta ostvaren je kroz:

- proučavanje na konceptualnom i zakonskom nivou kakve su mogućnosti za uvođenje posredovanja u zemljama Centralne i

Istočne Evrope, imajući u vidu njihovu političku, socijalnu, ekonomsku, kulturološku i pravnu tradiciju;

- razmatranje načina na koji zemlje Zapadne Evrope mogu da pruže informacije i podršku za razvoj posredovanja u centralno i istočnoevropskim državama;
- pripremanje strategija za promovisanje razvoja integralne politike koja bi se odnosila na posredovanje u zemljama koje su bile obuhvaćene projektom;
- aktivna razmena iskustava i znanja, kao i saradnja i povezivanje među ekspertima;
- kreiranje preporuka za EU u vezi sa budućom politikom razvoja posredovanja između žrtve i učinioca.

S tim u vezi, glavne aktivnosti na projektu bile su priprema, organizovanje i follow-up dva ekspertska sastanka i tri seminara, od kojih je poslednji, kao što je navedeno, održan u Sofiji.

Na završnom seminaru prezentovani su rezultati projekta, definisane preporuke za dalji razvoj nacionalnih i međunarodne politike u vezi sa posredovanjem, i planirani novi projekti bazirani na bilateralnoj i multilateralnoj saradnji. Rad na seminaru organizovan je kroz plenarne sesije i tematske radionice. Na plenarnim sesijama rezultate koji su ostvareni u pogledu uvođenja i implementacije posredovanja u pojedinim zemljama, izneli su predstavnici Estonije, Bugarske, Slovenije i Ukrajine, dok su se iskustva drugih zemalja mogla čuti tokom rada u radionicama. O aktivnostima pojedinih međunarodnih organizacija/institucija u ovom domenu, govorili su predstavnici Evropske komisije, UNODC i Saveta Evrope.

Radionice su bile posvećene temama koje su tokom projekta, tj. ekspertske sastanak, međusobne komunikacije i saradnje i prethodna dva seminara, označene kao «hot issues», odnosno goruća pitanja koja treba rešavati u gotovo svim zemljama koje su bile uključene u projekat, i to:

- zakonodavstvo i razvoj opšte politike u vezi sa posredovanjem
- trening/obuka medijatora i izgrađivanje prakse
- podizanje svesti među profesionalcima
- podizanje svesti opšte populacije
- traženje sredstava (fundraising)
- međunarodna saradnja.

Na ovom mestu iznećemo neke važnije zaključke sa pojedinih radionica.

Jedan od ključnih zaključaka radionice o zakonodavstvu bio je da je zakonska regulativa u vezi sa posredovanjem neophodna i da ovo pitanje treba detaljno regulisati odgovarajućim aktima, a ne samo

u smislu opšte odredbe kojom se dozvoljava njegova primena. Zakone je neophodno dobro pripremiti, a to, između ostalog, podrazumeva proučavanje postojeće zakonske regulative svake pojedine zemlje, i iznalaženje već postojećih primera primene posredovanja u drugim sferama (na primer, u vaspitnim ustanovama, ustanovama za izvršenje sankcija, za rešavanje građanskih sporova i slično); potom, potrebno je ostvariti uvid u zakonska rešenja drugih država, kao i sprovesti pilot istraživanja o mogućnostima uvođenja i zakonskog regulisanja posredovanja, i to u smislu ispitivanja stavova građana, profesionalaca i slično. Ovu vrstu istraživanja značajno je sprovoditi i kasnije u cilju evaluacije primene zakonskih rešenja u praksi i predlaganja njihovih daljih izmena i dopuna. Na kraju, ono što se čini jako važnim je prezentovati rezultate do kojih se došlo u fazi pripreme zakona političarima kako bi se ubedili da je odgovarajuća zakonska regulativa u ovoj oblasti neophodna. Osim toga, potrebno je osigurati i odgovarajuću institucionalnu osnovu za sprovođenje zakona.

Sledeće što je važno imati na umu je da restorativnu pravdu ne treba ograničavati i poistovećivati samo sa posredovanjem između žrtve i učinioca ili društveno korisnim radom. Naime, uvođenje restorativne pravde treba shvatiti kao kontinuirani proces uvođenja konstruktivnih odgovora na kriminalitet. Restorativna pravda, takođe, treba da bude dostupna u svim fazama (krivičnog) postupka – bilo kao alternativa tradicionalnom krivičnom postupku, ili kasnije kao oblik skretanja klasične krivične procedure tokom prethodnog postupka i glavnog pretresa, a potom i tokom probacije, izdržavanja kazne i slično. Osim toga, ima mišljenja da primenu restorativne pravde ne treba ograničavati samo na lakša krivična dela, već u nekim slučajevima ona može da predstavlja oblik društvenog reagovanja i na teža krivična dela. Kako bi se zakonske odredbe efikasno primenjivale u praksi, potrebno je doneti i odgovarajuće podzakonske akte kojima se detaljnije regulišu procedure, standardi i saradnja između različitih aktera.

Druga radionica bila je posvećena podizanju svesti među opštom populacijom o restorativnoj pravdi. Javne kampanje treba da budu, pre svega, fokusirane na informisanje građana o postojanju alternativa sudskom rešavanju konfliktata nastalih krivičnim delom, a potom ih informisati o tome da je restorativna pravda alternativa konvencionalnom krivičnom postupku. Odnosno, ne treba dozvoliti da se restorativna pravda posmatra kao izbegavanje kazne, već kao konstruktivan odgovor na kriminalitet. Građane je potrebno ubediti da oni sami kao

deo zajednice treba da budu aktivno uključeni u razrešenje situacija nastalih izvršenjem krivičnog dela, jer su upravo oni jedna od zainteresovanih strana. Ili, kako je naveo Roman Koval iz Ukrajine, najjača poruka koja može javnosti da se uputi je da ako žele da žive u miru, moraju da urade nešto i sami, jer nisu uvek pravni sistem i sud ti koji će rešiti svaki njihov problem. Ali, da bi se poslala prava poruka, odnosno javnost informisala o značaju restorativne pravde kao oblika reagovanja na kriminalitet, potrebno je mapirati potrebe građana i njihove primedbe na funkcionisanje postojećeg krivičnopravnog sistema (kao što su nedostatak poverenja u pravosudne organe, neefikasnost u radu, marginalizacija žrtava i slično). Odnosno, da bi se istakla potreba alternativnog postupanja, treba izneti uočene probleme postojećeg načina reagovanja na kriminalitet. U ovim kampanjama, treba saradivati sa postojećim organima društvene kontrole, kao i edukovati novinare da na pravi način prezentuju nove ideje u medijima. Podizanje svesti opšte javnosti je povezano i sa podizanjem svesti profesionalaca, odnosno onih koji zakone i druge akte primenjuju u praksi, pa je zato potrebno postići balans između dva pristupa: odozgo na dole (u smislu informisanja i ubedivanja onih koji donose odluke i profesionalaca o značaju restorativne pravde na prvom mestu) i odozdo na gore (u smislu informisanja

prvo opšte javnosti pa potom onih koji donose odluke i zakone primenjuju u praksi).

Da bi se odgovarajući zakoni sprodovili u praksi, potrebno je obezbediti i određene treninge, odnosno obuke profesionalaca, što treba da bude kontinuirana aktivnost. Na kraju, jedan od važnih preduslova uvođenja restorativne pravde u određenu zemlju je, kao što je i ovaj projekat pokazao, međunarodna saradnja u smislu razmene iskustava i znanja, i to putem ekspertske sastanaka, regionalnih seminara, fokus grupe i slično. Jer, od takvog pristupa svi mogu da imaju koristi, tj. kako zemlje u kojima je uvođenje restorativnih procesa u začetku, tako i one koje imaju višegodišnju tradiciju restorativnog reagovanja na kriminalitet. Jedan od važnih zaključaka u vezi sa ostvarivanjem međunarodne saradnje je da bi nacionalne institucije, kakva je na prvom mestu vlada, trebalo da prepoznaju svoju odgovornost u razvijanju i održavanju međunarodne saradnje kroz podršku u finansijama, infrastrukturi i ljudskim resursima, kao i u kreiranju vodiča koji promovišu međunarodnu razmenu.

Rezultati celokupnog projekta objavljeni su u posebnoj publikaciji: Fellegi, B. (ur.) (2005) *Meeting the challenges of introducing victim-offender mediation in Central and Eastern Europe*. Leuven: European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice. Više informacija o ovom projektu, kao i drugim aktivnostima Evropskog foruma za restorativnu pravdu videti na www.euforumrj.org

Mr Sanja Čopić

Grupa autora

Alternative zatvorskim kaznama

Fond za otvoreno društvo, Beograd,
2005, str. 205.

Ne samo u očekivanju promena, već i sa jasnim opredeljenjem za aktivno učešće u procesu reforme našeg pravosudnog sistema, Fond za otvoreno društvo je proteklih godina realizovao niz projekata koji se bave ovom problematikom. Objavljanje publikacije pod nazivom *Alternative zatvorskim kaznama* samo je logičan nastavak angažovanja Fonda za otvoreno društvo u pružanju doprinosu poštovanju ljudskog dostojanstva i progresivnom razvoju ljudskih prava na našim prostorima. Knjiga se sastoji iz tri celine koje sa različitih aspekata osvetjavaju jedan od segmenata reforme našeg pravosudnog sistema - oblast izricanja i izvršenja krivičnih sankcija. Analitičkim osvrtom na ponuđena zakonska rešenja, kao i pregledom alternativnih modela sankcionisanja u drugim zemljama, ukazuje se na moguće konsekvence zakonodavne politike, a stručna javnost podstiče na diskusiju o dometima i pravcima razvoja drugačijeg odgovora na kriminalitet.

U prvom delu, pod nazivom *Restorativna pravda, kažnjavanje i žrtve*, autorka prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović daje kritiku represivnog modela pravde, nasleđenog koncepta koji se uporno odupire zahtevima za humanizacijom odnosa kako prema izvršiocu, tako i prema žrtvi krivičnog dela. Konflikt između izvršioca i žrtve se u retributivnom poimanju pravde simplifikuje na dualitet zločina i kazne, odnosno projektuje na odnos prestupnika koji narušava ravnotežu pravde i države koja je zakonskim mehanizmom ponovo uspostavlja. Marginalizovanu ulogu žrtve, koja se u praksi svodi samo na svedočenje, autorka oslikava kroz reči danskog kriminologa i viktimaloga Beth Grothe Nielsen da "krivični sud često stvara dodatne ekonomske i lične probleme i teškoće za žrtvu, dok konflikt i dalje traje", proizvodeći negativne posledice čak i po njegovom okončanju.

Istorijski razvoj restorativnog pristupa pravdi, kako Nikolić-Ristanović navodi, upravo je rezultat nedostataka tradicionalnog krivičnopravnog reagovanja na kriminalitet i težnje da žrtva, a ne izvršilac krivičnog dela, postane centar interesovanja. Da ovaj proces ne teče pravolinijski, uzlaznom putanjom, pokazuju istovremene tendencije jačanja repre-

sije i "manipulisanja strahom od kriminala". Autorka ukazuje na fenomen "moralne panike", kroz primere neadekvatnog reagovanja državnih organa i medija, kada se senzacionalističkim pristupom provocira burna reakcija javnog mnjenja i zahtevi za jačanje represije. Pritom, "bavljenje uzrocima i interes za dugoročno bavljenje problemom i stvarnu promenu izostaju". Sudeći prema statističkim podacima, domaće zakonodavstvo je nakon društvenih promena 2000. godine podleglo globalnom trendu zaoštravanja kursa prema prestupnicima što se ogleda, navodi autorka citirajući M. Grubača, u podizanju opšteg zakonskog minimuma kazne zatvora na 30 dana, mogućnosti izricanja kazne zatvora do 40 godina, podoštravanju kazni za pojedina krivična dela, proširenju zona kažnjivosti, uvođenju kumulacije pojedinačnih kazni prilikom odmeravanja jedinstvene kazne za dela učinjena u sticaju.

Argumentovanom kritikom postojećeg sistema krivičnih sankcija u Srbiji, načina njihovog izvršenja, svršishodnosti, preventivne funkcije, uticaja na žrtvu i društvo u celini autorka ukazuje na potrebu proširivanja repertoara krivičnih sankcija koje se mogu

izreći, kao i modaliteta njihovog izvršenja. Posebno je istaknuto da kratkotrajne kazne zatvora, koje se izriču u velikoj meri, mogu imati kontraproduktivan efekat na izvršioca krivičnog dela, dok je istovremeno njihov značaj za žrtvu zanemarljiv.

Položaju žrtve u krivičnopravnom sistemu autorka posvećuje posebnu pažnju ukazujući da, pored primarne, žrtva često trpi i posledice sekundarne viktimizacije, kroz neadekvatnu reakciju državnih organa i negativan odnos socijalne sredine. Negiranje prava žrtve u krivičnom postupku, u ime zaštite ljudskih prava optuženog, je u novijoj praksi do te mere predimenzionirano da često prouzrokuje naknadnu viktimizaciju žrtve. Autorka navodi najvažnije međunarodne dokumente o pravima žrtve: Preporuku Komiteta ministara Saveta Evrope o položaju žrtava u okviru krivičnog prava i postupka iz 1985. godine, Deklaraciju o osnovnim principima pravde u vezi sa žrvama kriminalnih radnji i žrvama zloupotrebe vlasti, usvojenu od strane Ujedinjenih nacija 1985. godine, Uputstva za implementaciju ove Deklaracije, usvojena 1998. godine i Okvirnu odluku Saveta Evropske unije iz 2001. godine. Državama potpisnicama ovih dokumenata se ukazuje na potrebu usaglašavanja zakonodavstva i prakse postupanja prema žrvama u cilju poštovanja njihovih prava i dostojanstva. U kojoj meri su zahtevi međunarodnih dokumenata o pravima žrtava implementirani u naše zakonodavstvo i primenjeni u praksi autorka analizira u narednim redovima, konstatujući da je i pored izvesnih pomača "situacija još uvek veoma nezadovoljavajuća". To se posebno odnosi na odredbe o sprečavanju sekundarne viktimizacije, pa su u tom smeru zakonodavcu upućeni i predlozi Viktimološkog društva Srbije i Centra za prava deteta.

Ni najbolji zakoni, zaključuje autorka, ne mogu otkloniti negativne posledice učinjenog krivičnog dela ukoliko nema mogućnosti primene mera koje imaju za cilj popravljanje narušenih odnosa, odnosno nadoknadu pričinjene štete žrtvi. Uvođenje alternativnih sankcija i drugih elemenata restorativne pravde u naše zakonodavstvo ocenjeno je kao pozitivan iskorak, uz naglašavanje potrebe "suštinskih promena sistema i načina izvršenja krivičnih sankcija uz jasno određenje mesta i uloge restorativne pravde i zaštite žrtava u ukupnom odnosu društva prema kriminalitetu".

Druga celina, pod nazivom *Alternativne krivične sankcije (studija o prihvatljivim modalitetima izvršenja)*, autorki prof. dr Nataše Mrvić-Petrović, Marijane Obradović i Nataše Novaković, predstavlja studiju koja kritičkom analizom zakonskih rešenja i iskustava u primeni alternativnih sankcija

u stranim zakonodavstvima nastoji da pronađe one modalitete koji bi se mogli primeniti u našem krivičnopravnom sistemu. Pored primera iz anglosaksonskih pravnih sistema, posebna pažnja je posvećena pregledu zakonodavnih rešenja u zemljama bivšim republikama SFRJ (Hrvatska, Slovenija, BiH, Makedonija).

Pod pojmom alternativnih sankcija autorke označavaju mere kojima se može "humanizovati i racionalizovati postojeći sistem krivičnih sankcija", ograničavajući radnu definiciju istraživanja samo na "one sankcije koje će, na osnovu novog Krivičnog zakonika moći da budu izrečene punoletnim osuđenim licima za izvršena krivična dela (uslovna osuda sa i bez zaštitnog nadzora, rad u javnom interesu), kojima se može obustaviti krivični postupak zbog nadoknađene štete žrtvi". Kao polaznu osnovu za propisivanje alternativnih sankcija autorke navode pravne standarde u nizu međunarodnih dokumenata usvojenih na nivou Ujedinjenih nacija i Saveta Evrope.

Kao jedna od alternativnih sankcija predviđena novim Krivičnim zakonom predstavljena je sankcija rad u javnom interesu, koja je zasnovana na kombinaciji ciljeva kažnjavanja, rehabilitacije i reparacije pričinjene štete. Autorke analiziraju ovu sankciju, koja ima već dugu primenu u brojnim evropskim zakonodavstvima, naročito zastupljenu kao zamena za kratkotrajne kazne zatvora i neplaćene novčane kazne. Odredbe hrvatskog Zakona o izvršavanju zaštitnog nadzora i rada za opće dobro na slobodi, kao i Pravilnika o vrsti i uslovima rada za opće dobro na slobodi ocenjene su kao najpotpunija zakonska rešenja u pogledu izvršenja rada u javnom interesu. Data je preporuka da naš zakonodavac načelno ima u vidu ove akte, uz prilagođavanje određenih rešenja osobenostima naše sredine.

Nadoknada štete kroz različite oblike poravnanja žrtve i izvršioca je takođe označena kao jedna od mogućnosti zamene kratkotrajne kazne zatvora. Neke od odredbi važećeg Zakonika o krivičnom postupku predviđaju mogućnost odustajanja tužioca od optužnog akta ukoliko je učinilac nadoknadio štetu oštećenom (princip oportuniteta). O naknadi štete kao vrsti sankcije, ističu autorke, ipak možemo govoriti samo u slučajevima kada je izvršeno lakše krivično delo i ako se radi o maloletnicima ili primarnim učiniocima. Autorke navode iskustva skandinavskih zemalja, posebno ističući finski model kao uzor prema kome bi se u našem zakonodavstvu moglo razraditi procesne odredbe koje regulišu postupanje suda i tužilaštva nakon postizanja sporazuma između učinjocima i žrtve.

Prikazom istorijskog razvoja i nekih odlika uslovne osude i probacionog nadzora u common-law i kontinentalnopravnom sistemu autorke sugerisu potrebu revitalizacije zakonskih odredbi koje regulisu ovu materiju kod nas. Jedan od preduslova uspešne primene alternativnih mera je organizovanje službe koja bi vršila nazor nad ponašanjem uslovno kažnjenih lica kao i izvršenjem drugih alternativnih sankcija. U tom smislu navode se i primeri odredbi krivičnih zakona Slovenije i Hrvatske. Autorke ukazuju da neki modaliteti zatvorskog tretmana, kao što su mere poludnevног zatvaranja, vikend zatvaranja, koje se u svetu primenjuju kao zamena za novčane kazne ili kratkotrajne kazne lišenja slobode, predstavljaju neiskorišćene mogućnosti za rešavanje problema prenaseljenosti naših zatvora. U zaključku, kao rezultate istraživanja, autorke navode preporuke u cilju reforme postojećeg krivičnog zakonodavstva uvođenjem alternativnih krivičnih sankcija i principa njihovog izvršenja.

U trećem delu knjige prezentovani su materijali sa konferencije pod nazivom "Alternativne zatvorskom kažnjavanju u zemljama Centralne i Istočne Evrope", održane u Bukureštu 2001. godine u organizaciji Međunarodnog udruženja za krivične sankcije (*Penal Reform International/PRI*). U uvodnoj reči, predsednik udruženja, Ahmet Othmai, predstavlja ciljeve konferencije ističući značaj razmene iskustava o načinima kažnjavanja koji predstavljaju alternativu zatvorskim kaznama.

Dr Kevin Haines, koordinator programa DFID, prikazao je dostignuća i rezultate prakse primene uslovnog kažnjavanja u Rumuniji. Rumunski model ukazuje na značaj osnivanja službi za socijalnu integraciju i nadzor, kao i nacionalne službe za sprovođenje uslovnih kazni. Kamelia Paun, regionalna direktorka PRI za Centralnu i Istočnu Evropu, u svom izlaganju o alternativnom kažnjavanju naglašava da "bi osuda na zatvor trebalo da bude poslednja solucija kojoj sudija pribegava". Edvin Tolefson je preneo iskustva primene sankcije služenja u zajednici u SAD, Kanadi i Evropskoj uniji.

Posebno je nadahnuta bila prezentacija prof. dr Monike Platek, profesorce na Pravnom fakultetu Univerziteta u Varšavi, koja je istakla značaj primene međunarodnih i evropskih standarda koji

se odnose na alternative zatvorskim kaznama. Navodeći neke sličnosti i razlike prakse uslovnog kažnjavanja u pojedinim zemljama, autorka govori u prilog značaja prilagođavanja određenih zakonskih rešenja konkretnim uslovima. Ono što autorka smatra važnim i podjednako značajnim za sve jeste usaglašavanje sa minimalnim međunarodnim standardima koji se odnose na ljudska prava. Govoreći o preduslovima za sprovodenje uspešne reforme pravosudnog sistema M. Platek ističe da "mentalitet i određena pravosudna kultura nose veću odgovornost za postojeće stanje nego nedostatak finansijskih sredstava".

Predstavljajući iskustva Republike Češke u primeni alternativnih sankcija dr Zdeněk Karabec sa Instituta za kriminologiju i društvenu prevenciju izneo je rezultate istraživanja efikasnosti novih metoda kažnjavanja u ovoj zemlji. Pored upoznavanja sa nekim rešenjima koja predviđa česko zakonodavstvo treba izdvojiti preporuke autora u pogledu poboljšanja postojećih odredbi (saglasnost optuženog prilikom izricanja kazne služenja u zajednici, obavljanje poslova koji su u skladu sa kvalifikacijama optuženog, preciznije odrednice u pogledu izvršenja sankcije vansudskog poravnanja i slično). Autor zaključuje da alternative zatvorskim kaznama mogu biti efikasno sredstvo za pojednostavljenje i ubrzanje krivičnih postupaka, bolje sredstvo kompenzacije žrtve, ali samo ukoliko su dobro ubožene, odnosno adekvatne i za učinioca i za žrtvu.

Anhelita Kamenska prenela je iskustva Letonije, zemlje koja zauzima vodeće mesto u Evropi po stopi izrečenih zatvorskih kazni, u primeni alternativne sankcije služenja u zajednici. Pozitivni efekti primene ove sankcije rezultirali su predlogom za izmenu Krivičnog zakona u smislu povećanja broja krivičnih dela za koja će ona moći da bude izrečena, kao i osnivanje nacionalne službe za sprovođenje uslovnih kazni.

Govoreći u prilog primene sankcija alternativnih kazni zatvora jedan od autora navodi citat iz Bele knjige publikovane u Velikoj Britaniji 1990. godine, pa i ovaj prikaz možemo završiti rečima: "Zatvor je skup način da se kriminalci učine još gorim".

Mr Danica Vasiljević

LISE BJERKAN (Ur.)

**Samo moj život:
Rehabilitacija žrtava trgovine
ljudima u cilju
seksualne eksploracije**

Viktimoško društvo Srbije i "Prometej",
Beograd, 2005, str. 182.

Knjiga *Samo moj život: Rehabilitacija žrtava trgovine ljudima u cilju seksualne eksploracije*, nastala je kao izveštaj proistekao iz međunarodne i interdisciplinarne istraživačke saradnje između Viktimološkog društva Srbije, Sør-Trøndelag Univerziteta i Fafo Instituta za primenjene međunarodne studije iz Norveške. Projektni tim činile su četiri istraživačice, dve kao predstavnice VDS, partnera iz Srbije, i dve koje su predstavljale po jednu iz svake od navedenih institucija iz Norveške: Vesna Nikolić-Ristanović, Biljana Simeunović-Patić, Lise Bjerken i Linda Dyrliid.

Posle *Predgovora i Skraćenica* sledi *Uvod* sa nekoliko posebnih tačaka. *Poglavlje Zaštita, pomoć i podrška žrtvama trgovine ljudima: aktuelni odgovori* obuhvata nekoliko posebnih tematskih celina. I naredna dva poglavlja: *Ko su žrtve koje smo srele i šta ih je učinilo ranjivim* i *Kroz šta su žrtve prošle i kako su preživele*, počinju uvodom i raščlanjene su na posebne podteme. *Život pod okriljem i Sadašnji i budući izazovi* čine pretposlednju i poslednju celinu ove knjige, takođe sa sopstvenim naslovima. Na kraju knjige nalazi se popis literature.

U *Predgovoru* knjige, autorke kratko objašnjavaju čitaocu genezu nastanka zajedničkog istraživačkog rada partnera iz Srbije i Norveške, predstavljaju ukratko sebe kao istraživačice i već tada, pre početka svega, skreću posebnu pažnju na svoj stav prema žrtvama trgovine ljudima i mere predostrožnosti vezane za njihovu bezbednost prilikom pričanja svojih priča o tom iskustvu tokom istraživanja. Istraživačicama je ova briga evidentno predstavljala osnovnu nit u istraživačkom postupku, što odmah ukazuje na svu profesionalnost njihovog rada i ujedno motiviše na dalje iščitavanje o temi o kojoj u suštini većina veoma malo zna. Smatram da samo ovakav stav može da podseti na i poduci o profesionalnoj etici.

Uvod obuhvata nekoliko zasebnih tema, uobičajenih za ono što se smatra opisom istraživanja. Naznačeno je vreme istraživanja od jedne godine rehabilitacije žrtava trgovine ljudima u

cilju seksualne eksploracije u Srbiji. Istraživački ciljevi obuhvatili su procenu mehanizama i procesa uključenih u identifikaciju, rehabilitaciju i reintegraciju žrtava trgovine ljudima. Posebna pažnja bila je usmerena na prikupljanje podataka o tome koliko se u navedenim procesima izlazilo u susret potrebama i očekivanjima samih žrtava.

Svi neposredni ciljevi postavljeni pre istraživanja jasno se reflektuju kroz svako od glavnih poglavlja knjige: pronaći postojeće odgovore u domenu pomoći, zaštite i podrške žrtvama trgovine ljudima (*Zaštita, pomoć i podrška žrtvama trgovine ljudima: aktuelni odgovori*); ispitati socio-ekonomsko zadeće žrtava (*Ko su žrtve koje smo srele i šta ih je učinilo ranjivim*); utvrditi viktimizaciju i mehanizme savladavanja stresnih situacija tokom i nakon trafikinga (*Kroz šta su žrtve prošle i kako su preživele*); i, identifikovati očekivanja i potrebe žrtava, kao i stručnjaka angažovanih na pružanju rehabilitacijske pomoći, tokom procesa rehabilitacije i integracije (*Život pod okriljem*).

Trgovina ljudima sadrži istorijat naučnog razmatranja ove pojave, u smislu njenog definisanja i načina suzbijanja, počev od međunarodnih konferencija u 19. veku pa sve do današnjeg međunarodnopravnog regulisanja na nivou UN. Takođe, *Trgovina ljudima i njene neodređenosti* razmatra srodne pojmove i pojave, poput: krijumčarenja ljudi, ilegalne migracije, ropstva i uslova sličnih ropstvu i prostitucije, zato što je od neprocenjive važnosti način ugradnje i primene relevantnih odredaba međunarodnih dokumenata u nacionalno zakonodavstvo, za tačno svrstavanje svake od pojava u propisanu kažnjivu radnju. *Trgovina ljudima u Srbiji* skreće pažnju čitaocu na učešće i ulogu naše zemlje u trgovini ljudima u cilju seksualne eksploracije. Ta je uloga višestruka. Srbija je, naime, zemlja tranzita, zemlja porekla i zemlja privremene ili krajnje destinacije za žrtve trgovine ženama u cilju seksualne eksploracije.

Metodološki pristup je traktat o istraživanju. Istraživačice u ovoj podtemi opisuju svoj postupak (metod i tehnike) kojim su dolazile do svih relevantnih zaključaka vezanih za ispitivanu pojavu. Pored svega navedenog, posebno je značajan opis primjenjene metode životnih priča u intervjuima sa žrtvama trgovine ljudima, čime su identifikovane kritične faze u njihovim životima, kada su važne odluke i izvore činile same ispitnice ili neko drugi umesto njih. *Etički obziri i poverljivost* su naglašeni još jednom, kroz posebnu podtemu.

Na kraju Uvoda, slede *Rezime i poglavlja*. Praktičan deo, koristan za čitaoca koji želi da se upozna sa predmetom istraživanja koje je prikazano u ovoj knjizi.

Deo *Zaštita, pomoć i podrška žrtvama trgovine ljudima: aktuelni odgovori* napisala je Biljana Simeunović-Patić. Kroz *Uvod* autorka ističe značaj sadržine ovog poglavlja iznesene u tri osnovne podteme koje slede.

Najpre, *Sistem zaštite i pomoći: opšti pregled*, objašnjava kroz šest naslova sva važna pitanja fenomenološkog karaktera vezana za trgovinu ljudima u cilju seksualne eksploatacije. *Identifikacija žrtava trgovine ljudima* znači izbegavanje stereotipa koji se odnose na „oslobađanje iz okova ropstva“ jer često ne postoji jasne razlike između seks trafikinga i ilegalnih migranata/radnika, pa se samo-identifikacija pokazala kao najpoželjniji kriterijum identifikacije u praksi, sa svim mogućim nedostacima koje ovaj put nosi u sebi. Autorka kroz temu *Mehanizam upućivanja i koordinacija zaštite i pomoći* raščlanjuje ova dva postupka i objašnjava njihovo značenje. Mehanizam upućivanja znači postupanje različitih međunarodnih, nacionalnih, vladinih i nevladinih aktera usmerenih na zaštitu ljudskih prava i rehabilitaciju trafikovanih osoba. Sa druge strane, koordinisanje saradnje između različitih aktera nužni je uslov za afirmaciju i zaštitu prava žrtava ove pojave, pri čemu nacionalni koordinator treba da ima multidimenzionalnu ulogu u povezivanju vladinih i nevladinih aktera, unapređenje pravnog, regulatornog i operacionlognog okvira zaštite i pomoći i efikasnijeg funkcionisanja nacionalnog mehanizma upućivanja. *Usluge pomoći i podrške* teže da pruže odgovore na potrebe trafikovanih osoba u zemljama porekla i zemljama destinacije. Neki od odgovora na to su: *Skloništa; Medicinska i psihološka pomoć; Pravna pomoć, savetovanje i pomoć u proceduri pribavljanja isprava; Pomoć u repatrijaciji i (re)integraciji.* „*Period oporavka i razmišljanja*“ i dozvole boravka znači da trafikovane osobe koje ne žele da se odmah vrati u zemlju porekla zbog postojanja opasnosti po bezbednost ili iz drugih razloga mogu ostati u zemlji destinacije do isteka „perioda za razmišljanje“ na osnovu dobijene dozvole za privremeni ili trajni boravak ili ako postoji praksa „toleriranja boravka“ ove kategorije žrtava tokom određenog vremenskog perioda. U sprečavanju trgovine ljudima važna je uloga i položaj žrtve/svedoka. Naime, ukoliko žrtva/svedok odluči da sarađuje sa državnim organima koji su ovlašćeni za procesuiranje ovog oblika kriminaliteta potrebno je obezbediti širi opseg mera zaštite i podrške nego što je to slučaj sa trafikovanim osobama uopšte. To je tema koju je autorka nazvala *Zaštita i podrška žrtvama/svedocima*.

Zbog uzrasnog perioda u kome se nalaze, smatra se da deca treba da uživaju *Posebne mere zaštite i pomoći*.

Sve navedene podteme obuhvatile su opšti i međunarodnopravni izvor postupaka i mera vezanih za žrtve trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije. S obzirom na to da kvantum pojava visoko rangiranih na leštvi izuzetno društveno opasnih već odavno u Srbiji dominira nad kvantumom društveno prihvatljivih i poželjnih ponašanja, to je autorka sve opisane pristupe smestila u okvir pod nazivom *Aktuelna situacija u Srbiji*. To daje posebnu važnost ovom poglavlju, zato što stereotip po kome se „to događa nekom drugom“ biva razrušen kod čitaoca samim iznošenjem činjenica o trgovini ljudima u cilju seksualne eksploatacije na tlu naše zemlje.

Poglavlje *Ko su žrtve koje smo srele i šta ih je učinilo ranjivim* napisala je Vesna Nikolić-Ristanović. Posle *Uvoda*, autorka razmatra neke osnovne mikro viktimogene faktore egzogene prirode, poput: porekla i destinacije, uključenosti u prostituciju, obrazovanja, zaposlenosti i ekonomske situacije, kao i porodične situacije, koji su doveli do procesa viktimizacije. Zatim, kroz životne priče trafikovanih osoba najjasnije je prikazano ono što se može podvesti kao *Strategije preživljavanja i rizik od trgovine ženama – žene u potrazi za rešenjima i namamljivači koji izgledaju kao da ih imaju*. Posebno su izdvojeni

Lise Bjerkan (ur.)

Samo moj život

Rehabilitacija žrtava trgovine ljudima
u cilju seksualne eksploatacije

slučajevi kidnapovanja, zato što je tada dolazilo do potpunog odsustva žrtvina inicijative i mogućnosti delovanja u trenutku vrbovanja i potpunog odsustva kontrole, gledano iz pozicije žrtve. Raznolikosti u upotrebi termina kojima se označavaju trafikovane osobe postoje u stručnoj javnosti, upravo iz razloga što neki, pogotovo feministički nastojene istraživačice, nastoje da učine vidljivim strategije odbrane i prevladavanja žena i dece. Zato radije upotrebljavaju termin „preživela“ nego „žrtva“, ističući tako aktivitet viktimirane osobe. Ovoj dilemi koja nije samo akademske, već i praktične prirode, a pokrenuta je upravo u korist trafikovanih osoba autorka posvećuje pažnju u podtemi *Pasivne žrtve ili aktivne akterke – preispitivanje pojmove „žrtva“ i „preživela“*. Sledi *Zaključak*.

Naredno poglavje *Kroz šta su žrtve prošle i kako su preživele* napisala je Vesna Nikolić-Ristanović. Posle kratkog uvodnog izlaganja kojim nas autorka unapred upoznaje sa podtemama, sledi konkretizacija njihovog sadržaja. *Inventar patnji: Iskustva žrtava sa nasiljem i kontrolom* opisuje različite, međusobno povezane oblike viktimiranije. Navedeni su delovi autentičnih kazivanja žena o brojnim oblicima nasilja i kontrole kojima su bile izložene. Kao posledica traumatičnih događaja, poput suočavanja sa bespomoćnošću i terorom, nastaju životne situacije u kojima žrtve pate od razarajućih fizičkih i psihičkih posledica, među kojima su posebno teški negativni efekti u odnosima žrtava sa članovima porodica i drugim ljudima. Psihičke posledice su često teže od fizičkih. S druge strane, zaraza seksualno prenosivim bolestima, HIV-om na primer, ili trudnoća tokom perioda dok su bile trafikovane, samo su neki tragični segmenti njihovih životnih priča. One su opisane u delu pod nazivom *Uticaj viktimiranije na žrtve i njihove potrebe*. Međutim, ono što je ostavilo do sada najteži utisak, ako se uopšte neki deo životnih priča žrtava trafikinga opisanih u ovoj knjizi sme da svrstati u teže ili manje teže, svakako je kako *Preživeti zaštitnike?* ili *Retraumatizacija nasuprot zaštiti i osnaživanju*. Ove podteme predstavljaju rezultate istraživanja o tome kakav tretman dobija žrtva od strane predstavnika policije i pravosuđa. Posle iščitavanja ostaje pitanje kako uopšte smoći snage za prevladavanja u „slobodnom“ životu posle preživljene traume i „oslobađanja“. Dobri primjeri profesionalnog postupanja su svakako pohvalni i jedino oni bude nadu da će nekada dobro edukovana većina predstavnika države zaduženih za procesuiranje nedozvoljenih ponašanja u svom radu jedino i samo poštovati zakone (ipak, striktno poštovanje zakona ne znači i oslobađanje od pre-

drasuda; upućivanjem viktimiranoj osobi reči „kurva“ ili iskazivanjem nipođaštavanja, zakon se niti krši niti primenjuje, ali se istovremeno postavlja pitanje gde je početak, a gde kraj profesionalizma). Važna je i rodna zasnovanost nasilja uopšte, u svakodnevnom životu. Ona stvara plodno tle za zloupotrebe i isključenje žrtava iz socijalnog miljea. O tome govori *Viktimiracija, rod i prevladavanje*.

Sledeće poglavje *Život pod okriljem*, napisale su Lise Bjerkan i Linda Dyrild. Sâm naslov odražava sadržaj ovoga dela knjige u kome su opisani postupci pružanja pomoći tokom procesa rehabilitacije i reintegracije žrtava trgovine ljudima u cilju seksualne eksploracije. Cilj je razjašnjenje sadržaja ovih procesa kroz primere zasnovane na opažanjima i intervjima sprovedenim u Srbiji, Moldaviji i Italiji. Najpre se objašnjava šta znači *Biti rehabilitovana* (kao „proces unapređenja sposobnosti osobe da funkcioniše u socijalnom okruženju kao nezavisna i jednak individua“), zatim *Izgradnja poverenja* tokom boravka u skloništima (inicijalni proces u kome se sve čini da se žrtva oseća bezbedno), kao i *Usredsređivanje na individualne potrebe* (vreme kada treba pružati psihološku pomoć – u zemlji destinacije ili čekati povratak u zemlju porekla). Za sve je potrebno vreme, pa nastaju *Izazovi i ograničenja u rehabilitaciji*. Važan segment ovog poglavљa odnosi se na tumačenje ključne analitičke smernice ili onoga što se zove *Tranzicija*. U nastavku su izneti primeri onoga što je postepeno kretanje od života pod okriljem drugih ka samostalnosti, a posebno izazova sadržanih u tom kretanju individua sa stigmatizovanim identitetom. Živeći na početku svoj „oslobodeni“ život pod okriljem, žrtve trafikinga su ujedno i *Žrtve čutanja*. One ne dele svoje tragično iskustvo skoro ni sa kim, često ni sa članovima najuže porodice. I na kraju, *Potražnja za patnjom*. Potenciranje patnje žrtava izgleda da postaje idealni, čak normativni način interpretacije priča žrtava seks trafikinga. To je jedan od načina sticanja *kapitala žrtve* ili koliko se teškim nečijem stradanju i marginalizovanost ocenjuju od strane drugih.

Poslednje poglavje knjige nosi naziv *Sadašnji i budući izazovi* u domenu rehabilitacije žrtava trgovine ljudima u cilju seksualne eksploracije. Ukazuje se na *neophodnost*: razvijanja standarda kvaliteta usluga, službi i organizacija koje usluge pružaju (*Procedure, dijalog i saradnja*); uspostavljanja jasnog postupka za procenu rizika vezanih za bezbednost žena i dece koji se vraćaju u mesto porekla (*Zaštita*); obezbeđivanja saradnje svih onih koji su uključeni u postupak rehabilitacije žrtava (*Obaveštavanje*); ukazivanja na potrebu fleksibilnijih, trajnijih i održivih rešenja, modelovanih tako da

odgovore na individualne potrebe žena (*Predvidljivost i kontinuitet*); izgradnje pod sistema zaštite dece žrtava trafikingu (*Maloletnice*) i pružanja usmeravanja, pomoći, podrške i razmene iskustava između stručnjaka koji se bave žrtvama trafikingu (*Pomoć za stručnjake*).

Čitaocima poručujem da ovo nije prikaz u pravom smislu te reči. Ovu knjigu je čak skoro nemoguće prikazati u punom obimu i svetlu, zato što bi to verovatno prevazišlo obim iščitanog štiva. Nju jednostavno treba čitati – što iz profesionalne, lične ili bilo koje druge radozonalosti, želje da se sazna nešto što nas okružuje, a o čemu skoro ništa ne znamo ili nas nije interesovalo ili da kao kriminolozi saznamo još jednom sav značaj, odgovornost i profesionalnu lepotu jednog dobrog istraživačkog postupka.

Poglavlja nisu numerisana, što sve vreme stvara utisak iste važnosti svih izlaganja, bez pretenzije da jedno u odnosu na drugo bude važnije, tragičnije, istinitije. Čak se i ne moraju čitati redom, ni prvi ni ponovljeni put. Isto važi i za popis literature. Osim azbučnog reda, svaki segment korišćene literature ukazuje po naslovu ili autoru na isti značaj bavljenja ovom temom.

Knjiga je napisana profesionalno hrabro, bez laskanja žrtvama ili laskanja i osude prema poslupcima izvesnih predstavnika državnih organa koji se u svom profesionalnom radu susreću sa trafikovanim ženama. Uostalom, svoj sud o njoj donesite kada zatvorite korice – sigurno nikoga neće ostaviti ravnodušnim.

Doc. dr Miomira Kostić